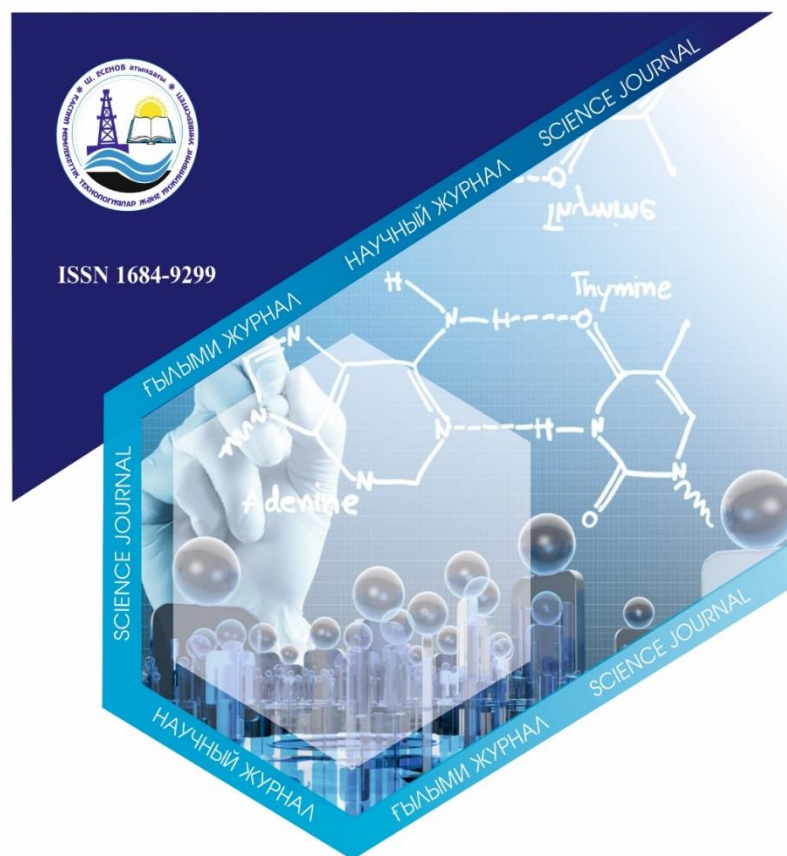

Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік
технологиялар және инжиниринг университетінің

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
Каспийский государственный
университет технологий и
инжиниринга имени
Ш.Есенова

The BULLETIN
of Caspian state university
of technologies and
engineering named
after S. Yesenov

Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті ХАБАРШЫСЫ

*Ғылыми журнал 2002 жылдың
маусым айынан бастап шығарылады.*

Жылына 2 рет шығады.

Жекеменшік –

*Ш.Есенов атындағы Каспий
мемлекеттік технологиялар және
инжиниринг университетінің ПБХ
бойынша РМҚ*

Редакция мекен-жайы:

*Қазақстан Республикасы,
130000, Ақтау қ., 32 шағын аудан,
Есенов университеті, бас ғимарат.*

*Тел./факс: +7(7292)42-02-29,
+7(7292)42-57-80*

Сайт: : www.yu.edu.kz

*Журнал Қазақстан
Республикасының мәдениет және
ақпарат министрлігінде қайта
тіркеуден өткен күделік №9935-Ж
10.03.2009 ж.*

ISSN 1684-9299

Тираж 300 дана

*Ш.Есенов атындағы
ҚМПИУ-ның редакциялық-баспа
орталығында басылған.*

*Мекен-жайы: Ақтау қаласы,
32 шағын аудан.*

Редакция кеңесі

Бас редактор: Ахметов Б.Б., т.ғ.қ.,

Академик

Бас редактордың орынбасары:

Нрмағанбет Е.П., доктор PhD

Жауапты хатшы: Джанисенова А.М.,

магистр

Чоудхури Д., доктор PhD,

Ұлыбритания

Боран-Кешишьян А.А., т.ғ.қ., доцент,

Новороссийск қ., Ресей

*Mohamed Othman, Dr. PhD, Department
of Communication Technology
and Network Faculty of Computer Science
and Information Technology, Universiti
Putra, Malaysia*

Янковский Г., профессор, Познань қ.,

Польша

Қошимова Б.А., ф.ғ.қ., профессор

Жумаев Ж.Ж., т.ғ.д., профессор

Саймағанбетова Т.А., э.ғ.қ., доцент

Кулиманова М.Р., ф-м.ғ.қ., доцент

Пабылганов М.П., т.ғ.қ., доцент

ВЕСТНИК

Каспийского государственного университета технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова

Научный журнал издается с июня 2002
года. Периодичность 2 номера в год.

Собственник –
КГУТИ им. Ш. Есенова

Адрес редакции:
Республика Казахстан, 130000,
г. Актау, 32 мкрн., здание университета
Есенова.

Тел./факс: +7(7292)42-02-29,
+7(7292)42-57-80

Сайт: : www.yu.edu.kz

Журнал перерегистрирован в
Министерстве культуры и информации
Республики Казахстан Свидетельство
№9935-Ж 10.03.2009 г.

ISSN 1684-9299

Тираж 300 экз.

Отпечатано в редакционно-
издательском отделе КГУТИ им. Ш.
Есенова

Адрес: г. Актау, 32 мкрн.

Редакционный совет:

Главный редактор: Ахметов Б.Б.,
к.т.н., Академик

Заместитель главного редактора:
Нрмаганбет Е.П., доктор PhD

Ответственный секретарь:

Джанисенова А.М., магистр

Чоудхури Д., доктор PhD,

Великобритания

Боран-Кешишьян А.А., к.т.н., доцент,

г. Новороссийск, Россия

Mohamed Othman, Dr. PhD, Department
of Communication Technology
and Network Faculty of Computer Science
and Information Technology, Universiti
Putra, Malaysia

Янковский Г., профессор, г.Познань,

Польша

Кошимова Б.А., к.ф.н., профессор

Жумаев Ж.Ж., д.т.н, профессор

Саймағанбетова Г.А., к.э.н., доцент

Кулиманова М.Р., к.ф-м.н., доцент

Пабылганов М.П., к.т.н., доцент

The BULLETIN

Caspian state university of technology and engineering named after Sh.Yessenov

*Scientific Journal published
Since June 2002.
Periodicity: 2 times a year*

*Proprietary-
RSE on RFU «Sh.Yessenov Caspian state
university
Of technologies and engineering »*

*Editorial address: Republic of
Kazakhstan,
130003, Republic of Kazakhstan,
Mangystau region*

 Aktau city, 32 microdistrict

Web-site: www.yu.edu.kz

*Journal is re-registered in the Ministry of
Culture and Information
Republic of Kazakhstan*

Certificate №9935-Ж dated 10.03.2009

ISSN 1684-9299

Circulation: 300 copies

*Printed in Sh.Yessenov Caspian State
University
Of technology and engineering
Address: Aktau, 32 microdistrict*

*Chief Editor: Ahmetov B.B., (Cand.Sci
(Eng.), academician)*

*Deputy Cheief Editor: Nurmaganbet E.T.,
Dr. PhD*

*Executive Secretary: Dzhanisenova A.M.,
master*

*Chowdhury D., Dr. PhD, Great Britain
Boran- Keshishyan A.L., Cand.Sci (tech),
Novorosiisk, Russia*

*Mohamed Othman, Dr. PhD, Department
of communication technology and
Network faculty of Computer Science and
Information Technology, Putra University,
Malaysia*

*Jankowski G., prof., Poznan, Poland
Koshimova B.A., (Cand.Sci. (Phil)),
Zhumaev Zh.Zh. (Dr. Sci. (Eng.)*

Professor)

*Saimaganbetova G.A., (Cand.Sci. (Econ.),
associate professor),*

*Kulimanova M.R. (Cand.Sci. (Phys-Math),
associate professor),*

*Tabylganov M.T. (Cand.Sci (Eng.),
associate professor)*

МАЗМҰНЫ

Қаламқас кен орнындағы ұңғымалардың жұмыс қорын және геологиялық жағдайын талдау	
Базарбаева А.Ж.	7
Оңтүстік Мангышлақ палеогеографиясының қайта құрылуы	
Жиенбаева Г.И.	16
Уфагиология және тақталар тектоникасы	
Тарасенко Г.В.	23
Тұлғаның экологиялық мәдениетін қалыптастыру	
Каратаева А.М., Сырлыбекқызы С.	31
Жангуршы кенорнының сулы- мұнайлы эмульсиясын деэмульгаторлар арқылы бөлудің тиімділігі	
Аккенжеева А.Ш.	35
Жедел-іздігіру қызметіндегі полиграфтық зерттеулер	
Дуисова А.М.	42
Қылмыстық жауаптылықтан босатудың түсінігі және құқықтық негізі	
Кулбаева М.М.	50
Кәсіпорынның есеп саясатының қалыптасу ерекшеліктері	
Нигметова Г.Ж.	57
Қазақстан Республикасында ақылды қалалар концепциясын енгізудің қазіргі жағдайлары мен болашағы	
Конысбаева А.А.	62
Еңбек ресурстары - өңір экономикасының даму деңгейіне әсер ететін факторлардың бірі	
Кадырова Г.М.	68
Физиканы оқыту үдерісінде үдеу ұғымын қалыптастыру әдістемесі	
Туркменбаев Ә.Б., Мамбетов О.К.	76
Драма жанрындағы фольклорлық дәстүрді игеру мәселесі	
Қобланов Ж.Т.	83
Серікбол қондыбай географиясы мен мифологиясы: орны мен маңызы	
Демеев А.Д., Сағындықова Ә.У.	90
Электрондық қабылдауға арналған каспий теңізінің толқындық мүмкіндіктерін пайдалану	
Касаева А.Ж., Қазбекова Б.К., Сабит М.Б., Демегенов Б.Д.	102
Профессор а.мұсаев зерттеулеріндегі сатира поэтикасы мәселелері	
Қабылов Ә.Д.	108
Жергілікті маңызы бар мемлекеттік табиғат ескерткіштері	
Джонова З.З.	116
Алимкуловтың туындыларындағы кюиши бейнесін түсіндіретін мәдениеттер	
Каримсакова Б. А.	124
Филолог студенттерге контент-анализ жасау әдістемесін үйрету	
Мусатаева М., Куатова Г.	130
Кіші жүз рулары ішінде кездесетін лақап антропонимдердің этимологиясы мен лексика-семантикалық жіктелуі	
Аймуханова А.А.	145
Халықтық іро - қазақстанның қызметін қолдаудың қазіргі тренді	
Жадигерова О.Ж.	150

СОДЕРЖАНИЕ

Анализ эксплуатационного фонда и геологических условий работы скважин на месторождении каламкас	
Базарбаева А.Ж.	7
Реконструкция палеогеографии южного мангышлака	
Жиенбаева Г.И.	16
Уфологиия и тектоника плит скольжения	
Тарасенко Г.В.	23
Формирование экологической культуры людей	
Каратаева А.М.	31
Эффективность разделения водонефтяной эмульсии посредством деэмульгаторов месторождения жангурши	
Аккенжеева А.Ш.	35
Полиграфные исследования в оперативно-розыскной деятельности	
Дуисова А.М.	42
Понятие и правовая природа освобождения от уголовной ответственности	
Кулбаева М.М.	50
Особенности формирования учетной политики предприятия	
Нигметова Г.Ж.	57
Современное состояние и перспективы внедрения концепции умного города в республике казахстан	
Коньисбаева А.А.	62
Трудовые ресурсы как один из факторов, влияющих на уровень развития экономики региона	
Кадырова Г.М.	68
Методика формирования понятии ускорения в процессе обучения физике	
Туркменбаев А.Б., Мамбетов О.	76
Фольклорные мотивы в трагедии мухтара ауэзова «енлик-кебек»	
Кобланов Ж.Т.	83
География и мифология серикбол қондыбай: место и значение	
Демеев А.Д.	90
Использование потенциала волн каспийского моря для получения электроэнергии	
Касаева А.Ж., Казбекова Б.К., Сабит М.Б., Демегенов Б.Д.	102
Вопросы поэтики сатиры в исследованиях профессора А.Мусаева	
Кабылов А.Д.	108
Государственные природные памятники местного значения	
Джонова З.З.	116
Культура интерпретации образа кюйши в произведениях Т. Алимкулова	
Каримсакова Б. А.	124
Обучение студентов-филологов методике проведения контент-анализа	
Мусатаева М., Куатова Г.	130
Этимология и лексико-семантическая классификация псевдоантропонимов, встречающихся в названиях родов младшего жуза	
Аймуханова А.А.	145
Народное іро - современный тренд укрепления деятельности казахстана	
Жадигерова О.Ж.	150

CONTENTS

Analysis of the operational fund and geological conditions of the wells at the kalamkas field	
Bazarbaeva A.Z.	7
Reconstruction of the paleogeography of the southern mangyshlak	
Zhienbaeva G.I.	16
Ufogeologiya and tectonics of plates of sliding.	
Tarassenko G.V.	23
Formation of environmental culture of the people	
Karataeva A.M, Syrlybekkyzy S.	31
Efficiency of separation of water-efficiency emulsion by means of deemulgators fields of jangurshi	
Akkenzyeeva A. S.	35
Polygraph research in operational-investigative activity	
Duissova A.M.	42
Concept and legal nature of exemption from criminal liability	
Kulbaeva M.M.	50
Peculiarities of formation of the accounting policy	
Nigmatova G.Zh.	57
Current state and perspectives of implementing the smart city concept in the republic of Kazakhstan	
Konysbaeva A.A.	62
Labor resources as one of the factors affecting the level of development of the region's economy	
Kadyrova G.M.	68
The method of forming the concept of acceleration in the process of teaching physics	
Turkmenbayev A. Mambetov O.	76
Folklore motives in the tragedy of muhtara auezova "enlik-kebek	
Koblanov Zh.T.	83
Serikbol konybay geography and myphology: domestic and important	
Demeev A.D.	90
Using the potential of waves of the caspian sea for receiving electricity	
Kasaeva A.Zh., Kazbekova B.K., Sabit M.B., Demogenov B.D.	102
Questions of poetics of satire are in researches of professor a.Mussaev	
Kabylov A.D.	108
State natural monuments of local value	
Dzhonova Z.Z.	116
Culture of interpretation of kuishi image in works T. Alimkulova	
Karimsakova B.A.	124
Training of students-philologists the methods of conducting content analysis	
Mussatayeva.M ,Kuatova.G.	130
Etymology and lexico-semantic classification of pseudo personal names in the names of younger zhuz families	
Aimukhanova A.	145
The people's ipo - the modern trend of strengthening of kazakhstan's business	
Zhadigerova O.	150

**Нефтедобыча, нефтегазовое машиностроение,
переработка углеводородного сырья,
экологические проблемы и охрана
окружающей среды**

УДК: 622.276 (075.8)

Базарбаева А.Ж.¹

¹Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга им.Ш.Есенова,
г.Актау, Казахстан

**АНАЛИЗ ЭКСПЛУАТАЦИОННОГО ФОНДА И ГЕОЛОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ
РАБОТЫ СКВАЖИН НА МЕСТОРОЖДЕНИИ КАЛАМКАС**

Аннотация. В статье приводятся данные использования фонда скважин на месторождении Каламкас. Выполнен анализ фонда скважин месторождения по отдельным объектам. А также геофизических и керновых исследований, выявленных по результатам сравнительного анализа значений ликвидности выполнены.

Ключевые слова: нефтепромыслового оборудования, вязкость, добывающие скважины.

Введение. С целью получения информации об изменениях свойств и состава нефти и газа, которые необходимы для изучения текущего влияния измененных параметров пластовых флюидов, на производительность скважин и состояние нефтепромыслового оборудования, а также на динамику основных показателей разработки месторождения, которая в большой степени зависит от изменения вязкости, плотности и других свойств пластовой нефти выполнены физико-химические исследования нефти и газа. По состоянию на 01.01.2010 года на месторождении Каламкас эксплуатационный фонд составил 2436 скважин, из них 1865 добывающих и 571 нагнетательных. Согласно рекомендованному месторождение должно было полностью разбурено по проектной сетке скважин уже в 2007 году. Ввод скважин в последний год бурения составляет 47 скважин – 37 добывающих и 10 нагнетательных. Общий фонд скважин месторождения на конец рассматриваемого периода меньше проектного на 229 скважин или 8,3 %. Фонд добывающих скважин на конец 2009 года меньше проектного на 60 скважин, однако, отрицательный баланс к концу 2010 года изменился на положительный, вследствие выбытия скважин, запланированных проектом разработки. Аналогичная ситуация

наблюдается и по нагнетательному фонду: он меньше проектного фонда и за рассматриваемый период уменьшается от 31 до 7 скважин.

Бурение скважин на месторождении было прекращено в 2009 году из-за отсутствия финансирования и возобновлено в 2010 году вводом одной водозаборной скважины. В 2008, 2009 и 2010 годах было пробурено 14, 15 и 18 скважин соответственно. Среди скважин, пробуренных в 2001 году, 13 добывающих (2 из которых в 2010 году переведены под закачку агента) и 1 нагнетательная. Из скважин, пробуренных 2008 году, 12 добывающих и 3 нагнетательных. В 2011 году пробурено 18 скважин (две переведены в нагнетательный фонд, одна находится в освоении). Коэффициент использования фонда добывающих скважин за 2007 год составил, в среднем, 0,96. Для нагнетательного фонда – 0,94. В этом же году коэффициенты эксплуатации составили 0,96 и 0,97, соответственно, для добывающего и нагнетательного фонда. Необходимо отметить сезонное снижение этих коэффициентов, особенно в зимний период. Однако, на общем фоне наблюдается заметное увеличение коэффициентов использования и эксплуатации, начиная с 2009 года, связанное с мероприятиями, проводимыми по фонду скважин.

На 01.01.2011 года в проектом фонде месторождения Каламкас числится 425 скважин: 282 (включая 5 отмененных скважин горизонта Ю-5С) добывающих и 143 нагнетательных. В ликвидации числится 18 скважин эксплуатационного фонда месторождения.

Горизонт Ю-VII. В настоящий момент горизонт эксплуатируется одной добывающей скважиной. В проекте вариантом предусмотрена эксплуатация горизонта двумя скважинами – добывающей и нагнетательной.

Горизонт Ю-V+VI. Общий фонд скважин горизонта составляет 61 скважина, что меньше проектного фонда на 28 скважин (31,5 %). Эксплуатационный фонд добывающих и нагнетательных скважин меньше проектного на 5 и 3 скважины соответственно. На конец 2009 года фактический фонд меньше проектного фонда на 44, 21 и 8 скважин для общего, добывающего и нагнетательного фонда соответственно.

На дату анализа проектный фонд по горизонту насчитывает 21 скважину – 18 добывающих и 3 нагнетательных. Из скважин горизонта в эксплуатационном фонде других объектов числятся 2 добывающие скважины и 1 нагнетательная. Горизонт Ю-IV. На 01.01.2011 года общий фонд скважин горизонта составил 150 скважин, что меньше проектного на 19 скважин (11,2 %). Эксплуатационный фонд добывающих и нагнетательных скважин превышает проектный на 17 и 3 скважин, что составляет 18,3 и 8,8 % соответственно. На конец года фактический фонд меньше проектного фонда на 18

скважин, а эксплуатационный фонд добывающих и нагнетательных скважин превышал проектный на 12 и 1 скважину соответственно.

В проектном фонде горизонта находятся 22 скважины – 17 добывающих и 5 нагнетательных. Из скважин горизонта в эксплуатационном фонде других объектов числится 5 добывающих скважин.

Горизонт Ю-III. Во время выполнения этой работы в общем фонде горизонта числится 290 скважин, что меньше проектного на 41 скважину (12,4 %). Эксплуатационный фонд добывающих и нагнетательных скважин превышает проектный на 25 и 9 скважин, что составляет 12,9 и 15,5 % соответственно. На конец 2011 года фактический фонд меньше проектного фонда на 46 скважин, а эксплуатационный добывающий и нагнетательный фонды превышали проектный на 9 скважин каждый.

На данный момент проектный фонд горизонта составляет 58 скважин – 39 (включая 1 совместно с горизонтом Ю-II) добывающих и 19 нагнетательных. Из скважин горизонта в эксплуатационном фонде других объектов числится 5 добывающих и 1 нагнетательная скважин. Горизонт Ю-II. На 01.01.2011 года общий фонд скважин горизонта насчитывает 235 скважин, что меньше проектного на 18 скважин (6,6 %). Эксплуатационный фонд добывающих и нагнетательных скважин выше проектного на 55 и 18 скважин, что составляет 41 и 45 % соответственно. На конец 2011 года фактический фонд меньше проектного фонда на 23 скважины, а эксплуатационный добывающий и нагнетательный фонды превышали проектный на 38 и 11 скважин соответственно. Проектный фонд горизонта составляет 30 скважин – 23 (включая 1 совместно с горизонтом Ю-III и 1 совместно с горизонтом Ю-V+VI) добывающих и 7 нагнетательных. Из скважин горизонта в эксплуатационном фонде других объектов находится 11 добывающих и 2 нагнетательные скважин. Горизонт Ю-I. На дату составления магистерской диссертации общий фонд скважин горизонта составил 449 скважин. Это выше проектного значения на 14 скважин (3,2 %). Эксплуатационный фонд добывающих скважин превышает проектный на 4 скважины, а количество эксплуатационных нагнетательных скважин меньше проектного на 9 скважин. На конец 2011 года общий фонд превышал проектный на 12 скважин, а эксплуатационный добывающий и нагнетательный фонды отставали от проектного на 7 и 10 скважин соответственно.

На начало 2010 года в проектном фонде горизонта числится 28 скважин – 15 добывающих и 13 нагнетательных. Из скважин горизонта в эксплуатационном фонде других объектов находится 20 добывающих и 4 нагнетательные скважин. Горизонт Ю-1С. На 01.01.2011 года общий фонд скважин горизонта – 397 скважин, что меньше проектного на 14 скважин (3,4%). Эксплуатационный фонд добывающих скважин превышает

проектный на 47 скважин (18,4 %). Количество эксплуатационных нагнетательных скважин меньше проектного на 4 скважины. На конец 2011 года общий фонд превышал проектный на 19, а эксплуатационный фонд добывающих скважин на 36 единиц. Скважин нагнетательного фонда меньше проектного на 7 скважин. На конец 2011 года в проектом фонде по горизонту числится 38 скважин – 20 добывающих и 18 нагнетательных. Из скважин горизонта в эксплуатационном фонде других объектов находятся 22 добывающие и 5 нагнетательных скважин.

Горизонт Ю-2С. По состоянию на 01.01.2011 года общий фонд горизонта насчитывает 318 скважин, что меньше проектного на 44 скважины (12,2 %). Проектный эксплуатационный фонд добывающих превышает фактический на 10 скважин. Количество нагнетательных скважин больше проектного на 4 скважины. На конец 2011 года фактический фонд меньше проектного фонда на 45 скважин, а по скважинам эксплуатационного добывающего фонда – 18 скважин. Эксплуатационный фонд нагнетательных скважин превышал проектный на 7 единиц.

На дату выполнения данной работы проектный фонд по горизонту составляет 44 скважины – 31 (включая 5 совместных с Ю-3С горизонтом) добывающих и 13 нагнетательных (включая 2 совместные с Ю-1 и Ю-3С горизонтами). Из скважин горизонта в эксплуатационном фонде других объектов находится 35 добывающих и 6 нагнетательных скважин.

Горизонт Ю-3С. На начало 2010 года в общем фонде горизонта числится 385 скважин (таблица 19), что меньше проектного на 95 скважин (19,8 %). Эксплуатационный фонд добывающих меньше проектного на 41 скважину (12,2 %). Количество эксплуатационных нагнетательных скважин превышает количество проектных на 10 единиц. На конец 2011 года фактический фонд скважин меньше проектного на 52 единицы. Количество скважин эксплуатационного добывающего фонда было меньше проектного на 52, а скважины эксплуатационного нагнетательного фонда превышали число проектных на 9 скважин.

На начало 2011 года в проектом фонде по горизонту числится 61 скважина – 29 (включая 6 совместных с Ю-4С горизонтом) добывающих и 32 нагнетательных (включая 2 совместных с Ю-4С горизонтом). Из скважин горизонта в эксплуатационном фонде других объектов находится 74 добывающие скважины и 5 нагнетательных.

Горизонт Ю-4С. На дату составления отчета общий фонд горизонта составляет 441 скважину, что меньше проектного на 48 скважин (9,8 %). Эксплуатационный фонд добывающих скважин меньше проектного на 9 единиц, что соответствует 10 %. Количество эксплуатационных нагнетательных скважин выше количества проектных на

28 скважин (42 %). На конец 2009 года общий фонд скважин меньше проектного на 51 скважину. Количество скважин эксплуатационного добывающего фонда меньше проектного на 26 единиц, а превышение скважин эксплуатационного нагнетательного фонда над проектным составило 25 скважин. На конец 2011 года в проектном фонде по горизонту числится 42 скважины – 33 (включая 2 совместных с Ю-5С и Ю-IV горизонтами) добывающих и 9 нагнетательных. Из скважин горизонта в эксплуатационном фонде других объектов находится 46 добывающих скважин и 8 нагнетательных.

Горизонт Ю-5С. К концу 2009 года в общем фонде скважин горизонта насчитывается 188 скважин. Это выше проектного значения на 34 скважины (22 %). Эксплуатационный фонд добывающих и нагнетательных скважин также превышает проектный на 44 и 13 скважин или на 43 и 46 % соответственно. В 2008 году превышение над количеством скважин проектного фонда составило 28, 36 и 10 для скважин общего, эксплуатационного добывающего и нагнетательного фонда соответственно.

На дату выполнения работы проектный фонд по горизонту составляет 101 скважину – 73 (включая 5 отмененных скважин) добывающих и 28 нагнетательных. Из скважин горизонта в эксплуатационном фонде других объектов находится 1 добывающая скважина.

Таким образом, по состоянию на 01.01.2011 года на месторождении Каламкас:

- общий фонд скважин ниже проектного по 8 объектам эксплуатации из 10 – Ю-4с, Ю-3с, Ю-2с, Ю-1с, Ю-II, Ю-III, Ю-IV и Ю-V+VI;
- эксплуатационный фонд добывающих скважин ниже проектного по 4 объектам – Ю-4с, Ю-3с, Ю-2с и Ю-V+VI;
- эксплуатационный фонд нагнетательных скважин ниже проектного по 3 объектам – Ю-1с, Ю-I и Ю-V+VI.

Также отмечается значительное количество скважин эксплуатационного фонда проектных объектов разработки, эксплуатирующих другие горизонты.

Результаты изучения строения залежей и их толщин.

В предыдущих работах была установлена схема расчлененности продуктивного разреза. Согласно этой схеме на месторождении выделено тринадцать горизонтов, восемнадцать пластовых резервуаров и десять объектов разработки: Ю-5с. Ю-4с. Ю-3с. Ю-2с, Ю-1с, Ю-1, Ю-II, Ю-III, Ю-IV, Ю-V+VI. Горизонт Ю-VII эксплуатируется одной скважиной, а из горизонта Ю добыча не ведется. В результате детальной пластовой корреляции в разрезе горизонтов выделено от 1 до 3 пластов. В горизонтах, к которым приурочены стратиграфический-экранированные залежи, общая толщина изменяется от 0

до 30-40 м (Ю-5с-Ю-1с). Проанализированы данные о проницаемости объектов месторождения: выполнен сравнительный анализ информации о проницаемости, определённой по данным геофизических исследований скважин с результатами керновых исследований. Результаты приведены в таблице 1.

В данной таблице приводятся абсолютные и относительные частоты отдельных значений проницаемости. Как и следовало ожидать, данные подчиняются логнормальному закону распределения. При этом для объектов Ю, Ю-5с, Ю-4с, Ю-2с наиболее вероятные значения, определённые по ГИС, колеблются в пределах $(11-50) \cdot 10^{-3} \text{мкм}^2$, наиболее вероятными для остальных объектов являются значения проницаемости, находящиеся в пределах $(50-300) \cdot 10^{-3} \text{мкм}^2$. Данные керновых исследований несколько отличаются, согласно этим исследованиям наиболее высокой проницаемостью отличается пласт Ю-3с, тогда, как по данным ГИС настоящий пласт должен обладать более низкой проницаемостью. Отличия наблюдаются также в пластах Ю-II, Ю-V, Ю-VI.

Таблица 1 - Статистические ряды распределения проницаемости

По данным геофизических исследований													
интер- валы измене- ния.	число случаев												
	Горизонт												
	Ю	Ю-5с	Ю-4с	Ю-3с	Ю-2с	Ю-1с	Ю-1	Ю-И	Ю-III	Ю-IV	Ю-V	Ю-VI	Ю-VII
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
11-50	521	397	1084	1106	1381	1169	597	740	1007	360	203	74	12
	0,44	0,63	0,41	0,37	0,42	0,25	0,15	0,34	0,31	0,25	0,30	0,26	0,36
50-300	194	225	943	1186	1289	1878	1806	939	1358	607	315	130	16
	0,26	0,35	0,36	0,39	0,39	0,40	0,45	0,44	0,43	0,42	0,47	0,46	0,48
300-1000	5	4	313	462	368	998	923	326	519	284	116	64	5
	0,006	0,006	0,12	0,15	0,11	0,21	0,23	0,15	0,16	0,19	0,17	0,23	0,15
>1000	0	1	64	220	248	551	613	129	274	178	27	10	0
	0	0,001	0,02	0,07	0,07	0,11	0,15	0,06	0,08	0,12	0,04	0,03	0
По данным лабораторного изучения кернов													
интер- валы измене- ния.	число случаев												
	Горизонт												
	Ю	Ю-5с	Ю-4с	Ю-3с	Ю-2с	Ю-1с	Ю-1	Ю-II	Ю-III	Ю-IV	Ю-V	Ю-VI	Ю-VII
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
11-50	37	9	36	30	57	64	27	13	26	15	1	1	6
	0,75	0,45	0,38	0,15	0,58	0,42	0,34	0,16	0,26	0,15	0,07	0,05	0,5
50-300	6	7	31	36	10	33	27	24	39	35	1	7	5
	0,12	0,35	0,33	0,18	0,10	0,22	0,34	0,31	0,40	0,36	0,07	0,35	0,41
300-1000	1	2	13	60	15	35	10	14	15	23	7	4	1
	0,02	0,1	0,13	0,31	0,23	0,23	0,12	0,18	0,15	0,23	0,53	0,2	0,08
>1000	5	1	13	66	15	17	14	26	17	23	4	8	0
	0,10	0,005	0,13	0,34	0,11	0,11	0,17	0,33	0,17	0,23	0,30	0,4	0

Горизонты, содержащие пластовые сводовые залежи (Ю-1 - Ю-VII) выдержаны по площади и имеют достаточно постоянную общую толщину. Так Ю-1, Ю-III, Ю-IV горизонты имеют толщину 25-30 м, Ю-II, Ю-VI и VII - 10-15 м, а Ю-V имеет толщину 30-35 м.

Цель физико-химических исследований нефти и газа - получение информации об изменениях свойств и состава нефти и газа которые необходимы для изучения текущего влияния измененных параметров пластовых флюидов на производительность скважин и состояние нефтепромыслового оборудования, а также на динамику основных показателей разработки месторождения, которая в большой степени зависит от изменения вязкости, плотности и других свойств пластовой нефти. Результаты физико-химических исследований могут оказать значительную помощь в прослеживании процесса искусственного воздействия на продуктивные пласты охарактеризовать интенсивность и степень охвата пластов этим процессом.

К сожалению, в последние годы эксплуатации месторождения контроль за свойствами нефти по глубинным пробам практически прекратился из-за сложности отбора кондиционных глубинных проб по причине прогрессирующего обводнения залежей и пластового разгазирования нефти. Однако, производить отбор проб необходимо, так как в процессе эксплуатации залежей могут происходить настолько значительные изменения физико-химических свойств, что это может привести к непрогнозируемой потере количества нефти, которая была ранее определена как извлекаемая и существенным ошибкам при дальнейшем проектировании динамики добычи углеводородов.

Нефть месторождения Каламкас относится к тяжёлым и высоковязким: плотность по горизонтам колеблется от 0.9011 до 0.9131 г/см³, вязкость от 26.4 до 41.3 мПа·с, содержание парафинов не превышает 5 % от веса, а содержание асфальто – смолистых веществ меняется от 17.9 до 26.1 % от веса. По содержанию серы нефть квалифицируется как сернистая.

Тяжёлый состав нефтей и высокая упругость растворённого в ней газа обусловили низкие значения коэффициентов растворимости газа в нефти и газосодержания. Наиболее свежие исследования свойств пластовой жидкости и газа были проведены по рекомбинированным пробам нефти, отобраным с устья скважины № 5597 08 июня 2008 года. Скважина вступила в эксплуатацию в апреле 2010 года.

Ниже приведено потенциальное содержание дистиллятных фракций, являющихся основной для товарной характеристики нефти. Выход бензиновой фракции небольшой, они имеют парафино–нафтеносные основания и по своим характеристикам не отвечают требованиям на автобензин. Могут быть использованы как добавки к высокооктановым

бензинам. Керосиновые фракции могут служить для получения дизельного и реактивного топлива. Остатки выше 350°C не могут служить в качестве топливного мазута, но являются хорошим сырьем для производства масел. Следует отметить, что нефть месторождения Каламкас имеет большое потенциальное содержание базовых масел (41-42%) по сравнению со многими масляными нефтями. В следующих таблицах были указаны сведения о пласте и условиях отбора проб и физико – химическая характеристика пластовой нефти показаны результаты приведены в таблице 2,3,4.

Таблица 2 - Сведения о пласте и условиях отбора проб

Месторождение и № скважины	Каламкас № 5597
Горизонт	Ю-IV
Интервал перфорации	964.0 – 967.0 м
Тип образцов	Поверхностные образцы сепаратора
Давление и температура пласта	9.5 МПа и 42.2°C
Дата и время отбора пробы	08 июня 2003г. 22:00 ч.
Точка отбора пробы	Сепаратор
Состояния сепаратора во время отбора	350 кПа и 15°C
Состояния скважины во время отбора пробы	3.5 МПа на 6 мм штуцере

Таблица 3 - Физико – химическая характеристика пластовой нефти

Давление насыщения	8.1	Мпа
Плотность пластовой нефти	871.3	кг/м ³
Вязкость в пластовых условиях	18.83	мПа*с
Вязкость нефтяного насыщения	870.4	кг/м ³
Вязкость при давлении насыщения	18.18	мПа*с

Таблица 4 - Физико – химическая характеристика пластовой нефти при от пластовых до стандартных условий

Объемный коэффициент пластовой нефти	1.0667	
Газосодержание	25.8	м ³ /м ³
Плотность сепарированной нефти при	909.5	кг/м ³

В последние годы эксплуатации месторождения контроль за свойствами нефти по глубинным пробам практически прекратился из-за сложности отбора кондиционных глубинных проб по причине прогрессирующего обводнения залежей и пластового разгазирования нефти. Несмотря на это, отбор проб производить необходимо, так как в процессе эксплуатации залежей могут происходить настолько значительные изменения физико-химических свойств, что это может привести к непрогнозируемой потере количества нефти, которая была ранее определена как извлекаемая.

В результате исследований проницаемости различных объектов показано, что для объектов Ю, Ю-5с, Ю-4с, Ю-2с наиболее вероятные значения, определённые по ГИС, колеблются в пределах $(11-50) \cdot 10^{-3} \text{ мкм}^2$, наиболее вероятными для остальных объектов

являются значения проницаемости, находящиеся в пределах $(50-300) \cdot 10^{-3} \text{ мкм}^2$. Данные керновых исследований несколько отличаются, согласно этим исследованиям наиболее высокой проницаемостью отличается пласт Ю-3с, тогда, как по данным ГИС настоящий пласт должен обладать более низкой проницаемостью. Отличия наблюдаются также в пластах Ю-II, Ю-V, Ю-VI. Поэтому необходимы дополнительные исследования, позволяющие выявить причины таких расхождений.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Айткулов А.У. Повышение эффективности процесса регулирования разработки нефтяных месторождений. М.: ОАО ВНИИОЭНГ. 2000г. 272 с.
- [2] Айткулов А.У. Влияние некоторых параметров на процесс разрушения призабойной зоны скважины месторождения Каламкас. Нефть и газ, 2001г., №3. с.27-30.
- [3] Лейбин Э.Л., Огай Е.К. Технологическая схема разработки месторождения Каламкас. Отчет КазНИПИнефть по теме 129, г. Шевченко 1979г.
- [4] Лысенко В.Д., Лейбин Э.Л., Огай Е.К. Дополнительная записка к технологической схеме разработки месторождения Каламкас. Отчет КазНИПИнефть, г. Шевченко 1980г.
- [5] Дияров Д.О., Огай Е.К. Уточненные показатели к технологической схеме разработки месторождения Каламкас. Отчет КазНИПИнефть, г. Шевченко 1984г.

ANALYSIS OF THE OPERATIONAL FUND AND GEOLOGICAL CONDITIONS OF THE WELLS AT THE KALAMKAS FIELD

Bazarbaeva A.Zh. – Sh.Yessenov Caspian state university of technologies and engineering, Aktau city, Kazakhstan.

Annotation. To the article data of operating fund of mining holes are driven on a deposit Каламкас. The analysis of fund of mining holes is executed on the separate objects of deposit. The comparative analysis of values of permeability, certain on results geophysical and керновых researches, is executed also.

Keywords: the oil-field equipment, viscosity, extractive mining holes.

ҚАЛАМҚАС КЕН ОРНЫНДАҒЫ ҰҢҒЫМАЛАРДЫҢ ЖҰМЫС ҚОРЫН ЖӘНЕ ГЕОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ

Базарбаева А.Ж. – Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Актау қ., Қазақстан.

Аңдатпа. Мақалада Қаламқас кен орнында пайдалану ұңғымалар қорының деректері келтіріледі. Ұңғылар қорының жекелеген объектілер бойынша кен орны талдауы орындалды. Сондай-ақ салыстырмалы талдау мәндерін өтімділік нәтижелері бойынша анықталған геофизикалық және керновых зерттеулер орындалды.

Түйінді сөздер: мұнай кәсіпшілігі жабдықтары, тұтқырлығы, өндіруші ұңғыма.

УДК 622.276.131:53 (075.8)

Жиенбаева Г. И.¹

¹Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга
им. Ш. Есенова, г. Актау, Республика Казахстан.

РЕКОНСТРУКЦИЯ ПАЛЕОГЕОГРАФИИ ЮЖНОГО МАНГЫШЛАКА

Аннотация. Цель исследований: воссоздать палеогеографию полуострова Мангышлак, анализ тектонического развития до настоящего времени. Были проделан обзор исторического развития геоструктурных элементов Мангышлака и сопоставления их между собой. Для палеореконструкций использованы сведения о дрейфе основных плит Евразии, изученных более подробно, что позволило совместно с геолого-геофизическими материалами для западной части Туранской плиты получить палеогеографическую характеристику с позиций мобилизма. Результаты исследований важны в установлении характера седиментации и прогнозе нефтегазоносности отдельных структур.

Ключевые слова: плита, бассейн, палеогеография, терригенные отложения

Вопросы палеогеографии триаса Мангышлака рассматривались в работах О.А.Карцевой, П.В.Флоренского, В.С.Князева, Б.И.Титова, Г.В.Тарасенко и др. При восстановлении палеогеографических обстановок большинство исследователей опиралось на широко распространенные представления о постепенном обмелении раннетриасового бассейна и о региональном перерыве в осадконакоплении в течение всей среднетриасовой эпохи.

В целях познания исторического развития Сегендыкской депрессии соответствует западной части Туранской плиты, во время формирования континентальной коры использованы палеогеографические реконструкции многих исследователей [1, 2, 3, 4, 6]. Кроме традиционных методов выявления исторических этапов становления земной коры в данной работе также использовались кинематические и палеомагнитные данные,

изложенные в работах В.Е.Хаина[7], А.В.Пейве, Л.П.Зоненшайна, А.Л.Книппер, Л.П.Зоненшайна, М.И.Кузьмина, М.В.Кононова, Л. П.Зоненшайна, М.И.Кузьмина, Л.П.Натапова, и другие. В свете этих данных Туранская плита образовалась за счет акреции микроплит и занимает промежуточное положение между древней Русской континентальной плитой и Копетдагом[6].

На севере Туранской плиты (Бузачи, Устюрт) становление континентальной коры произошло в конце девона, в центре (Мангышлак) в конце позднего триаса, и на юге (Карабогазгол, Туркменская впадина) в мезозойское время. Точных данных палеомагнитных исследований по изучаемому району нет, так как они не проводились. Поэтому для палеореконструкций использованы сведения о дрейфе основных плит Евразии, изученных более подробно, что позволило совместно с геолого-геофизическими материалами для западной части Туранской плиты дать палеогеографическую характеристику с позиций мобилизма.

Начало развития Восточно-Европейской платформы соответствует 1,5-2 млрд. лет[4, 6]. Образование юго-восточного обрамления, где происходило отодвигание от Русской плиты сиалических блоков, находящихся в фундаменте Скифской и Туранской плит (Устюртский массив, кряж Карпинского) по активным ветвям трехлучевой системы рифтов, датируется второй половиной девона. Часть возникшего океанического ложа, которого прогнозируется в Прикаспийской впадине[5, 6].

По обрамлению этого бассейна начала формироваться пассивная окраина. Вдоль всей бровки пассивной окраины в Прикаспии и Приуралье в девоне и карбоне рос барьерный риф. По палеомагнитным данным Восточно-Европейский континент находился на экваторе, лишь немного перейдя в северное полушарие. Наличие барьерного рифа хорошо подтверждает эти данные[3].

По последним данным [5] Устюртский континент распространяется на территории Севере-Бузачинского свода и прослеживается в Каспийское море на 35-45 километров к западу. По сейсмическим временным разрезам в этом районе в палеозойских толщах не отмечаются регионально выдержанные отражающие горизонты.

В конце ранней перми герцинский этап тектогенеза завершился. Северная часть Туранской плиты развивалась в основном вместе с Восточно-Европейским континентом и входила в состав Пангеи. Она практически со всех сторон была окружена складчатыми поясами, лишь на юге граничила с океаном Тетис .

В последующем развитие западной части Туранской плиты продолжалось совместно с Альпийским складчатым поясом. Он выражен в современном рельефе системой высочайших горных хребтов, протянувшихся от Альп до Гималаев, возникших и

продолжающих развиваться сегодня за счет столкновения континентальных масс Африки, Аравии и Индии с Евразией. Альпийский пояс - это складчатые сооружения мезозойского и кайнозойского возраста, созданные на месте мезозойского океана Тетис.

Большей частью в складчатых комплексах, составляющих киммерийский пояс, распознаются породы, формировавшиеся на двух окраинах, обрамлявших океан Тетис, соответственно, окраинах Гондваны и Евразии. В значительно меньшей мере в пределах пояса сохранились остатки океанической коры Тетиса. К ним относят глубоководные котловины Черного и Каспийского морей [6, 7]. Северная граница Альпийско-Гималайского пояса на западе Туранской плиты проходит уменьшение роли песчаников в разрезе. Поэтому, красноцветная толща донапинской свиты на Бузачах и Мангышлаке может служить региональной покрывкой.

Второй этап геологического развития начинается с известняково-глинистых зеленовато-серых морских пород с прослоями песчаников, которые отлагались в период растяжения континентальной коры в образовавшемся морском бассейне. В породах содержатся среднеоленекские аммониты (тарталинская и караджатыкская свита). На Кугусеме и Карашеке отложения представлены преимущественно песчаниками, содержащими аммониты, в Восточном Каратау это сланцы восточно-каратауской серии. В Западном Каратау появляются прослои прибрежных детритусовых глинистых известняков, количество которых постепенно возрастает в западном направлении и в Каратаучике достигает 26 %. По-видимому, с востока на запад продолжался привнос обломочного материала, но при этом, береговая линия морского бассейна, проходила сравнительно близко от северной границы современных выходов Каратауских пород и ее простирание было субширотным. В связи с этим на Бузачах оленекский ярус, верхний и средним триас сложены красноцветами и более аргиллитисты. Одновременно с замещением фациального состава пород к западу сокращается их мощность. Так в разрезе Карашек толща отложений тарталинской и караджатыкской свиты 1600 метров, в Восточном Каратау около 1800 м, в Западном - от 1250 до 1000 м и в Каратаучике - лишь 300 м.

Регрессивная часть второго этапа представлена красноцветными песчаниками с катунами пород ереднетриасовой карауданской свиты. Ее образование происходило в прибрежно-дельтовых районах при аридизации климата, интенсивном сокращении бассейна и развитии местных перемывов. Отложения карауданской свиты, имеющей толщину приблизительно 1,5 километра, завершают второй этап (тип) осадконакопления.

На этом основании можно согласиться с Зоненшайном Л.П. и Хаиным В.Е., что Жазгурлинская и Сегендыкская депрессии являются реликтами неполного поглощения океанической коры.

Третий этап представлен лишь нижней трансгрессивной частью с известняками в основании, сложенной черными и темно-серыми сланцами, алевролитами и песчаниками хозбулакской и шаирской свит, которые распространены только в узкой приразломной зоне Мангышлака.

Формирование верхнетриасовых пород происходило в засоленном бассейне, на что указывает угнетенный характер фауны и отсутствие аммонитов. Обилие тонкодисперсного углистого материала свидетельствует о восстановительной обстановке. Источниками терригенного материала являлись прилегающие области (Южно Эмбинский вал, Мугоджары, Урал, Карабогазский свод). Общая толщина верхнетриасовых осадков превышает 3 км. Верхнетриасовые отложения отличаются от нижележащих составом, повышенными мощностями, неустойчивым характером чередования пород.

В начале ранней юры киммерийский этап тектогенеза закончился. Основные структуры были сформированы, наступил континентальный режим на всей западной части Туранской плиты. Как отмечалось выше, киммерийский этап тектогенеза прослеживался до северной границы Каратауского вала и далее на север. Активная окраина Евразии переместилась на юг и там, в основном, происходило наращивание континентальной коры за счет микроконтинентов, оторвавшихся от Гондваны. Таким образом, юг Туранской плиты предстает как типичное коллизионное складчатое сооружение, возникшее в результате сближения и конечного столкновения Евразии с континентами Гондваны. Под платформенным чехлом Туранской низменности заключены остатки микроконтинентов, океанической коры и аккреционных призм, собравшихся в более крупный континентальный массив в предъюрский период.

О существовании нормально морского бассейна в оленекский век в пределах Горного Мангышлака было известно давно по обильным находкам аммоноидей и двустворок. В западной, наиболее глубоководной его части (Каратаучик, Зап.Каратау), накапливались тонко переслаивающиеся известковые, алевроитовые, а также глинистые илы. Восточнее, в прибрежной зоне (Вост.Каратау) шло накопление глинистых, песчаных и алевроитовых осадков.

На Южном Мангышлаке морское осадконакопление происходило на территории п-ва Тюбкараган и Жетыбай-Узеньской ступени. Если на западе формировались преимущественно тонкие осадки, то юго-восточнее (пл. Тенге, Узень) отлагался более грубый материал, свидетельствующий об источниках сноса на востоке территории. К югу

от нормально морского бассейна, в котором пышно развивались аммоииды и двусторки, располагалась узкая зона прибрежного мелководья (область развития нормуальской свиты) с барами и косами. Здесь (пл. Актас, Бектурлы, Ю.Жетыбай) накапливались аркозовые пески с прослоями глинисто-алевритовых, реже карбонатных осадков. Источниками терригенного материала служили выступы палеозойских пород, расположенные в пределах современного Южно-Жетыбайского прогиба. Следы жизнедеятельности организмов и наличие лимонитизированных зерен свидетельствуют о мелководных условиях осадконакопления в окислительной среде. Прослой доломитов и колебания стронций-бариевого коэффициента от 0,5 до 3 отражают неустойчивый солевой режим бассейна.

Южнее, на территории Песчаномыско-Ракушечного сводового поднятия, существовала шельфовая лагуна (область распространения ракушечной свиты) с ограниченным водообменом. В ее пределах накапливались алевритовые и смешанные глинисто-кремнистые осадки; песчаная седиментация имела подчиненное значение. Следы ползания червей, буроватые оттенки в окраске и присутствие лимонита указывают на мелководье с окислительными условиями среды. В то же время присутствие доломита и сидерита, образующихся в диагенезе, являются следствием временами возникающего осолонения вод и средне-восстановительной среды. Лагуна была обильно заселена листоногими ракообразными, двусторками, гастроподами, местами произрастали заросли плауновых. С юго-запада в нее временами проникали морские воды из центральной части бассейна, о чем свидетельствуют редкие находки аммоииды (скв.Ракушечная-32)[6].

В конце раннетриасовой эпохи началось постепенное обмеление оленекского бассейна. Особенно это наглядно запечатлелось в разрезах Горного Мангышлака: карбонатно-глинистые отложения (тарталинская свита) сменились песчано-алевритовыми (караджатыкская свита), которые в свою очередь перешли в более грубые прибрежно-мелководные и континентальные образования (карадуанская свита).

В западной части Горного Мангышлака (Зап. Каратау) накапливались биогенные, в меньшей степени, терригенные осадки, чередующиеся с осадочно-вулканогенными. Присутствие в обломочной составляющей, наряду со свежим вулканокластическим материалом, сильно выветрелых хлоритов, слюд, полевых шпатов, сланцев свидетельствует о возросшей роли химической дезинтеграции пород источников сноса в условиях начавшейся гумидизации климата. Восточнее (Вост.Каратау), ближе к питающим провинциям, роль терригенной седиментации существенно возросла. В период усиления вулканической деятельности в бассейн поступал туфогенный материал, приводя к образованию туфо-песчаников и туфов. В среднетриасовом бассейне обитали

многочисленные особи двустворок, гастропод, реже остракод, пышно произрастали водоросли, часто становясь потом породообразующими.

По Южному Мангышлаку имеется более обширный материал для восстановления условий осадконакопления, в которых прослеживаются те же основные закономерности, что и на Горном. В западных районах, удаленных от источников сноса, накапливались в основном карбонатные илы с редкими прослоями терригенных осадков. Восточнее же, по мере приближения к питающей провинции, грубость осаждающегося материала возрастала, а доля карбонатов сокращалась. Так, на территории Аксу-Кендырлинской ступени происходило накопление, примерно в равных долях, карбонатных и терригенных осадков с привносом вулканогенного материала, давших начало известнякам, аргиллитам, туффитам, туфоизвестнякам (аксу-кендырлинская серия).

Выводы. Палеогеографические реконструкции показывают, что, начиная с оленекского века, территория Южного Мангышлака совместно с Северным Прикаспием и Восточным Предкавказьем явилась частью единого седиментационного бассейна, открывавшегося к югу в сторону океана Тетис. По закономерной смене формационных зон отчетливо реконструируются границы этого бассейна, примерно параллельные контурам современного Каспийского моря, но занимавшие значительно более обширную территорию. На этом основании можно согласиться с Зоненшайном Л.П. и Хаиным В.Е., что Жазгурлинская и Сегендыкская депрессии являются реликтами неполного поглощения океанической коры. Наличие несколько большего количества туфогенного материала по сравнению с триасовыми отложениями Северного Прикаспия не противоречит этому выводу, а свидетельствует о большей близости территории Южного Мангышлака к тектонически активной киммерийской складчатой области, обрамлявшей с севера океан Тетис (Кавказ, Памир, Копет-Даг).

Таким образом, платформенный этап развития Туранской плиты естественно распадается на три стадии: трансгрессивную, плитную и регрессивную. Отложения каждой из стадий образуют структурно обособленные комплексы, разделенные четкими поверхностями несогласия, и могут быть выделены как самостоятельные структурные ярусы внутри платформенного структурного этажа.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Алиев М.М. и др. Стратиграфия триасовых отложений Южного Мангышлака и прилегающих районов. Проблемы геологии нефти. М., Недра., № II, 1977.
- [2] Астахова Т.В. Новые данные о стратиграфии триаса Мангышлака. М.:

ВНИГНИ, 1960, т.1, с.145-153.(Тр.ВНИГНИ, вып. 29).

[3] Астахова Т.В., Мстиславский М.М. Горный Мангышлак. В кн.: Стратиграфия СССР. Триасовая система. М.:Недра, 1973, с.186-199.

[4] Атлас руководящих форм ископаемых фаун СССР. Том УН, Триасовая система. Л.-М., 1947, с.5-52.

[5] Баярунас М.В. О присутствии на Мангышлаке нижнего триаса. Изв. Имп. АН. Сер. 6, I9II, № 5, с.298-302.

[6] Баярунас М.В. Возраст слоев с Doritakranites. Изв. АН СССР, сер. геол., 1936, I 4, с.539-546.

RECONSTRUCTION OF THE PALEO GEOGRAPHY OF THE SOUTHERN MANGYSHLAK

Zhienbaeva G.I. – Sh.Yessenov Caspian state university of technologies and engineering, Aktau city, Kazakhstan.

Annotation. The aim of the research is to recreate the paleogeography of the Mangyshlak Peninsula, the analysis of tectonic development to the present day. A review was made of the historical development of the geostructural elements of Mangyshlak and their comparison. Information on the drift of the main plates of Eurasia, studied in more detail, was used for paleoreconstructions, which made it possible to obtain paleogeographic characteristics from the standpoint of mobilism in conjunction with geological and geophysical materials for the western part of the Turan plate. The results of the studies are important in establishing the nature of sedimentation and forecasting the oil and gas potential of individual structures.

Key words: plate, basin, paleogeography, terrigenous deposits.

ОҢТҮСТІК МАНГЫШЛАҚ ПАЛЕОГИОГРАФИЯСЫНЫҢ ҚАЙТА ҚҰРЫЛУЫ

Жиенбаева Г.И. – Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Актау қ., Қазақстан

Аңдатпа. Зерттеулер мақсаты: Маңғышлақ түбегінің палеогеографиясын түсіндіру, қазіргі уақытқа дейінгі тектоникалық дамуын талдау. Маңғышлақтың геоструктуралық элементтерінің дамуы талданып, өзара салыстыру жасалады. Палеореконструкция жасау үшін Евразия плиталары негізгі іргетасы туралы мәлімет қолданылды, олар Тұран плитасының батысын мобилизм теориясы тұрғысында палеогеографиялық реконструкция жасауға мүмкіндік береді. Алынған нәтиже жеке құрылымдардың мұнайгаздылығын болжауға мүмкіндік беретін седиментация сипатын анықтауда маңызы зор.

Түйінді сөздер: плита, бассейн, палеогеография, терригенді түзілімдер.

УДК 550.8 (043.3)

Тарасенко Г.В.¹¹Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга
им. Ш.Есенова, г. Актау, Казахстан**УФОГЕОЛОГИЯ И ТЕКТНИКА ПЛИТ СКОЛЬЖЕНИЯ**

Аннотация. Человек, живущий на планете Земля, воспринимает ее как природу, как стихию, на которой он находит все необходимое для существования и развития, но не как разумное существо, так как уровень разума планеты глобальнее разума человека и человек пока не в состоянии понять этот разум.

Ключевые слова: разряд, ядро, субдукция, плазма, нефть, конкреции, флюиды.

Познание мира волновало и волнует человечество с древних времен. Особенным механизмом познания служат геологические науки. Изучение планеты до сих пор не привели к пониманию ее образования и функционирования. Не ясна роль флюидов в земной коре, которые мы потребляем для существования современного общества. Глобальное изменение климата также заставляет задуматься на ее первостепенные истоки, который принято считать как парниковый эффект. Непонятными и аномальными явлениями в природе занимаются уфологи, такими как НЛО, космическими явлениями.

В геологии также еще очень много белых пятен и на основании этого, автор ввел термин уфогеология. Основным инструментом познания строения планеты Земля в данной работе принята теория тектоники плит скольжения, которая основывается на гипотезе А. Вегенера о дрейфе континентов. Тектоника плит скольжения базируется и на представлениях о поллой Земле, выдвинутой астроном Эдмонт Галей (1656, 1742). Пытаясь объяснить перемещение магнитных полюсов нашей планеты, он предположил, что внутри её вращается несколько шаровидных оболочек, вставленных одна в другую. Это вращение приводит к динамо-эффекту и накоплению огромного электрического заряда, что рано или поздно заканчивается колоссальной силы разрядом. Во время электроразряда (взрыва) образуются плазменные шарообразные планеты (или, допустим, звезды, принципиальной разницы нет), обладающие магнитным и гравитационным полем за счет вращающейся плазмы. В плазме перерабатывается весь собранный космический мусор. Из него образуется первичная кора, которая не только постоянно создается, но также постоянно поглощается за счет спиралеобразного вращения плазмы, называемого в земных условиях субдукцией [1]. Вращение плазмы ядра приводит к вращению геосфер в земных условиях,

а также к уменьшению (или сжиманию) планет до тех пор, пока плазма не заменится на окиси металлов или кремния. Но сжатие планет приводит к их гибели с последующей переработкой в космосе. Значит, ничего вечного нет, кроме материи-плазмы.

По данным химического анализа комет и астероидов, в них наличествует органический углерод, который сгорает только при температуре выше 600°C . Значит, это холодная плазма, в которой может сохраняться углерод. Именно с этой плазмы, принесенной из космоса, начинается развитие жизни на планете [2].

Динамо-эффект планеты Земля рассматривался в разное время многими исследователями, но его связывали с конвекцией. По мнению автора, механизм тут иной. Последние сейсмические и сейсмологические данные позволили изучить внутреннее устройство планеты, где было выделено несколько геосфер от ядра до земной коры. Как известно, скорость вращения геосфер уменьшается в направлении от ядра до поверхности. Если скорость дрейфа континентов регистрируется данными GPS, то замер скорости нижележащих геосфер еще не разработан, но предполагается, что скорость мантии 1–10 м/год, а ядра – 20 до 40 м/сек. При такой разности скоростей дрейф континентов происходит за счет передачи вращения ядра до поверхности. Тот же эффект приводит и к динамо-эффекту планеты, то есть к выработке электричества [3].

Накопителем вырабатываемой таким образом огромной энергии служит литосфера, имеющая свойства электрического конденсатора. Пластинами земного конденсатора служат горные породы (пласты), а прокладкой (диэлектриком), в свою очередь, являются флюиды, циркулирующие (мигрирующие) между пластами. Флюиды образуются в зонах субдукции из горных пород, содержащих и органические вещества. Во время поглощения горные породы растираются в порошок (муку) за счет эффекта жерновов, возникающего из-за разницы скорости движения пластин (пластов) и геосфер. Глубинные флюиды растворяют и переносят на большие расстояния различные породы (глину, известняк и др.), образуя, таким образом, базальные пачки, по которым и происходит миграция флюидов. Таким образом, литосфера служит не только электрическим конденсатором, но и радиатором для охлаждения ядерно-плазменных процессов в мантии и ядре планеты. Флюиды образуются за счет этих процессов: нефть – из органики (углерода и водорода), а вода – из кислорода и водорода. То есть нефть имеет органическое происхождение, а вода – неорганическое, но в том и в другом случае механизм превращения связан с электровзрывами в земной коре и мантии, приводящим к ядерно-плазменным реакциям холодного типа (до 600°C) [4]. Подтверждением этому служат палинологические данные флюидов, в которых содержатся споры и пыльца растений, сохраняющаяся до 600°C [5].

В то же время, базальные пачки служат смазкой для вращения геосфер и движения пластов (пластин, чешуй). Во время движения пластов происходит их дробление за счет растягивания (разрыва) с образованием карстов, зеркал скольжения, стилолитовых швов, листрических разломов. Пустоты заполняются флюидом, в котором благодаря электроразрядам происходят процессы холодного ядерного синтеза (ХЯС), приводящие, в свою очередь, к образованию вторичных отложений [6-7]. К ним относятся уголь, уран, полиметаллические руды и др.

Наглядным примером строения Земли служат шарообразные конкреции, образовавшиеся за счет электроразрядов в нефтегазовоносных пластах [8]. Во время разрядов возникают линейные, а на их концах - шаровые молнии, обладающие мощным электромагнитным и гравитационным полем и притягивающие растворенные химические элементы из пластовых флюидов. Образование нефти связывается именно с этими процессами в зонах субдукции, достигающих глубины 700 км и более, куда постоянно поставляется органический углерод вместе с горными породами. Здесь происходит холодная трансмутация ядер химических элементов или ХЯС, которые вступают в реакцию и образуют новые соединения, в том числе воду, нефть, различные газы и т.д. Доказательством реальности этих процессов служат палинологические исследования флюидов, где споры и пыльца могут сохраняться до температуры 600 градусов, а по данным отражательной способности витринита не превышает 300 градусов, что доказывает реакции холодного синтеза в мантии и ядре планеты Земля. Одним из доказательств теории тектоники плит скольжения служат землетрясения и попытки их прогнозирования. Каждое сильное землетрясение уникально и по многим параметрам не совместимо с другим землетрясением в том же районе. Прогнозные признаки, выявленные после прошедшего землетрясения, зачастую не наблюдаются перед следующим землетрясением. Хотя описано более сотни прогнозных признаков, получены десятки патентов на изобретения по прогнозу землетрясений, известно лишь несколько прогнозов, спасшие жизнь сотням тысяч людей. Почему? Потому, что не решена главная задача. Она заключается в выборе диапазона частот, при которых происходят резонансные явления, а частоты образуются за счет динамо-эффекта планеты и излучаются вращением геосфер [9].

Вращение геосфер приводит к динамо-эффекту, получаемая таким образом энергия накапливается в литосфере, устроенной как электроконденсатор и радиатор. Электроразряды такого природного конденсатора приводят к землетрясениям, цунами, изменениям гравитационного и магнитного полей планеты, а самое главное - к ядерно-плазменным реакциям. Примером строения планеты Земля служат шарообразные

конкреции [8,11]. Их происхождение связано с шаровыми молниями, вызывающими вращение флюидов в пластах-коллекторах. Во время вращения вмещающие породы пласта притягиваются к центру. Таким образом, наращиваются сферические кольца (геосферы), образуя шароподобные, цилиндрические, эллипсоидные, миндалевидные и другие конкреции. Вращение флюидов возможно только в пустоте (карсте), что противоречит «классическому» пониманию строения пласта-коллектора, где должна присутствовать пористость и проницаемость. В этой пустоте из флюида за счет ХЯС образуются вторичные горные породы в основном уголь, железные руды, фосфориты и т.д. Естественно из нефти образовывался уголь, а из водных растворов-полиметаллические руды и различные оксиды.

Происхождение этих процессов связано с электроразрядами в земной коре и мантии, в зонах активных тектонических разломов как горизонтального, так и вертикального направления. По ним гремят настоящие подземные грозы с молниями длиной в десятки километров. На концах линейных молний возникают и их ближайшие родственницы – шаровые молнии. Дно Атлантического океана вблизи срединно-океанических хребтов усыпано железом - марганцевыми конкрециями, что позволяет говорить об их происхождении за счет шаровых молний, обладающих электромагнитными и гравитационными силами, образующими вращение флюидов в тектонических нарушениях, а также - пластах-коллекторах. Время образования океанических конкреций современное, так как в них находят молотки, болты, пивные пробки. Таким образом, изучая шаровые конкреции, образующиеся в нефтегазоводоносных пластах - коллекторах и глубинную сейсмику планеты, Земля, можно более глубоко познать строение планет и их образование.

Вполне закономерно образование электромагнитного поля в виде завихрения на расстоянии базальной пачки или карста, из-за чего на поверхности конкреции могут достигать десятки километров в длину и более 1,5 м в диаметре. Такие же процессы протекают во время образования космических тел, но с более мощными электрическими взрывами, что подтверждается последними данными по изучению галактик современными телескопами. Во Вселенной наблюдаются такие же вращательные движения космических «туманностей», приводящих к большим взрывам и образованию новых планет и звезд. После взрыва образуется шарообразная плазма, вращающаяся со скоростью ядра объекта и перерабатывающая космический мусор - кометы, спутники и прочие космические тела. Так начинается образование литосферы и сжатие самого объекта, что, например, в случае планет подтверждается инструментальными замерами Земли и образованием шаровых конкреций, плазма которых также замещается

минеральными образованиями с последующей консервацией в пластах-коллекторах. В зонах спрединга таких условий нет, поэтому шаровые конкреции вылетают из разломов и, теряя энергию, осаждаются на дно океанов. И действительно, из подводных лодок неоднократно наблюдались загадочные шарообразные свечения, нахождение в конкрециях пивных пробок, молотков, болтов и т.д.

Подземные грозы зафиксированы и в континентальных условиях на побережье Ладого в Карелии в 1996 году, где земля на протяжении сотен метров была как бы взорвана изнутри с образованием при этом ровной неглубокой траншеи, Тунгусский метеорит, кимберлитовые трубки. Деревья, которые здесь росли, оказались вывороченными с корнями и отброшенными в сторону и, что совсем странно, корни у многих из них были обуглены и дымились. Получалось, что огонь опалил их снизу, из-под земли [10]!

Интересно отметить, что если бы этот случай произошел лет сто назад, тогдашние геофизики без труда объяснили бы его следствием подземной грозы. «Земное электричество производит бури, которые разрушают внутреннее строение нашей планеты точно так же, как бури в атмосфере приводят в беспорядок воздушное пространство, - писал в 1903 году Жорж Дари в своей книге "Электричество во всех его применениях". - Мы имеем в виду известные всем землетрясения, причиной которых служит, несомненно, электричество. Земля наэлектризована во всей своей совокупности и сильные электрические токи беспрестанно пробегают по ней. Если воздух сух и горяч или уже до того насыщен электричеством, что не может принять в себя избытка его, выделяемого землею, если залежи мела и кремнистых почв находятся поблизости от мест, богатых металлами, тогда накопление электричества в конце концов ведет к разряду совершенно так же, как это бывает во время атмосферной грозы». Можно себе представить, к каким разрушениям может привести подземная гроза, когда она разражается на пространстве в несколько квадратных километров сквозь различные залежи, расщелины, впадины и т.д. Такие разряды отдаются сотрясениями почвы на расстоянии сотен километров. Но прошло некоторое время, и теория подземной грозы была забыта. Теперь световые вспышки геофизики пытаются объяснить возгоранием вырвавшегося из недр газа. Однако световая вспышка во время мощнейшего тянь-шаньского землетрясения в 1976 году была видна за сотни километров от эпицентра [10].

В начале 70-х годов гипотезу подземной грозы рискнул реанимировать профессор Томского политехнического института А.А.Воробьев [10]. Собрав группу единомышленников из молодых сотрудников, он приступил к экспериментам в разных районах страны. Воробьев с сотрудниками высказали идею о том, что во время подземной

грозы, как и во время обычной, должны генерироваться радиоволны и если попытаться их зарегистрировать, они смогут стать такими же предвестниками землетрясений, как радиоволны в атмосфере - предвестниками обычных гроз. И исследователям действительно удалось зафиксировать усиление напряженности подземного радиофона непосредственно перед землетрясениями.

Воробьев и его сотрудники проверили и другую идею: обычная молния порождает много озона, а значит, и перед подземным землетрясением из-под земли должен выходить свободный озон. Эта идея также подтвердилась практическими экспериментами. Но, к сожалению, ранняя смерть профессора Воробьева фактически поставила крест на его работе. Полученные профессором факты не отвергаются, но им пытаются дать другие объяснения.

Подобием происходящих процессов в космосе и в недрах планет являются эксперименты, проведенные под руководством Леонида Уруцкого [7]. "Эффект Уруцкого" связан с непонятным явлением – полученным при моделировании подводного электрического взрыва плазменным объектом, похожим на шаровую молнию нерадиоактивного излучения со скоростью вращения 20-40 м/сек. После эксперимента во взрывных камерах появились посторонние химические элементы в крейсерских количествах – на уровне нескольких процентов от исходной массы взрывающегося вещества (титановой, железной, свинцовой, никелевой и танталовой фольги), которых до того там не было и, по всем законам физики, быть не должно. Это золото, серебро, фосфор, сурьма, железо, галлий. Таким образом, свинец превращался в золото, никель – в серебро, титан – в свинец.

Что это, как не очевидный пример трансмутации химических элементов? Причем сколько элементов, столько и превращений. Такие превращения постоянно и бесконечно происходят в земных недрах. В мантии и ядре Земли идут ядерно-плазменные реакции. Вращение геосфер, с которого мы начали эту статью, приводит литосферу в движение и создает гравитационное, геомагнитное и электрическое поле планеты, где присутствуют все условия для воспроизводства полезных ископаемых за счет электровзрывов. Накопленный геолого-геофизический материал по Прикаспийской впадине и прилегающих к Каспию территорий подводит к выводу о постоянной генерации флюидов в залежи месторождений [11]. Запасы нефти и прочих полезных ископаемых, конечно, истощаются в результате извлечения из недр. Но ведь одновременно они пополняются, вот в чем дело. А это уже совсем другая ситуация!

Все указывает на то, что природа, демонстрируя через конкреции строение планеты и процессы в ее недрах, подсказывает человечеству принцип нового источника

энергии. Для получения шаровых конкреций были проведены различные эксперименты электрических разрядов в пластовых условиях. Пластовые условия создавались в реакторе, в котором была залита нефть с добавками песка и глины. При разряде высокого напряжения в реакторе давление поднималось до 350 атмосфер и температуре более 100⁰С. После разборки реактора в нем была обнаружена шароподобная конкреция. Значит, предположения образования конкреций за счет электричества можно считать обоснованным [11]. Но во время опытов отмечалось саморазряжение на воздушных разрядниках во время отключения напряжения, что говорит о выработки электричества в самом реакторе за счет каких-то сил, по нашему мнению от вращения шаровой молнии. Вероятно, срабатывает динамо-эффект от вращения жидкости-флюида в реакторе. На основании этого эффекта была собрана установка по выработки электричества. Модель собиралась на основе устройства реактора и статора электромотора, в который вместо ротора вставлялся реактор. Создание молний в реакторе приводило к ЭДС в статоре, что и служит основой наших исследований для получения нового типа генератора. Этот генератор, назван в честь автора и он называется генератор Тарасенко [6].

Геолого-геофизические исследования автора привели к открытию многих законов природы, особенно по образованию нефти. Все думают, как бы ее больше добыть, но никто не задумывается, для чего нужна нефть в устройстве планеты Земля! Нефть-это кровь планеты и настало время понять, что на основе ее образования можно найти новую энергию, которая выведет человечество в новые галактики.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Тарасенко Г.В. Континентальные субдукция и обдукция – единый механизм нефтегазо- и структурообразования // Генезис нефти и газа. М.: ГЕОС, 2003. С. 239-240.
- [2] Электрическое флюидорудообразование на основе теории тектоники плит скольжения. Всероссийская конференция с международным участием нетрадиционные ресурсы углеводородов: Распространение, генезис, прогнозы, перспективы разработки 12 – 14 ноября 2013 года, г. Москва, ИПНГ РАН.
- [3] Geological aspects of cold fusion. Abstrakt Book The 17th International Conference on Cold Fusion:ICCF-17 august 12-17, 2012 DCC Korea, Daejeon, South Korea, с. 68.
- [4] Тарасенко Г.В., Демичева Е.А. Геологические аспекты шаровых молний. Тезисы 14 Российской конференции по “Холодной трансмутации ядер химических элементов и шаровых молний”. Москва, Дагомыс, Сочи. 1-8 октября 2006 года. с. 79.

[5] Тарасенко Г.В., Трусова У.В. Нефтематеринские породы Волго-Уральской НГП по палинологическим данным. 30 лет Северо-Кавказскому государственному техническому университету. материалы V региональной научно-технической конференции. Вузовская наука – Северо-Кавказскому региону". Ставрополь, 2001 г.

[6] Tarasenko generator on the basis of the model of the plant Earth. Abstrakt Book The 19th International Conference on Cold Fusion: ICCF-19th edition of the International Conference on Condensed Matter Nuclear Science. April 13-17 2015.

[7] Уруцкоев Л.И., Ликсонов В.И., Циноев В.Г. Экспериментальное обнаружение "странного" излучения и трансформации химических элементов // Прикладная физика.- 2000.-№4.-с.1-23.

[8] Генератор Тарасенко на основе модели планеты Земля и шаровых конкреций. X Международная конференция РУДН «Ресурсовоспроизводящие, малоотходные и природоохранные технологии освоения недр» Москва-Махачкала, 12-18 сентября 2011 г. с. 108-110.

[9] Тарасенко Г.В. Происхождение землетрясений с позиций тектоники плит скольжений. 14 Международный семинар «Геодинамика и сейсмичность Средиземноморско-Черноморско-Каспийского региона», тезисы докладов 2-6 октября 2006 г. Геленджик. с. 34-37.

[10] Воробьев А.А. Физические условия залегания и свойства глубинного вещества. (Высокие электрические поля в земных недрах). - Томск: Изд-во ТГУ. 1975. 296с.

[11] Электровзрывы в земной коре и их роль в генезисе флюидных растворов и землетрясений. Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal) # 2, 2015, часть 3, стр. 156-164. info@eesa-journal.com , <http://eesa-journal.com/>

UFOGEOLOGIYA AND TECTONICS OF PLATES OF SLIDING

Tarassenko G.V. – Sh.Yessenov Caspian State University of technologies and engineering, Aktau, Kazakhstan.

Annotation. The person living on the planet Earth perceives it as the nature as elements on which he finds all necessary for existence and development, but not as the reasonable being as the level of reason of the planet is more global than reason of the person and people isn't able to understand this reason yet.

Key words: category, kernel, subduktion, plasma, oil, concretions, fluids.

УФАГИОЛОГИЯ ЖӘНЕ ТАҚТАЛАР ТЕКТНИКАСЫ

Тарасенко Г.В. – Ш. Есенов атындағы каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ., Қазақстан

Аннотация. Жер планетасында өмір сүретін адам табиғатты, ол бар және дамуға қажетті барлық нәрсені тауып, ұтымды бірлік ретінде қабылдайтын элемент ретінде қабылдайды, өйткені планетаның ақыл-ойының деңгейі адам мен адамның ақыл-ойынан гөрі жаһандық, бірақ бұл ойды әлі түсінуге қабілетті емес.

Түйінді сөздер: ағызу, ядро, субдукция, плазма, мунай, конкреции, сұйықтық.

ӘОЖ 574.2

Каратаева А.М.¹, Сырлыбекқызы С.¹

¹Ш. Есенов атындағы каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ., Қазақстан

ТҰЛҒАНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа. Қоғамдық экологиялық сана қоғамның экологиялық проблемаларымен күресуде мықты фактор болып табылады.

Түйінді сөздер: ноосфера, мәдениет, сауаттылық, табиғат

Кіріспе. Экологиялық мәдениет жалпы дүние-жүзілік мәдениеттің дамуының бір кезеңі және құрамдас бөлімі; адамзаттың өмірі мен болашақтағы дамуында экологиялық проблемалардың өзекті маңыздылығын баршаның тереңінен кәміл ұғынушылығымен сипатталады. Қоршаған ортаға немқұрайдылықпен қараудың күйінішті тәжірибесі, химиялық ластанудан, шудан, дірілдерден, электрмагниттік соулеленуден, радиациядан және т.б. болған ауруларды зерделеу экологиялық мәдениет және санитариялық мәдениет ұғымдарын біріктіре ұғыну қажет екенін түсінуге себеп болды.

Жұмыстың өзектілігі: экологиялық білім мен мәдениет негізінде қоғамдық сананы қалыптастыру.

Мәселенің тұжырымы: Экологиялық мәдениет адамзаттың сауаттылық негізі.

Жаңалық: Экологиялық мәдениетті қалыптастыру негізінде сауаттылыққа бейімдеу адамның сана сезіміне ықпал етудің қолжетімді тәсілі.

Зерттеу әдістері: Сауалнама жүргізу

Зерттеу нәтижелері: Жан-жақты ақпараттармен таныстыру арқылы сауаттылықты арттыру.

Қорытынды(лар): Саналы тұлға ретінде табиғатқа оңтайлы көзқарасты тұлғаны қалыптастыру.

Ғылыми зерттеулерді қаржыландыру көзі (бар болса) - Қазіргі кезде экологиялық білім беру және тәрбие мәселелері жалпы тәрбие беру мен білім жүйелері дамуының өзекті бағыттарының бірі. Экологиялық білімсіз қоғамдық экологиялық сана құру мүмкін емес. Қоғамдық экологиялық сана қоғамның экологиялық проблемаларымен күресуде мықты фактор болып табылады.

«Ноосфера-табиғат пен қоғам заңдылықтары өзара бірігіп әсер ететін біртұтас жоғары жүйе». Ноосфераның ғылыми теориялық негізін орыстың академигі В.И.Вернадский қалады. Ноосфера-ақыл-ой сферасы деген түсінікті алғаш 1927 жылы француз ғалымдары Э.Леруа мен палентолог Пьер Тейяр Шарден енгізген.

Бұл экологиялық проблемаларды шешудің бірден-бір жолы. Адам өзі табиғатсыз өмір сүре алмайды. Ол әрқашан табиғаттың құрамында болады, табиғат адамға өзіндік әсерін тигізеді. Бұл жағдай адамзаттың тарихи дамуының биосфера эволюциясындағы рөлін, оның ноосфераға өту мүмкіндігін көрсетеді. Тек қана табиғат адамға өз әсерін тигізіп қоймайды, қарама – қарсы әсер де бар.

Ноосфера (грекше «ноос» - сана, ақыл-ой) ұғымы табиғат пен қоғамның өзара қарым-қатынас жасау сферасын түсіндіреді. Ноосфера-биосфераның жаңа эмоциональды күйі, бұл кезде адамның ақылды іс-әрекеті – оның дамуының бірден-бір факторы. Вернадский пікірі бойынша, ноосфера ерекше көзқарасты қажет етеді: біріккен ақылды ой арқылы әлемдік табиғи процестерді қадағалап отыру. Бұл биосфераның жаңа күйіне, адамзат баласы саналы түрде ғылыми-техникалық даму сипатына орай биосферадағы тіршілікті сақтауды нооэкологиялық деңгейге көтеруде.

Қазіргі таңда аса үлкен өзектілікті В.И.Вернадскийдің биосферадан ноосфераға өту туралы ілімі алып келеді. Яғни әлеуметтік тұрғыдан экологиялық мәселелерді шешу белең алды деген сөз. Адам мейірімділікті, сүйіспеншілікті, қайырымдылықты, әдемілікті табиғаттан үйренеді. Биосферадағы тіршілікті сақтауды нооэкологиялық деңгейге көтерудің бірден-бір жолы халықтың экологиялық сауаттылығын арттыру.

Ақыл-ойдың жүйелілігі мен дамуы жеке бастың өмір тәжірибесінен және әртүрлі білім саласынан алған ұғымдарынан көлеміне байланысты екені белгілі. Жеке тұлға болып қалыптасуына тәрбиенің табиғаттың қатысында, табиғат арқылы берілуіне байланысты екендігін бүгінгі ғылыми-педагогикалық зерттеулер дәлелдеп отыр.

Табиғат – мезгіл мен кеңістікте шексіз, тұрақты қозғалыста, өзгеруде, дамуда болатын бейорганикалық және органикалық дүние.

Табиғатты қорғау – табиғаттың өзіндік жағдайын сақтау немесе бұрынғы сипатын қайтпдан қалпына келтіру арқылы табиғи ресурстарды ысырапсыз пайдалану үшін құрылған мемлекеттік жүйедегі қоғамдық шара.

Табиғатпен қарым-қатынас жастардың ойлау, есте сақтау, бақылағыштық қабілеттеріне, сана-сезімінің жылдам өсіп жетілуіне түйсігіне т.б оңды әсер ету мүмкіндігі шексіз. Себебі адам табиғи тірі ағзаның бірі. Адам өзінің болмысы мен игерген білім жүйесі негізінде өмір кезеңдерінде көрсетеді. Табиғаттағы әдемілікті сезініп, қабылдау дағдысы өзінен-өзі келе қоймайды, оны дамыту, жағымды іс-әрекет түріне айналдыру ата-аналардың, оқытушылардың көмегімен жүзеге асырылады. Экологиялық тәрбие еңбек тәрбиесімен байланысты, өйткені өндірістік іс-әрекеттің барысында адам жерді пайдалану негіздерін, топырақты эрозиядан қорғауды игеру, суару мөлшерін, минералдық тыңайтқыштарды, улы химиялық заттарды беру мөлшерінің мерзімін технологиялық талаптарға сәйкес есепке алып отыруды үйренеді.

Экологиялық мәдениет - бұл азаматтардың экологиялық сауаттылығы, ақпараттармен хабардар болуы, табиғатты тиімді пайдаланудың нормаларын күнделікті орындау белсенділігі мен сенімділігі.

Экологиялық тәрбие - жастардың экологиялық көзқарасын, санасын, табиғатқа үлкен парасаттылық, жауапкершілік, қарым-қатынасын қалыптастыру. Осы тәрбие арқылы адамның мәдениеттілік сезімі, экологиялық санасы қалыптасады.

Демек, жастардың өз бетінше әрекет жасауын бақылау оның мазмұнын талдау жастардың жеке бас ерекшеліктерін экологиялық білімі мен тәрбиелілігінің деңгейін анықтауға мүмкіндік береді. Мұндай іс-әрекет түрлері арқылы жеке тұлға ретінде дамуын оның экологиялық тәрбиесімен тікелей сабақтастықта байланыстыруға болады.

Экологиялық білім мен тәрбие берудің мақсаты:

- қоршаған ортаға жауапсыздықпен қараушыларға жол бермеу;
- жастардың бойында экологиялық мәдениет дағдысын қалыптастыру;
- қоғамдық пайдалы еңбек және еңбек тәрбиесі арқылы табиғатты қорғау, күту және жақсарту;
- экологиялық білімді насихаттау.

Жастардың экологиялық білімнің белгілі жүйесін игеруі, табиғатты қорғауы, жер байлығын тиімді пайдалануы экологиялық мәдениетті жетілдіріп, дүниетану көзқарасын қалыптастырады. Қоршаған ортаның ластану көздері мен оның туындатуы мүмкін зардаптарын түсіндіре отырып, экологиялық білімді негіздеу.

Атап айтқанда, қаланың көгал аймақтарының нашарлауына бірден-бір әсер ететін – автокөліктердің улы газдары. Ол ғылыми зерттеулер бойынша автокөліктердің жол жағалауындағы орналасқан ағаштардың, көкжелектердің нашарлауынан байқауға болады. Сонымен қатар соңғы жылдары қаладағы жаңа құрылыстармен қайта жөндеулер әсер етті. Көгалдар қаланың микроклиматын жақсартады. Топырақтың, ғимарат,

тратуардың, асфальттың күн ыстықта шамадан тыс қызып кетуінен сақтайды. Күннің ыстығында бақ астындағы температура 7-8⁰С-тан төмен болады. Егер жазғы күні температура 30⁰С-тан жоғары болса, ықшам аудандардағы көлеңкеде термометр бар болғаны 22-24⁰С-ты көрсетеді. Қаладағы жол жағалауындағы саябақ, бақтар, аландар, алаңшалар, көгалдар микроклиматты жақсартумен қатар ауадағы бактерияларды жояды. Белсенді фитонцидтерге ақ акация, қайың, ива, қарағай т.б. жатады. Гүлдеген өсімдіктердің жасыл жапырақтары, қызылды гаммалары, иісі адамның жүйке-жүйесін жеңілдетіп, көңіл-күйін жақсартады. Өсімдіктер фотосинтез процесі арқылы көмірқышқылды сіңіріп, оттегін бөледі. Бір ағаш орта есеппен 24 сағат бойы 3 адам тыныстайтын оттегін бөліп шығарады. Күншуақты бір күнде көлемі 1 га орман ағаштары 220-280 кг көмірқышқыл газын сіңіріп, 180-220 кг оттегін бөліп шығарады. 1м² көгал 200г суды буландырады. Соның әсерінен ауаны ылғалдандырады. Күннің ыстығында көгалды жолдарда адам бойы салқындап, жақсы демалады. Фитонцидтер (грек-phyton, өсімдік, лат. caedere-жоямын)-өсімдіктер бөліп шығаратын, көбіне газ тәрізді микророрганизмдерге жойғыш әсер ететін зат. Фитонцидтер бөліп шығаратын орман ағаштары табиғи ортаны сауықтыратын және тұрақтандыратын күшті фактор. Көгалдандыру-орта сапасын жақсарту үшін елді мекендегі және оның айналасындағы бос жерлерге мәдени және жабайы өсімдіктерді өсіру. Осы орайда қала ортасын көгалдандырудың негізінде экологиялық ахуалды оңтайландыру қолжетімді шара болып саналады. Табиғи ортаны көгалдандырудың, қорғаудың, қамқорлық танытудың астарында, экологиялық сауатты, парасатты өмір сүре отырып, біздің әрқайсымыздан соған қатысуымызды талап етеді.

Сайып келгенде айтарымыз – қандай жұмыс атқарсақ та қоршаған ортаға абайлап қарап, оны қорғауға күш салу басты бағытымыз болуы керек.

Жоғары экологиялық сауаттылық пен азаматтық қоғамның мәдениеті, әр азаматтың яғни біздің ортақ үйіміз табиғаттың экологиялық тазалығына, үйлесімділігіне деген қамқорлығы оның байлықтарын келешек ұрпақ үшін сақтау мұның өзі туған еліміз тәуелсіз Қазақстанның гүлденуіне бірден-бір сенімді жол.

Осыған орай «Таза мінсіз асыл тас су түбінде жатады, таза мінсіз асыл сөз ой түбінде жатады» -деп, белгілі жазушы Ғабиден Мұстафин айтқандай, барлық адамзат баласын толғандырып жүрген экологиялық өзекті мәселелердің шешілуіне бір жұтым ауа мөлшеріндей болса да үлес қосып, өз ойымызды ортаға салуға бел будық.

ӘДЕБИЕТТЕР

- [1] Көмекбаева Л.К. Білім беру ұйымдарындағы психологиялық қызметті ұйымдастыру. Алматы: 2002ж, 35б.
- [2] Әтемова Қ.Т., Әлеуметтік педагогика. Алматы: 2012ж, 19б.
- [3] Абеуова И.Ә., Ермекбаева Л.К. Әлеуметтік психология. Алматы: 2002ж, 163б.
- [4] Жылқыбаева М.С., Жоғары оқу орындарында тәрбие жұмысын ұйымдастыруға арналған әдістемелік нұсқау. Ақтау: 2004ж, 14б.
- [5] Бейсенова Ә. Экология және табиғатты ұтымды пайдалану. Оқулық.- Алматы: Ғылым, 2004.- Б.96-147.

FORMATION OF ENVIRONMENTAL CULTURE OF THE PEOPLE

Karataeva AM, Syrlybekkyzy S. – Sh.Yessenov Caspian state university of technologies and engineering, Aktau city, Kazakhstan

Annotation. The public environmental consciousness is a strong factor in the fight against the environmental problems of society.

Keywords: noosphere, culture, literacy

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ЛЮДЕЙ

Каратаева А.М., Сырлыбеккызы С. – Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, г. Актау, Республика Казахстан.

Аннотация. Общественное экологическое сознание является сильным фактором в борьбе с экологическими проблемами общества.

Ключевые слова: ноосфера, культура, грамотность.

УДК 622.276

Аккенжеева А.Ш.¹

¹Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга им. Ш. Есенова, г. Актау, Казахстан

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РАЗДЕЛЕНИЯ ВОДОНЕФТЯНОЙ ЭМУЛЬСИИ ПОСРЕДСТВОМ ДЕЭМУЛЬГАТОРОВ МЕСТОРОЖДЕНИЯ ЖАНГУРШИ

Аннотация. В статье рассматриваются, деэмульгирующая активность деэмульгаторов водонефтяной эмульсии нефтяных месторождений.

Ключевые слова: Физико – химические характеристики нефти, водонефтяная эмульсия, деэмульгаторы.

Водонефтяная эмульсия образуется при движении нефти и воды по стволу скважины, нефтесборным трубопроводам. Происходит их взаимное перемешивание, или дробление (диспергирование) одной жидкости в другой. Вследствие этого образуется водонефтяная эмульсия с определенным процентным содержанием воды в ней, что и определяет качество нефти, от которой зависит срок службы трубопровода, качество полученных нефтепродуктов и как следствие её стоимость. Но, сырьё, которое поступает на установки промысловой подготовки нефти, имеет разный физико-химический состав, который может изменяться во времени.

Целью работы являлась разработка технологии подготовки тяжелых высоковязких нефтей на примере нефти месторождения Жангурши, Мангистауской области. Для осуществления этой цели необходимо было провести следующие исследования и решить следующие задачи:

- исследовать физико-химические характеристики нефти и ее смесей с деэмульгатором, зависимости плотности и вязкости нефти и ее смесей от температуры, осуществить выбор деэмульгатора среди представленных четырех;
- исследовать эмульсионность нефти и ее смеси с выбранным деэмульгатором; (на основании результатов исследований по выше представленным этапам составить диапазон рабочих температур и соотношений «нефть: деэмульгатор»;
- подобрать эффективный деэмульгатор;

Согласно общепринятой методике «бутылочный тест» оценка эффективности деэмульгатора производится по деэмульгирующей активности (кинетики выделения воды из нефтяной эмульсии) в его присутствии при заданном удельном расходе и температуре процесса при 2-х часовом отстое.

В соответствии с техническим заданием предусмотрено проведение лабораторных исследований по определению деэмульгирующей активности 4-х образцов деэмульгаторов при 6 значениях удельного расхода и 3-х значений температуры.

Лабораторные исследования эффективности деэмульгатора проводились в соответствии с СТ. АО 970940000588-03-2010 «Проведение лабораторных работ по определению эффективности реагентов-деэмульгаторов», на основе метода «бутылочный тест», применяемого всеми ведущими компаниями мира, занимающимися производством деэмульгаторов.

В комплекс исследований включено следующее:

- подготовка исходной пробы нефтяной эмульсии к исследованиям;
- предварительные исследования (определение содержания воды в нефтяной эмульсии по ГОСТ 2477-65 (Дина-Старка);

➤ определение эффективности образца деэмульгаторов в широком диапазоне удельных расходов (150, 200, 250, 300, 400, 500 г/т).

При проведении лабораторных исследований использовалось специальное оборудование в комплекте: водяная баня с терморегулятором; специализированные «отстойники» фирмы «Хёхст» со шкалой от 0.5 до 100 с ценой деления 1; специальные дозировочные шприцы фирмы, рассчитанные на возможность дозирования деэмульгатора с удельным расходом в заданном диапазоне от 20 до 200 ppm; прибор Дина-Старка.

Методика определения эффективности реагента-деэмульгатора заключалась в следующем: в отобранной пробе нефтяной эмульсии отделяется свободная вода. После отделения свободной воды, вся проба нефтяной эмульсии для достижения гомогенизации перемешивалась путем интенсивного встряхивания не менее 200 раз (нефтяная эмульсия тяжелых, вязких нефтей предварительно подогревается в водяной бане до температуры 35-40°C). Из пробы нефтяной эмульсии отобрали образец (от 10 до 100 мл) для определения содержания воды в нефти по методу Дина-Старка (ГОСТ 2477). Остальная часть нефтяной эмульсии снова перемешивалась и переносилась в специализированные отстойники объемом 100 мл каждый.

Далее, в отстойники с нефтяной эмульсией с помощью дозировочного шприца вводился испытуемый деэмульгатор с заданным удельным расходом. В качестве контрольной пробы в один отстойник с нефтяной эмульсией деэмульгатор не добавлялся. Все отстойники встряхивались вручную и помещались в баню для отстаивания при заданных температурах. Время эксперимента составило 3 часа. В ходе исследований была определена сравнительная деэмульгирующая активность предоставленных образцов деэмульгаторов. Результаты лабораторных исследований деэмульгаторов представлены в таблицах 1-2.

Таблица 1 - Кинетика выделения воды нефтяной эмульсии нефти м. Жангурши при температуре 40°C в присутствии различных деэмульгаторов

Название месторождения: Жангурши		Код образца (пробы): 21/16										
Место отбора пробы:		Обводненность: 15,2%										
Наименование Реагента	Уд. рас ход, г/т	Кинетика выделения воды (%) за время отстоя (мин) при t °C (цеховая) 40°C										
		5	15	30	60	90	120	150	180	210	240	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Диссолван 4411	150	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	3,3
	200	Сл	сл	Сл	сл	Сл	сл	сл	сл	сл	сл	-
	250	-	-	Сл	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	3,3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Dissolvan 4908	150	-	-	-	-	-	-	сл	сл	сл	сл	-
	200	-	-	-	-	-	-	сл	0,5	0,5	0,5	3,3
	250	-	-	-	-	Сл	сл	сл	0,5	0,5	0,7	4,6
Аманат	150	-	сл	Сл	сл	Сл	сл	сл	сл	сл	1,0	6,6
	200	Сл	сл	Сл	сл	Сл	сл	сл	0,5	0,5	1,0	6,6
	250	Сл	сл	Сл	сл	Сл	сл	0,5	1,0	1,0	3,0	19,7
Рандем	150	-	-	-	-	-	-	-	сл	сл	0,5	3,3
	200	-	-	Сл	сл	Сл	сл	сл	сл	сл	0,5	3,3
	250	-	-	Сл	сл	Сл	сл	сл	сл	сл	0,5	3,3
Контрольная	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-

Название месторождения: Жангурши				Код образца (пробы): 21/16			
Место отбора пробы:				Обводненность: 15,2%			
Граница раздела Фаз (визуально) / Качество выделившейся воды (визуально)	Кинетика выделения воды (%) за время отстоя (мин) при t °C (цеховая) 90°C				Граница раздела фаз (визуально) / Качество выделившейся воды (визуально)		
	10	20	30	%			
	0,5	0,5	0,8	5,3			
	0,5	0,5	1,0	6,6			
	1,0	1,5	3,5	23,0			
	Сл	0,5	0,5	3,3			
	0,5	0,8	0,8	5,3			
	2,0	2,0	2,0	13,16			
	2,0	5,0	6,0	39,47			
	2,0	3,5	5,0	32,89			
	6,5	9,0	9,0	59,21			
	0,5	0,6	1,0	6,6			
	0,5	1,0	2,5	16,45			
	0,5	1,0	2,0	13,16			
	0	0	0	-			

Таблица 2 - Кинетика выделения воды нефтяной эмульсии нефти м. Жангурши при температуре 70°C в присутствии различных деэмульгаторов

Название месторождения: Жангурши				Код образца (пробы): 23/16				
Место отбора пробы:				Обводненность: 14%				
Наименование Реагента	Уд. рас ход, г/т	Кинетика выделения воды (%) за время отстоя (мин) при t °C (цеховая) 70 ⁰ C						
		5	15	30	60	90	120	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Диссолван 4411	300	0	0	0	сл	0,3	0,4	2,86
	400	0	0	сл	0,3	0,3	0,5	3,57
	500	0	0	сл	сл	сл	0,5	3,57
Dissolvan 4908	300	0	0	0	сл	сл	0,4	2,86

1	2	3	4	5	6	7	8	9
	400	0	0	сл	сл	0,5	1,5	10,71
	500	0	0	сл	сл	сл	1,0	7,14
	300	0	0	сл	сл	1,0	1,0	7,14
Аманат	400	0	0	0	сл	0,5	0,5	3,57
	500	0	0	сл	0,3	0,6	1,0	7,14
	300	0	0	0	сл	сл	0,3	2,14
Рандем	400	0	0	0	сл	сл	0,3	2,14
	500	0	0	0	сл	сл	0,5	2,14
Контрольная	0	0	0	0	0	0	0	-
Название месторождения: Жангурши				Код образца (пробы): 23/16				
Место отбора пробы:				Обводненность: 14%				
Граница раздела фаз (визуально) / Качество выделившейся воды (визуально)	Кинетика выделения воды (%) за время отстоя (мин) при t °C (цеховая) 90°C					Граница раздела фаз (визуально) / Качество выделившейся воды (визуально)		
	150	180	210	240	%			
	1,5	3,5	8,0	8,0	57,14			
	2,0	4,0	8,0	11,0	78,57			
	2,5	5,5	10,0	11,0	78,57			
	1,0	2,0	3,0	3,0	21,43			
	4,0	6,0	12,0	12,0	85,71			
	4,0	8,0	12,0	12,0	85,71			
	3,0	6,0	7,0	12,0	85,71			
	2,5	7,0	8,0	13,0	92,86			
	4,5	8,0	10,0	13,0	92,86			
	1,0	2,5	7,0	7,0	50			
	1,5	3,5	8,0	9,0	64,29			
	2,5	4,0	9,0	10,0	71,4			
	0	0	0	0	-			

Таблица 3 - Кинетика выделения воды нефтяной эмульсии нефти м. Жангурши при температуре 90°C в присутствии различных деэмульгаторов

Название месторождения: Жангурши				Код образца (пробы): 23/16				
Место отбора пробы:				Обводненность: 14%				
Наименование Реагента	Уд. рас ход, г/т	Кинетика выделения воды (%) за время отстоя (мин) при t °C (цеховая) 90 ⁰ C						
		5	15	30	60	90	120	150
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Диссолван 4411	300	0	0	0,3	1,0	2,8	5,0	5,0
	400	0	0	0,3	1,0	2,8	5,0	7,5
	500	0	0	0,5	1,5	3,0	7,0	9,0
Dissolvan 4908	300	0	0	0	0,5	1,0	2,0	2,0
	400	0	0	0,3	0,9	1,0	1,8	2,4
	500	0	0	0,3	1,0	1,5	2,5	3,0
Аманат	300	0	0	0	0	0	0,5	0,5

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Рандем	400	0	0	0	0,5	1,0	2,5	6
	500	0	0,9	1,5	2,5	3,5	13,0	14,0
	300	0	0	0,3	1,0	0,8	2	4,0
Контрольная	400	0	0	0,4	0,5	1,0	3,5	6,0
	500	0	0,5	0,9	1,0	1,5	3,5	6,0
	0	0	0	0	0	0	0	0
Название месторождения: Жангурши				Код образца (пробы): 23/1				
Место отбора пробы:				Обводненность: 14%				
Кинетика выделения воды (%) за время отстоя (мин) при t °C (цеховая) 90°C				Граница раздела фаз (визуально) / Качество выделившейся воды (визуально)				
180	210	240	%					
6,0	7,0	7,0	50	с бородой				
8,0	9,0	10,0	71,4	с бородой, мутная				
10,0	10,5	11,5	82,1	с бородой				
2,0	3,0	3,5	25	с бородой, мутная				
3,0	5,0	8,0	57,1	с бородой				
7,0	10,0	12,0	85,7	с бородой, мутная				
0,6	0,6	0,8	5,7	с бородой, мутная				
9,5	10,0	13,0	92,68	с бородой				
14,0	14,0	14,0	100	четкая				
7,0	10,0	10,0	71,4	с бородой				
8,0	10,0	10,0	71,4	с бородой				
8,0	10,0	11,0	78,5	с бородой				
0	0	0	0	-				

Анализ полученных данных показал, что по результатам исследований с моделированием процесса по своей деэмульгирующей активности наиболее эффективными являются деэмульгатор отечественного производства Аманат, в присутствии которого выделилось 100 % воды (при температуре 90 °C), при удельном расходе 500 г/т.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Миннибаева С.Б. Проект пробной эксплуатации месторождения Жангурши. – Алматы: ТОО «СМАРТ Инжиниринг, 2007. – С. 280.
- [2] Левченко Д.Н. Эмульсии нефти с водой и методы их разрушения. – Москва: Химия, 1967. – С. 200–202.

EFFICIENCY OF SEPARATION OF WATER-EFFICIENCY EMULSION BY MEANS OF DEEMULGATORS FIELDS OF JANGURSHI

Akkenzyeeva A. S. – Sh.Yessenov Caspian State University of technologies and engineering, Aktau, Kazakhstan

Annotation. The article deals with the demulsifying activity of demulsifiers of water-oil emulsion of oil fields.

Key words: physical and chemical characteristics of oil, water-oil emulsion, demulsifiers.

**ЖАНГУРШЫ КЕНОРНЫНЫҢ СУЛЫ- МҰНАЙЛЫ ЭМУЛЬСИЯСЫН
ДЕЭМУЛЬГАТОРЛАР АРҚЫЛЫ БӨЛҮДІҢ ТИІМДІЛІГІ**

Аккенжеева А.Ш. – Ш.Есенов атындағы Каспий Мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қаласы, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада, кенорындарының сулы- мұнайлы эмульсиясын деэмульгаторлар арқылы бөлудің тиімділігі қарастырылған.

Түйінді сөздер: Мұнайдың физико – химиялық сипаттамалары, эмульсия қабаты, деэмульгаторлар.

**Транспорт, строительство,
информационные системы и энергетика**

УДК 343 (045)

Дуисова А.М.¹

¹Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга им. Ш.Есенова,
г. Актау, Казахстан

**ПОЛИГРАФНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Аннотация. В статье рассматриваются современные научные основы полиграфных исследований, психофизиологическая характеристика, а также значение и использование их в оперативно-розыскной деятельности.

Ключевые слова: полиграфные устройства, психофизиология, плетизмограмма, полиграф, эмоция.

Современная оперативная обстановка в области борьбы с преступностью характеризуется ростом опасных криминальных проявлений, особенно их организованных форм. Увеличение числа тяжких замаскированных преступлений, объединение преступников в организованные группы и сообщества, повышение уровня их вооруженности и технической оснащенности, сращивание с коррумпированными должностными лицами объективно требуют адекватных мер со стороны правоохранительных органов.

В настоящее время необходим поиск принципиально новых для отечественной практики средств, методов, форм выявления и раскрытия преступлений, их предупреждения и пресечения.

Актуальным приоритетным направлением для теории и практики оперативно-розыскной деятельности в современных условиях может стать комплексное использование достижений прикладной психологии «в сочетании с техническими устройствами». Это относится, в частности, к внедрению в практику оперативно-розыскной деятельности средств и методов полиграфных испытаний лиц, подозреваемых в совершении преступлений.

Многие юристы в Казахстане в настоящее время придают этой проблематике большое значение, т.е. об экспериментальном внедрении полиграфных устройств в

практику оперативно-розыскной деятельности. В настоящее время уже закуплены отдельные образцы зарубежных полиграфных устройств, достаточно глубоко изучена практика их применения в ряде зарубежных стран, начато практическое использование этой техники в раскрытии отдельных преступлений. Полученные промежуточные результаты позволяют уже с достаточной степенью достоверности прогнозировать перспективы широкого внедрения полиграфных устройств в отечественную практику.

В данной статье особое внимание хотелось бы уделить понятию и теоретическим основам применения полиграфных устройств, а также особенностям отдельных психофизиологических характеристик испытуемой личности.

В практике оперативно-розыскной деятельности, точно так же, как и во многих других ситуациях, возникающих в нашей повседневной жизни, мы часто ощущаем потребность, образно говоря, «заглянуть в мысли собеседника», хотя практически это невозможно даже с использованием самых современных достижений науки и техники. Однако оперативный работник должен постоянно обращаться к одной из самых сложных проблем своей профессиональной деятельности - говорит ли подозреваемый, свидетель или потерпевший правду. Применяемые для этого различные средства и методы не являются достаточно точными и надежными. Поиск путей решения данной проблемы как раз и привел к попыткам создания специальных устройств, именуемых полиграфами, а в непрофессиональной среде - «детекторами лжи».

Остановимся кратко на истории возникающих проблем полиграфа и современное состояние его применения. С самого начала применения полиграфа в раскрытии преступлений на него возлагались неоправданно большие надежды или полностью отвергалась даже сама идея его использования. Первое объясняется не только преувеличенной оценкой возможностей такой техники, но и явно необоснованным ее отнесением к своего рода инструментарию определения лжи или правдивости в ходе специального тестирования. Второе - консерватизмом и нежеланием разобраться по существу дела с голословной апелляцией к правам человека.

Нерешенность проблемы применения полиграфных устройств характерна не только для сегодняшнего дня - она существует на протяжении более, чем ста лет с момента их создания. Во все времена люди пытались разработать способы выявления лжи: начиная с анализа поведенческих реакций и кончая интуитивными а затем инструментальными попытками измерения физиологических параметров организма человека как индикатора его эмоционального состояния. Еще в древности один из китайских способов установления преступника среди ряда подозреваемых состоял в том, что всем им предлагалось наполнить рот измельченным, рисом и отвечать на задаваемые

судьей вопросы мимикой и жестами. «Если порошок оставался сухим у одного из них после завершения процедуры допроса, то данное лицо могло быть признано виновным в расследуемом преступлении. Объяснение тому достаточно простое - страх перед разоблачением вызывал стресс и как следствие, физиологическую реакцию организма, ограничивающую работу слюноотделительных желез (пересыхало во рту)» [1]. Применение таких способов иллюстрирует попытки интуитивного использования внешних двигательных и физиологических реакций в качестве индикатора реагирования на эмоциональные раздражители. При всей своей простоте, а порой и примитивности, они основаны на реальном механизме психофизиологических реакций в современном представлении.

Действительно, эмоциональное напряжение лучшего человека может быть выявлено в различных формах: начиная с логического анализа поведенческих реакций и кончая визуальной и слуховой фиксацией внешних проявлений изменения физиологических параметров при сильном эмоциональном напряжении (покраснение лица, изменение частоты, темпа, амплитуды и иных слышимых параметров голоса, дрожание конечностей, расширение зрачков и т. п.).

Однако механическое использование внешних проявлений без научного осмысления всего сложного механизма психофизиологических реакций, их внутренней природы в мыслительном процессе и организме человека, не позволяет оценить возможность практического применения таких методов прежде всего с точки зрения достоверности и надежности.

История первого научно-практического применения указанных эффектов относится к концу XIX века. Еще в 1875 году итальянский физиолог Моссо демонстрировал опыт по изменению давления крови в зависимости от возрастания эмоциональной напряженности лучшего человека. Он укладывал подследственного на длинную доску, сбалансированную на поперечной опоре, надеясь узнать таким образом «происходит ли при волнении прилив крови к голове, нарушающий равновесие научных весов». Первый прибор, специально изготовленный для «доказывания лжи», был описан итальянцем Ломброзо в 1895г. В этих целях он использовал прибор гидросфигмограф предназначенный для измерения давления крови. В 1902 г. с помощью этого и некоторых других приборов (сфигмографа, плетизмографа), а также измерения частоты пульса удалось доказать, в суде невиновность обвиняемого в совершении тяжкого преступления. В начале XX века полиграфия стала предметом изучения целого ряда ведущих ученых в области физиологии, психологии и криминалистики.

В 1922 году швед Ларсон разрабатывает прибор, непрерывно регистрирующий ритм дыхания, пульс и давление крови. В 1925 г. проводятся исследования в области изучения зависимости работы сердца, дыхательных органов, а также электропроводности кожи при возникновении страха.

В послевоенные годы основными заказчиками в области проведения полиграфных испытаний стали службы разведки и контрразведки ряда государств, прежде всего США. Значительные финансовые ассигнования и обширные научно-технические связи этих органов в академических и иных научно-исследовательских учреждениях позволили использовать самые современные достижения науки и техники для совершенствования полиграфных испытаний.

По количественным показателям частный сектор в США стал по сути дела лидером в области полиграфных испытаний. Потребность такой практики объективно обусловлена необходимостью внутренней защиты предпринимателями своей собственности, коммерческой и промышленной тайны. Признавая безусловное лидерство в области проведения полиграфных испытаний за США, следует отметить, что данное направление получило достаточно широкое развитие более чем в 20 странах мира: Канаде, Японии, Израиле, Индии, Исландии, Швейцарии, Южной Кореи, Таиланде, Филиппинах, Турции, Пакистане, Тайване, Венгрии, Польше и др.

Полиграф по своему первоначальному назначению - это медицинский прибор функциональной диагностики, который был заимствован криминалистами для решения своих специфических задач.

Современный полиграф, используемый в экспериментальной психофизиологии и практической медицине, позволяет по отдельным каналам следить за изменением таких показателей, как активность потовых желез, гальваническая реакция кожи, пульс и электрокардиограмма, артериальное давление крови, электрическая активность мышц (электромиограмма-ЭМГ) и мозга (электроэнцефалограмма-ЭЭГ), температура различных участков поверхности кожного покрова (термография), двигательная активность мышц глаза и ряд других характеристик.

В основу понимания природы психофизиологических реакций положены результаты исследования основных функций центральной и периферической нервной системы человека. Они показывают, что центральная нервная система воздействует на окружающий мир посредством периферической нервной системы. Сама периферическая нервная система подразделяется на соматическую и вегетативную (автономную). Соматическая нервная система состоит из нервов, идущих к чувствительным органам и от двигательных органов. Эта система активизирует так называемую произвольную

мускулатуру, а вегетативная нервная система интервирует произвольную или гладкую мускулатуру. Как будет следовать из дальнейших рассуждений, именно вегетативная нервная система представляет наибольший интерес для понимания природы психофизиологических реакций при полиграфных испытаниях.

Каждая из разновидностей психофизиологических характеристик имеет свои особенности, хотя управляется единым органом - вегетативной нервной системой. Рассмотрим несколько подробнее особенности отдельных психофизиологических характеристик.

1. Электропроводность кожи. Итальянский ученый Фере и русский ученый И. Р. Тарханов практически одновременно в период 1888—1890 гг. установили, что на кожном покрове тела человека можно регистрировать изменяющиеся электрические потенциалы и электропроводность. Причем была установлена и определенная зависимость таких изменений от уровня внутренней эмоциональной напряженности. Природа этого явления основывается на активности потовых желез, которая, в свою очередь, наряду с другими причинами, связана с интенсивностью сознаваемых переживаний. По величине колебаний силы тока определяется изменение электропроводности кожи, которое фиксируется на мониторе компьютера [2].

2. Давление крови и ритм сердца. Эти два показателя, используемые при полиграфных испытаниях, непосредственно связаны между собой и прямо зависят от сердечной активности. Так, артериальное давление является производным от частоты сокращения сердечной мышцы, ударного объема и периферического сопротивления сосудов (вен, артерий), по которым течет кровь. При повышении уровня эмоциональной напряженности ритм сердца возрастает, увеличивается и артериальное давление. Чем выше уровень эмоционального напряжения, тем выше становятся и указанные показатели.

3. Плетизмография или изменения в объеме конечностей тела человека (отдельного органа) достаточно широко используется при проведении полиграфных испытаний. Наиболее распространенным является контрольное измерение тока крови через конечную часть пальца руки, т. к. усиление притока крови и является причиной изменения объема.

Психофизиологическая природа изменения кровотока в конечностях состоит в том, что при воздействии стрессового раздражителя возрастает артериальное давление и одновременно сужаются кровеносные сосуды, что приводит к более, активному наполнению кровью конечностей.

4. Контроль дыхания в настоящее время продолжает оставаться одним из главных показателей при проведении полиграфных испытаний. Так, по наблюдениям операторов-полиграфистов за испытуемыми установлено, что при воспоминании или представлении

какого-либо эмоционального события, например, совершения насилия или кражи, дыхание у проверяемых становится более частым и глубоким. Основным средством измерения и фиксации характеристик дыхания при полиграфных испытаниях являются специальные датчики натяжения, изменяющие свое электрическое сопротивление при растяжении и сжатии, которые охватывают в поперечнике объем груди и живота.

Применительно к полиграфным испытаниям центральной характеристикой стрессогенной ситуации является осознаваемая угроза, в особенности если речь идет о наиболее важных для человека ценностях.

Процесс преодоления эмоционального напряжения и его максимального проявления - стресса, включает как психологические, так и физиологические механизмы организма человека. Степень этой реакции достаточно индивидуальна для каждого человека. В зависимости от личностных характеристик одни люди склонны к активному, другие - к пассивному поведению при стрессе. Контроль изменений психофизиологических параметров с помощью внешних датчиков как раз и лежит в основе работы полиграфа [3].

Специалисты рассматривают полиграф не в качестве «обнаружителя лжи», а как средство для сравнения или эмоционального взвешивания тестовых вопросов, имеющих различное информационное отношение к расследуемому преступлению.

Эмоциональная память определяет воспроизведение определенного чувственного состояния при повторном воздействии той ситуации, в которой данное эмоциональное состояние возникло впервые, или напоминании о такой ситуации. При проведении полиграфных испытаний оператор на подготовительном этапе формирования теста опроса должен как бы смоделировать такую ситуацию соответствующими вопросами. Вопросы или вопросы, содержащие информацию о событии преступления будут являться своего рода возбуждающим сигналом для воспоминания, но только для того лица, в памяти которого хранится и скрывается информация о данной ситуации.

Следует также учитывать и такую закономерность эмоциональной памяти, как неоднозначное запоминание отдельных событий в экстремальных условиях. В частности, в обычных, спокойных условиях возрастания силы и яркости впечатления практически однозначно повышают четкость и прочность запоминания всего наблюдаемого процесса и целом. В экстремальных же условиях, например, у лица совершающего активные насильственные действия, сильное эмоциональное напряжение может не только усилить запоминание отдельных моментов, но и существенно ослабить некоторые из них вплоть до своего рода «провалов в памяти». Поэтому при подготовке тестов целесообразно по мере возможности прогнозировать уровень экстремальности состояния и в ходе

подготовительной работы постараться выяснить возможную индивидуальную характеристику запоминания в таких условиях.

При полиграфных испытаниях подозреваемый, являющийся преступником, пытается скрыть наличие компрометирующей его информации, находящейся в долговременной памяти. Задача оператора-полиграфиста состоит в том, чтобы как можно точнее выявить степень реакции на тот или иной вопрос, что прямо связано со значимостью искомой информации для проверяемого. Необходимо учитывать, что для человека значима не информация сама по себе, а эффективность действий и поступков (в широком их понимании), реализуемых на ее основе. Чем более велика информация, тем выше скорость и величина реакции на сигнал, вызывающий ее из памяти. На эти же параметры влияют ценность скрываемой информации для испытуемого и уровень его психологической установки на ожидание запроса о таких сведениях.

Следует также учитывать, что следы в памяти не сохраняются в исходной форме. Под влиянием вновь поступающей информации они постоянно вступают в другие отношения и приобретают тем самым все новые значения. Весьма существенными являются и индивидуальные свойства памяти конкретного человека.

Польский ученый А. Кржшцин в своей работе подразделяет криминалистические следы в сознании на две группы: первая из них относится к образам, связанным с происшествием; вторая - это эмоциональные следы. Запоминающийся образ происшествия представляет собой внутреннее отражение в сознании различной информации, связанной с ним. Благодаря возникновению такого следа, человек может создать в памяти зафиксированные образы, мысленно возвратиться обратно в процесс совершения правонарушения, а также распознать все, что видел и слышал в тот момент времени. Эмоциональный же след представляет собой отображение в сознании преступников процессов и эмоциональных состояний, которые были возбуждены в его организме в момент осуществления определенного преступного действия или возникли как последствия совершенного преступления [4].

Таким образом, эмоциональные следы виновника преступления можно выявить, возбудить и восстановить путем специальных психофизиологических исследований, используя для этой цели достаточно эффективные методики тестирования и аппаратуру измерения физиологических параметров организма испытуемого. По сути дела теоретические основы полиграфных испытаний базируются на совокупности трех отраслей научного знания: психологии, физиологии и права. Важное значение в дальнейшем разрешении этой проблемы играют криминалистика, теория оперативно-розыскной деятельности и отдельные отрасли технического знания.

В заключении, для достижения лучших результатов полиграфных исследований, должны соблюдаться следующие условия: наличие возбужденного уголовного дела по факту расследуемого преступления; ограниченный перечень составов преступлений, в ходе раскрытия которых можно проводить полиграфные испытания; добровольное согласие подозреваемых и обвиняемых на проведение полиграфных испытаний; результаты проведения таких испытаний являются разновидностью поисковой информации, не имеют доказательного значения без подтверждения доказательствами; заключение операторов полиграфа доводится как до сведения инициатора проведения полиграфных испытаний, так и до самого испытуемого, его защиты; полиграфные испытания могут проводиться только специально подготовленными лицами, имеющими соответствующий допуск, выданный компетентной комиссией.

Соответственно, при таком подходе к проведению полиграфных испытаний их правовой статус приобретает характер применения совокупности специфических средств и методов оперативно-розыскной деятельности, что позволяет рассматривать вопрос о их правомерности с позиции законодательных норм о порядке осуществления такой деятельности.

Таким образом, можно говорить об отнесении полиграфных испытаний к числу специфических оперативно-розыскных мер. Использование полученных с их помощью результатов в процессе доказывания также должно быть аналогично доказательствам иной оперативно-розыскной информации.

ЛИТЕРАТУРА:

- [1] Алесковский С.Ю. Основы оперативно-розыскной деятельности: Учебно-практическое пособие. – Алматы: Аян Эдет, 2011. – 270 с.;
- [2] Алесковский С.Ю. Основы графологии. М., 2012. – 250 с.;
- [3] Хэссет Д. Введение в психофизиологию. М., 1981. - с. 149.
- [4] Кржшцин А. Полиграфический метод выявления эмоциональных состояний. Варшава, 2014. - с. 441.

POLYGRAPH RESEARCH IN OPERATIONAL-INVESTIGATIVE ACTIVITY

Duissova A.M. – Sh. Yessenov Caspian state university of technologies and engineering, Aktau city, Kazakhstan.

Abstract. The article deals with the modern scientific basis of polygraph research, psychophysiological characteristics, as well as their use and importance in operational-search activity.

Key words: The polygraph device, psychophysiology, plethysmograph, polygraph, emotion

ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ПОЛИГРАФТЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР

Дуисова А.М. – Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Актау қ., Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада қазіргі заманғы ғылыми негіздері полиграфтық зерттеулер, психофизиологиялық сипаттамасы, сондай-ақ пайдалану және олардың мәні жедел-ізвестіру қызметі.

Түйінді сөздер: Полиграфтық құрылғылар, психофизиология, плетизмограмма, полиграф, эмоциялар.

УДК 343 (045)

Кулбаева М.М.¹

¹Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга имени Ш.Есенова, г. Актау, Казахстан

ПОНЯТИЕ И ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Аннотация. В данной статье автор анализирует нормы уголовного законодательства Республики Казахстан, касающихся освобождения от уголовной ответственности.

Ключевые слова: наказание, освобождение от уголовной ответственности, уголовное законодательство.

В настоящее время, когда в общественных науках, в том числе и в юридической, получила признание идея приоритета общечеловеческих ценностей, исследование уголовно-правовых отношений приобретает особое значение. Об этом также было отмечено в Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года «Дальнейшее развитие уголовного права, как и прежде, должно осуществляться с учетом двухвекторности уголовной политики. Гуманизация должна касаться главным образом лиц, впервые совершивших преступления небольшой и средней тяжести, а также

социально-уязвимых слоев... Важнейшим направлением развития уголовного права является определение возможностей поэтапного сокращения сферы применения уголовной репрессии путем расширения условий освобождения от уголовного наказания, прежде всего по отношению к лицам, не представляющим большой общественной опасности (несовершеннолетним, лицам, совершившим неосторожные преступления, к иным лицам – при наличии смягчающих обстоятельств...» [1, с.3].

Реализация задачи охраны интересов личности, общества или государства от преступных посягательств, предполагает применение судом к лицам, виновным в их совершении, предусмотренных законом наказаний. Однако могут сложиться такие условия, при которых не требуется, чтобы виновное лицо претерпело возложение мер уголовной ответственности (в том числе и наказания). Кроме того, дает о себе знать потребность проявить в определенных случаях известную снисходительность к лицам, нарушившим уголовно – правовой запрет и, руководствуясь принципом гуманизма, предусмотреть в Уголовном кодексе возможность освобождения виновных не только от наказания, но и в целом от уголовной ответственности.

Нет сомнения в том, что лицо, привлеченное к уголовной ответственности за совершенное им преступление, подлежит осуждению, и ему в необходимых, предусмотренных законом случаях должно быть назначено наказание. Однако, даже самому древнему уголовному законодательству был известен, а уголовные кодексы всех современных государств предусматривают ряд обстоятельств, устранивающих наказание. Подобное решение вопроса отнюдь не означает, что совершенное деяние утратило признаки, присущие преступлению, а лицо, его совершившее, перестало быть опасным для окружающих. В ряде случаев применение к осужденному даже самого незначительного по тяжести уголовного наказания оказывается из-за наличия каких-либо фактических или уголовно – правовых обстоятельств невозможным либо нецелесообразным. Наличие различных форм реализации уголовной ответственности позволило отечественному законодателю предусмотреть систему таких обстоятельств, корнящихся или в физической невозможности, или юридической бесцельности уголовного наказания, которые обуславливают необходимость института освобождения от уголовного наказания.

Само понятие «освобождение от уголовной ответственности» появилось в Уголовном кодексе КазССР 1959 года. В это время институт освобождения от уголовной ответственности начал активно развиваться, был сделан крен в сторону использования в борьбе с преступностью не уголовно-правовых средств, а мер общественного воздействия. Другой предпосылкой становления и развития этого института в уголовном

законодательстве явилось то, что значительная часть преступлений, предусмотренных Уголовным Кодексом Каз ССР 1959 года, относилась к категории преступлений, не представляющих большой общественной опасности, граничащих с административными и иными правонарушениями [2, с. 345].

Правовая природа освобождения от уголовной ответственности тесно связана с самой уголовной ответственностью.

Потому, решая вопрос о понятии уголовной ответственности она служит базой для решения вопросов о природе освобождения от нее.

Затрудняет процесс выявления правовой природы освобождения от уголовной ответственности отсутствие единой точки зрения на вопрос об уголовной ответственности и ее сущности.

Некоторые авторы рассматривают уголовную ответственность с одной стороны, как определенную обязанность, с другой - как осуждение и порицание [3, с. 249-253]. Так, М.А. Шнейдер считает, что уголовная ответственность «...означает вытекающую из уголовного закона обязанность лица дать отчет перед советским судом в своих общественно опасных действиях и понести заслуженное осуждение и наказание в случае виновного причинения вреда» [4, с.37]. Связывая уголовную ответственность с обязанностью подвергнуться осуждению и понести наказание, данные авторы имеют ввиду понести наказание, так как об уголовной ответственности, по их мнению, можно говорить лишь тогда, когда обвинительный приговор вынесен с назначением наказания.

Как правильно отмечено в литературе, подобные мнения являются более ошибочными, чем отождествление уголовной ответственности и наказания, ибо трактовка уголовной ответственности как обязанности лица претерпеть наказание неправомерно переносит основной аспект ретроспективной ответственности, не регулируемой нормами уголовного права [5, с. 50-51].

Поэтому, хотя уголовная ответственность и существует в рамках уголовных правоотношений, она не может отождествляться с элементом уголовных правоотношений, каковым является обязанность преступника понести лишения. Как верно указано в литературе, авторы, которые считают, что уголовная ответственность — это обязанность лица отвечать за совершенное преступление, смешивают юридический аспект проблемы ретроспективной ответственности с этическим [6, с.162]. Лицо может быть обязанным, но не претерпеть впоследствии ответственности. Например, лицо, совершившее преступление, при определенных условиях по истечении сроков давности не может быть привлечено к ответственности, хотя все это время оно обязано было ее претерпеть.

Нельзя отождествлять уголовную ответственность и с уголовными правоотношениями. Уголовные правоотношения значительно шире по объему правоотношения, составляющего уголовную ответственность (правоотношения ответственности). Если лицо, совершившее преступление, находится с государством в уголовно-правовых отношениях с момента совершения преступления и до погашения или снятия судимости, то правоотношение ответственности имеет место только при осуществлении уголовной ответственности.

Отождествление уголовной ответственности с одним из элементов уголовного правоотношения (обязанностью лица), уголовно-правовыми отношениями в целом или совокупностью уголовно-правовых, уголовно-процессуальных и уголовно-исполнительных отношений не только противоречит действующему уголовному законодательству, но и приводит к неправильному выводу о пределах уголовной ответственности, что, в свою очередь, искажает ее сущность и содержание.

Так, определяя уголовную ответственность как обязанность лица претерпеть те или иные лишения и страдания за совершенное преступление, Н. С. Лейкина считает, что она возникает с момента совершения преступления и завершается отбытием наказания. Однако ее реализация начинается с процессуального привлечения к уголовной ответственности, проходит стадию назначения наказания и завершается его исполнением [7, с.81].

По мнению Я. М. Брайнина, уголовная ответственность как обязанность лица претерпеть лишения и страдания за совершенное преступление возникает с момента привлечения его в качестве обвиняемого и в дальнейшем окончательно реализуется в форме судебного приговора [8, с.25]. Несколько иного мнения придерживается Н. А. Огурцов. Полагая, что уголовная ответственность — это бремя принудительно-воспитательных мер (мер процессуального пресечения, наказания, публичного изобличения и осуждения, иного право ограничения), фактически возлагаемое на лицо, совершившее преступление, он убежден, что эта ответственность начинается с момента применения к обвиняемому мер процессуального пресечения, заключающихся в ограничении его личной свободы и интересов. Если же мера пресечения в отношении обвиняемого не применяется, то уголовная ответственность выражается в назначении виновному наказания и его исполнении. Это мнение разделяют и другие ученые.

Представляется, что лицо ни в коей мере не может претерпевать уголовную ответственность с момента совершения преступления. Такое положение противоречило бы конституционному принципу осуществления правосудия только судом, в соответствии с которым никто не может быть признан виновным в совершении преступления, а также

подвергнут уголовному наказанию иначе как по приговору суда и в соответствии с законом.

Исходя из этого, лицо не может претерпевать уголовную ответственность в процессе дознания или предварительного следствия ни при избрании меры пресечения, ни при привлечении лица в качестве обвиняемого. Как правильно отмечено в литературе, в этих случаях лицо, совершившее преступление, не претерпевает никаких изменений в своем материально-правовом положении, ибо к нему не применяются нормы уголовного права. Квалификация же преступления является предварительной и юридической силы не имеет. Она имеет лишь процессуальное значение, поскольку определяет пределы предъявленного обвинения.

В связи с этим нельзя согласиться с мнением тех ученых, которые выделяют этапы (стадии) реализации уголовной ответственности, признавая таковыми привлечение к ответственности (когда это оформляется процессуальным актом предъявления обвинения), назначение и исполнение наказания.

Правоотношение ответственности возникает не при избрании меры пресечения, не при привлечении лица в качестве обвиняемого, а при применении уголовно-правовой нормы (одной или нескольких) судом, когда он от имени государства отрицательно оценивает конкретное преступление и лицо, его совершившее, в обвинительном приговоре. Поэтому уголовная ответственность есть не что иное, как осуждение и порицание виновного в совершении преступления судом от имени государства, т.е. публичное государственное осуждение (порицание, отрицательная оценка) определенного общественного опасного деяния и лица, его совершившего.

Однако при определении уголовной ответственности не следует ограничиваться только государственно-правовой и морально-политической оценкой, адресованной лицу, виновному в совершении преступления. Помимо этого, в определении необходимо отметить и такие важные стороны этого института, как его принудительный характер, степень осуществления прав и обязанностей участниками уголовных правоотношений (правоотношения ответственности), назначение института ответственности в уголовном праве.

С учетом изложенного уголовная ответственность есть такая мера государственного принуждения, когда в результате реализации прав и обязанностей участников охранительных уголовных правоотношений (государства в целом и лица, действительно совершившего преступление) и применения норм уголовного права конкретное деяние и лицо, его совершившее, подвергаются судом отрицательной государственно-правовой и морально-политической оценке, выраженной во вступившем в

законную силу обвинительном приговоре суда, в целях обеспечения охраны наиболее ценных общественных отношений от преступных посягательств, исправления правонарушителя, предупреждения совершения преступлений.

В литературе нет единого мнения и по вопросу о сущности и содержании уголовной ответственности. Представляется неверным мнение, что сущностью уголовной ответственности является осуждение и порицание виновного в совершении преступления со стороны государства, т.е. морально-политическая отрицательная оценка, адресованная виновному.

Уголовная ответственность — это прежде всего общественное отношение, возникшее по поводу совершенного преступления (сущность уголовной ответственности). Будучи урегулированным нормами уголовного права, это фактическое общественное отношение обретает юридическое содержание в виде уголовного правоотношения (правоотношения ответственности). Реализация прав и обязанностей участников этого правоотношения в суде, когда преступление и лицо, виновное в его совершении, отрицательно оценивается от имени Государства в обвинительном приговоре, в целях восстановления социальной справедливости, исправления осужденного и предупреждение преступления, означает в тоже время, реализацию уголовной ответственности.

Выводя понятие освобождение от уголовной ответственности через саму уголовную ответственность, можно определить как отказ суда от вынесения обвинительного приговора в отношении лица, виновного в совершении преступления, и связанного с этим применение к нему уголовно – правовых санкций (наказания). Реально такой отказ заключается в вынесении судом и правоохранительными органами решения о прекращении уголовного дела, что влечет за собой прекращение уголовно – правовых отношений.

Раскрывая определение освобождение от уголовной ответственности, можно с уверенностью сказать, что правоохранительные органы, а также суд, вынося решение об освобождении лица виновного в совершении преступления от уголовной ответственности всесторонне рассматривают тяжесть совершенного преступления, характеризуют личность виновного, и делая вывод, что лицо не имеет большой общественной опасности, его поведение не будет отрицательно воздействовать на окружающих, не наказывая его т.е. не применяют санкций в виде лишения свободы, а также других мер уголовно правового характера. Им представляется, что такое исправление принесет положительный результат, как если будет применена другая мера наказания.

Правоохранительные органы, а также суд, как бы дают шанс лицу, совершившему уголовное деяние, исправить самому свои ошибки и изменить свое отношение к обществу, т. е. вести правильный образ жизни, не преступить через закон.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Указ Президента РК от 24.08.2009 «О концепции правовой политики на период с 2010 до 2020 года» // Казахстанская правда. -2009. -№ 205.
- [2] Борчашвили С.Р. Уголовное право. Общая часть. Алматы, 2005.
- [3] Филимонов В.Д. Общественная опасность личности преступника. Томск, 1979.
- [4] Шнейдер М.А. Учебно-методическое письмо по уголовному праву для студентов ВЮЗИ. М., 1975.
- [5] Осипов П.П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций. М., 1995.
- [6] Демидов Ю.А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве. М., 1994.
- [7] Лейкина Н.С. Проблемы советского уголовного права в период развернутого строительства коммунизма. Л., 1964.
- [8] Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основание в уголовном праве. М., 1995.

CONCEPT AND LEGAL NATURE OF EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY

Kulbaeva M.M. – Sh. Yessenov Caspian state university of technologies and engineering, Aktau city, Kazakhstan.

Annotation. In this article, the author analyzes the norms of the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan concerning exemption from criminal liability.

Key words: punishment, exemption from criminal

ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚТАН БОСАТУДЫҢ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗІ

Кулбаева М.М. – Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті. Ш.Есенова (Ақтау қаласы), Қазақстан Республикасы

Андатпа. Бұл мақалада автор ҚР қылмыстық заңнамаға сәйкес қылмыстық жауапкершіліктен босату нормаларына талдау жасаған.

Түйінді сөздер: жаза, қылмыстық ауыспалылықтан босату, қылмыстық құқығы

УДК 622.276.5

Нигметова Г.Ж.¹¹Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга им. Ш.Есенова,
г. Актау, Казахстан**ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕТНОЙ ПОЛИТИКИ ПРЕДПРИЯТИЯ**

Аннотация. В статье приведены материалы относительно наиболее актуальных проблем бухгалтерского учета, а именно вопросы формирования учетной политики предприятия, а также предложены средства практического решения данных вопросов.

Ключевые слова: учетная политика, Закон о бухгалтерском учете, международные стандарты финансовой отчетности, требования, допущение.

Бухгалтерский учет в организации ведется по определенным правилам. Разработка этих правил осуществляется тремя путями, централизованным, децентрализованным и смешанным.

Первый путь подразумевает регламентацию ведения учета из единого центра и каждое предприятие должно строго следовать правилам и предписаниям, выработанным центром. Отступления от правил недопустимы.

Второй путь предполагает индивидуализацию правил бухгалтерского учета для каждой организации. Он позволяет предприятию максимально отразить в учете особенности своей хозяйственной деятельности. Однако в современных условиях в РК он неприемлем.

Третий путь основывается на разумном сочетании элементов первого и второго. Централизованному регулированию подвергаются совокупность общих правил и принципов. Конкретизация правил и механизм их выполнения разрабатываются каждой организацией самостоятельно. При этом организация учитывает условия своей хозяйственной деятельности, степень осознания особенностей, квалификации своего персонала, состояние технической базы управления организацией. Таким образом, исходя из общих правил каждая организация разрабатывает свою учетную политику.

Учётная политика— совокупность способов ведения бухгалтерского учёта - первичного наблюдения, стоимостного измерения, текущей группировки и итогового обобщения фактов хозяйственной деятельности.

Термин «учетная политика предприятия» впервые официально введен Положением о бухгалтерском учете и отчетности в РК, утвержденном приказом Минфина РК от 20.03.1992 г. № 10 (сейчас оно не действует).

Положение предоставляло организациям возможность выбора разных вариантов бухгалтерского учета по отдельным операциям. Оно предусматривало, что при ведении бухгалтерского учета организацией должно быть обеспечено «соблюдение в течение отчетного года принятой учетной политики (методики) отражения отдельных хозяйственных операций и оценки имущества, определяемой исходя из правил, приведенных в настоящем Положении, и условий хозяйствования».

Общепринятые правила не нужно рассматривать как полную и окончательную унификацию учетного процесса. Они лишь база для построения системы бухгалтерского учета. Если бухгалтерский учет рассматривать как международный язык бизнеса, способ общения деловых людей, то в его основе обязательно должны быть одинаково понимаемые всеми правила.

В соответствии с утверждённой Правительством РК в 1998 году Программой реформирования бухгалтерского учёта в соответствии с международными стандартами финансовой отчётности, целью реформирования системы бухгалтерского учёта является приведение национальной системы бухгалтерского учёта в соответствии с требованиями рыночной экономики и международных стандартов финансовой отчётности.

За период реформирования не претерпели изменения допущения, используемые при формировании учётной политики организации, к которым относятся:

- допущение имущественной обособленности: активы и обязательства организации существуют обособленно от активов и обязательств собственников этой организации и активов и обязательств других организаций;
- допущение непрерывности деятельности: организация будет продолжать свою деятельность в обозримом будущем, и у неё отсутствуют намерения и необходимость ликвидации или существенного сокращения деятельности, и, следовательно, обязательства будут погашаться в установленном порядке;
- допущение последовательности применения учётной политики: принятая организацией учётная политика применяется последовательно от одного отчётного года к другому;
- допущение временной определённости фактов хозяйственной деятельности: факты хозяйственной деятельности организации относятся к тому отчётному периоду, в котором они имели место, независимо от фактического времени поступления или выплаты денежных средств, связанных с этими фактами.

Почти не изменились требования, предъявляемые к качеству информации, полученной в бухгалтерском учёте в результате применения учётной политики организации.

Стандарты бухгалтерского учета предъявляют следующие требования к качеству информации:

- требование полноты (полнота отражения в бухгалтерском учёте всех фактов хозяйственной деятельности);
- требование своевременности (своевременное отражение фактов хозяйственной деятельности в бухгалтерском учёте и бухгалтерской отчётности);
- требование осмотрительности: учётная политика организации должна обеспечивать бóльшую готовность к признанию в бухгалтерском учёте расходов и обязательств, чем возможных доходов и активов, не допуская создания скрытых резервов;
- требование приоритета содержания перед формой: отражение в бухгалтерском учёте фактов хозяйственной деятельности, исходя не столько из их правовой формы, сколько из их экономического содержания и условий хозяйствования;
- требование непротиворечивости: тождество данных аналитического учёта оборотам и остаткам по счетам синтетического учёта на последний календарный день каждого месяца;
- требование рациональности: рациональное ведение бухгалтерского учёта исходя из условий хозяйствования и величины организации.

Нельзя забывать и о том, что данные бухгалтерского учета используются в общегосударственной системе формирования макроэкономических показателей. Поэтому каждая организация, должна придерживаться в своих внешних отчетах единых подходов и правил.

Необходимость формирования учетной политики определяется тем, что по каждому конкретному направлению ведения бухгалтерского учета необходимо сделать выбор одного способа из нескольких, допускаемых законодательством и нормативными актами, и обосновать его.

Когда законодательство и нормативные акты не содержат регламентации отражения в бухгалтерском учете тех или иных операций и действий, тогда необходима разработка новых способов ведения бухгалтерского учета.

Учетная политика организации ее путеводитель в бурном океане хозяйственной деятельности. От ее правильного понимания, оформления, раскрытия во многом зависит конечный экономический результат хозяйствования.

Знать, понимать, умело формировать учетную политику должны и руководитель организации (ведь именно он несет ответственность за организацию бухгалтерского учета и соблюдение законодательства при выполнении хозяйственных операций, подписывает приказ об утверждении учетной политики и о внесении в нее изменений), главный бухгалтер (лицо ответственное за формирование учетной политики, ведение бухгалтерского учета, своевременное представление полной и достоверной бухгалтерской отчетности), аудитор (с всестороннего знакомства с учетной политикой организации начинается аудиторская проверка), налоговый инспектор (его интерес к учетной политике определяется заложенными в ней принципами учета объектов налогообложения).

Учетная политика предприятия может вызывать определенный интерес инвесторов, кредиторов и других потребителей отчетной информации организации.

Выбранная предприятием учетная политика должна быть направлена на оптимизацию финансово-хозяйственной деятельности и учитывать следующие факторы: форма собственности и организационно-правовая форма, вид и объем деятельности; отношения с системой налогообложения (освобождение от определенных налогов, ставки, льготы и т.п.); возможность самостоятельного принятия решений в вопросах ценообразования, выбора партнера и т.п.; стратегия финансово-хозяйственного развития, цели и задачи перспективного развития, пути их решения; наличие материальной базы и системы информационного обеспечения; уровень квалификации кадров, их активность и смелость в принятии решений; система материальной заинтересованности и ответственности.

Учет этих факторов помогает руководству предприятия правильно выбрать и обосновать свою учетную политику. При этом необходимо учитывать правила, требования и направления (аспекты), раскрывающие ее содержание.

Если правило (допущение) имущественной обособленности организации обычно соблюдается в практике отечественного учета (нарушения иногда имеют место в условиях индивидуального предпринимательства), то правило непрерывной деятельности выполняется не всеми организациями. Часть производственных организаций находится на грани банкротства, а часть организаций создается лишь для того, чтобы ликвидироваться в ближайшем будущем после выполнения определенной их владельцем задачи.

Правило последовательности применения учетной политики не закрепляет ее консерватизм, а предполагает взаимодополняемость основных принципов, не отрицая возможных изменений. Но и сама учетная политика и вносимые в нее изменения должны оформляться письменными приказами, распоряжениями. Временная определенность фактов хозяйственной деятельности раскрывается через принцип начисления.

До 1995 г. организации могли признавать в учетной политике и использовать либо кассовый, либо кумулятивный метод отражения доходов, т.е. считать моментом реализации либо поступление денежных средств (первый метод), либо отгрузку товара (выполнение работ, услуг). С 1995 г. эта вариантность в отношении выручки действует только для целей налогообложения. Кассовый метод отражения выручки остается «привилегией» организаций малого бизнеса.

Требования, предъявляемые к учетной политике, предусматривают: полноту отражения в бухгалтерском учете всех фактов хозяйственной деятельности; осмотрительность, т.е. большую готовность к бухгалтерскому учету потерь (расходов) и пассивов, чем к учету возможных доходов и активов.

Это требование называют еще и требованием (или принципом) наименьшей оценки. Требование осмотрительности применяется в отечественной практике учета с 1993 г. и относится к методам оценки финансовых вложений и материальных ценностей. Предусматривается возможность отражения финансовых вложений и материальных ценностей в годовом бухгалтерском балансе по рыночной стоимости, если она ниже балансовой, с отнесением разницы в цене на результаты хозяйственной деятельности. Реализация этого принципа находит отражение в создании резервов по сомнительным долгам при учете реализации «по отгрузке»; приоритет экономического содержания фактов над их правовой формой с учетом условий хозяйствования; непротиворечивость показателей отчетности данным аналитического и синтетического учета. Обороты и остатки по счетам аналитического учета должны быть равны оборотам и остаткам соответствующего синтетического счета, а данные синтетического и аналитического учета должны соответствовать показателям отчетности; в рациональное и экономное ведение бухгалтерского учета с учетом условий и объема хозяйственной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Закон Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28 февраля 2007 года № 234 – III;
- [2] Бухгалтерский учет на предприятии, Под ред. Радостовца В.К., Алматы, 2002 г.;
- [3] Ержанов М.С., Ержанова С.М. Учётная политика на казахстанских предприятиях: практический аспект. Алматы, БИКО, 1997г.
- [4] Кондраков Н.П. Краснова Л.П. Принципы бухгалтерского учёта. М. 1997г
- [5] Кутер М.И. Теория бухгалтерского учёта. М. Финансы и статистика. 2007г

[6] Назарова В.Л. Бухгалтерский учёт хозяйствующих субъектов. Учебник. Издательство Экономика Алматы 2005г.

PECULIARITIES OF FORMATION OF THE ACCOUNTING POLICY

Nigmatova G.Zh. – Sh. Yessenov Caspian state university of technologies and engineering, Aktau city, Kazakhstan.

Annotation. The article contains materials on the most pressing problems of accounting, namely, the formation of the accounting policy of the enterprise, as well as the means of practical solution of these issues.

Key words: accounting policy, Law on accounting, international standards of financial reporting, requirements, assumption.

КӘСПОРЫННЫҢ ЕСЕП САЯСАТЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Нигметова Г.Ж. – Ш. Есенова атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ., Қазақстан Республикасы.

Андатпа. Бұл мақалада бухгалтерлік есептің актуалды проблемаларының бірі кәсіпорындарда есеп саясатын жасақтау және бұл мәселенің тәжірибелік тұрғыдан қарастыру көзделген.

Түйінді сөздер: есеп саясаты, бухгалтерлік есеп заңы, қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттары, талаптар.

УДК – 332.8

Коньсбаева А.А.¹

¹Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга им. Ш.Есенова, г. Актау, Казахстан

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ КОНЦЕПЦИИ УМНОГО ГОРОДА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. Smart city – это современная концепция, подразумевающая комплекс инновационных мероприятий и программных решений, направленных на устойчивое, безопасное, социально-экономическое развитие города, создание высокотехнологичной рыночной экономики, эффективное использование всех видов ресурсов и создающих условия для удобного пребывания в городе, эффективного проживания и ведения бизнеса.

Ключевые слова: город, умный город, интеллектуальный город, городская среда, инновация.

Идея «умного города» на сегодняшний день становится более актуальным во всем мире, для решения социально-экономических проблем, при условии ограниченности всех ресурсов становится важным использовать идею умного города. С каждым годом увеличивается и необходимы процессы изменения планирование городской инфраструктуры на более развитый интеллектуальный статус, для этого нужны финансовые ресурсы, усилий и научные решения. Развитие современных городов надо рассматривать в глобальном масштабе, так как они ведут огромную конкуренцию за таланты, промышленность и рабочие места в мировой арене. Изучая эти факторы нужно понять какие методы и технологии нужны для города. Из этого следует необходимость цифровизации всего инфраструктуры и мобильной связи, необходимость облачных информационных данных, для хранения больших информации города. Здесь проявляется сущность Smart City – это жители города и их потребности, основное понятие это самое главное – удобства для жителей, безопасные решения в экономическом и в экологическом плане для всех субъектов городской среды [1].

По расчетам к 2050 году количества проживающих в мегаполисах достигнет около 70% населения всей планеты и такая скопление приведет к большому напряжению во многих больших городах. Основные решения таких проблем связаны с внедрением особенно высоко экологических и инновационных технологий, это нужно для открытия новых возможностей мегаполисов, эффективно функционировать для потребностей всех субъектов города.

Во многих городах мира для удобства жителей изучаются основные принципы развития «умного города» и для соответствия к имиджу «умный город» нужны эффективные архитектурные и технологические проекты. Многие города в начальном этапе планируют идею «умного города», например корейский город Сандио, объект изначально был запланирован в инновационном, искусственном острове, где было отобрано самые последние достижения в области городского планирования, архитектуры, строительства, экологии, транспорта и связи. Во многих городах при планировании делается акцент на технологический и экологический безопасность и на это ориентированы даже алгоритм движения транспорта и светофоров [2].

Исследуя признаки и функции умного города можно рассмотреть основные свойства и функциональные области умного города в следующей схеме (Рисунок 1):

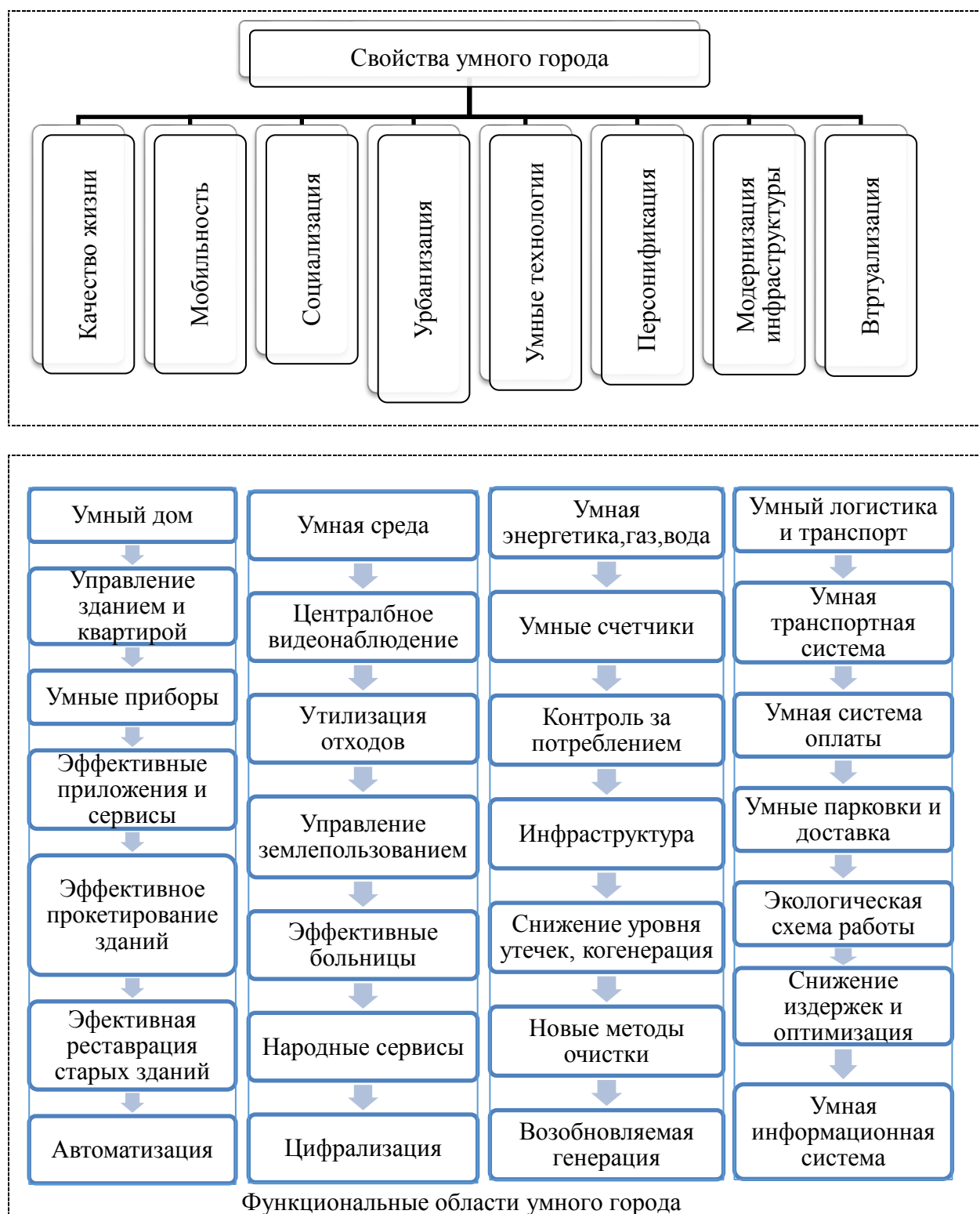

Рисунок 1 - Основные свойства и функциональные области умного города

Цифровизация и цифровые технологии постепенно проникают во все сферы жизни у казахстанцев. И это верные признаки того, что задачи, поставленные Президентом страны в послании очень своевременны. По программе до 2020 года, для эффективного развития и для высоко урбанистической среды, рассмотрены особые условия и для бизнес

субъектов, который является важным при планировании стратегии «умный город» [3].

С началом ведения эффективных идей smart city в разных мегаполисах может быть определено разные концептуальные задачи и основные принципы smart city технологии является: решить проблемы мега городов, внедрить высокоэффективные методы функционирования, повысить уровень качества бытовых услуг, создать эффективный климат для бизнеса и туристических маршрутов.

С проведением EXPO 2017 наблюдались разные варианты технологического процесса. По итогам, из всех проектов были рассмотрены 40 технологических идей предложенных на EXPO 2017, а из них 4 запланировали пустить в производства 2018 году. Это основные которые по энергосбережению, водоочистительной системе, инновационным сетям, по источникам энергии на предприятиях.

Один из проектов отобранных на международной специализированной EXPO 2017 хотят уже внедрить в Северо-Казахстанской области. Его планирует внедрить в 2018 году китайскую технологию бесплатной подзарядки для мобильных телефонов, это позволит снизить затраты за потребленную электроэнергию и на систему электронаблюдения [4].

По государственной программе «Цифровой Казахстан» запланировано внедрить технологию «умный город» в следующих городах республики - это Smart Астана, Smart Караганда, Smart Онтустик, Smart Алматы, Smart Актобе. Основными показателями для развития этих регионов является: повышение уровня жизни, увеличение объемов государственных услуг в электронном формате, разработка интеллектуальных проектов и архитектуры, реализация идей «умных городов» [5].

Существуют планы развития умных городов, определено основные приоритетные идеи, основные функциональные обязанности субъектов, инновационные технологий Smart сити, есть изученные мировые опыты в развитии Smart технологий.

По международным стандартам были разработаны и утверждены собственные национальные стандарты в области Smart City. Это единые требования к принципиально новым возможностям, включая высокий уровень безопасности и сервисов, за счет инновационных решений в области энергосбережения, ЖКХ, транспорта, образования, здравоохранения, экологии и информационных технологий [6].

Основным приоритетным направлением в республике считается идея Smart Алматы, который рассматривают экономическую эффективность и проблемы, удобства для жителей данного города, взаимосвязь местных субъектов управления. Основные приоритеты для этого, рассматривались и в проектах «Цифровой Казахстан». Здесь можно анализировать и привести пример транспортный проект в Алматы, оно действует с 2012

года. Эффективность которой заключается в электронном наблюдений и безопасное передвижение на улицах города, это одна из умных методов функционирование системы и в итоге основные инвестиционные вложение были собраны в течение года [7].

С использованием карточной системы через карту «Онай» и с ведением тарифа увеличились объемы безналичных платежей. В связи с этим наблюдалось рост безналичной оплаты транспортных платежей на 60%. За оплату в проезд с помощью электронной карты «ОҢАЙ», в общественном транспорте, увеличилось объем транзакций до отметки 350 миллионов, это на сумму 20 миллиардов тенге. А с использованием системы А-паркинг из всего парковочных мест на 10% было собраны в виде оплаты, это способствовало увеличению общей суммы бюджетных поступлений на 190 миллионов тенге. Объем государственных услуг, в городе с использованием электронной карты, возросло в восемь раз и составило 1,4 миллиона в 2017 году[8].

В городе ведутся работы с внедрением карты города в формате 3Д и ведутся цифровизация системы паспорта инфраструктуры города, существует пробный проект электронный коммунальный система, который дают возможность жителям города следить за расходами. Ведутся работы по контролю утечки водных и тепловых ресурсов в домах, планируется мобильные приложений для коммунальных услуг. Для того чтобы улучшить сервисные услуги и прослеживать за финансовыми ресурсами рассматривается пробный проект электронный КСК.

Управление жилья выработало новые правила утверждения и планирования бюджета КСК на общедомовые расходы, механизм утверждения тарифов с участием жильцов и единые требования к электронным сервисам, действует портал, на котором опубликованы планы городской администрации по ремонту дорог, теплосетей, дворовых площадок, на портале также размещено более 200 алгоритмов решения жизненных ситуаций, по которым не предусмотрены стандарты госуслуг [9],

Идея Smart City ориентированно на эффективные комплексные мероприятия, который отличается с высоким уровнем архитектурных планирований, развитыми возможностями интернет технологии, сервисными приложениями, мобильными интеграциями и инфраструктурой. Это-инфраструктура, предназначенная для распознавания, измерения, анализа и сведения ключевых данных, поступающих от систем управления и контроля функционирования городов, обеспечит адекватное реагирование на запросы властей, потребности коммерческих структур и жизнедеятельности людей.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Концепция Smart City внедряется в пяти крупнейших городах Казахстана офиц. сайт. от 26.12.2017 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.primeminister.kz>».

[2] Казахстан изучает мировой опыт проектов smart city: офиц. сайт от 26.12.2017 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.kursiv.kz/news>. 25.05.2016

[3] Цифровой Казахстан: Представители КИСИ проанализировали нововведения в городах: офиц. сайт от 19.02.2018 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://24.kz/ru/news/social/item/222692-tsifrovoy-kazakhstan-predstaviteli>

[4] В 2018 году в Казахстане воплотят пять технологий, представленных на ЭКСПО: офиц. сайт от 28.12.2017 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://informburo.kz/>

[5] В Казахстане утверждены национальные стандарты в области SmartCity: офиц. сайт от 30.11.2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inform.kz>

[6] Концепция Smart City внедряется в пяти крупнейших городах Казахстана: офиц. сайт от 26.12.2018 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://24.kz/ru/news>

[7] Национальные стандарты в области SmartCity утверждены в Казахстане: офиц. сайт от 30.11.2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ratel.kz/kaz/natsionalnye_standarty

[8] Система «А-Parking» увеличила налоговые поступления в 5 раз: офиц. сайт от 27.12.2017 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://forbes.kz/news>

[9] Smart City Forum-2017: как будет выглядеть "умный" Алматы в ближайшем будущем?: офиц. сайт от 09.11.2017 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.kursiv.kz/news>

CURRENT STATE AND PERSPECTIVES OF IMPLEMENTING THE SMART CITY CONCEPT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Konysbaeva A. A. – Sh.Yessenov Caspian state university of technologies and engineering, Aktau city, Kazakhstan.

Annotation. Smart city concept envisages the implementation in major cities of a range of innovation activities and software solutions aimed at sustainable, safe socio-economic development of cities. Smart City projects are primarily focused on the man and his needs, the provision of more comfortable and safe living environment in cities. The article considers the features of the concept and the examples of Smart city projects in Kazakhstan.

Key words: city, Smart city, intelligent city, innovations.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АҚЫЛДЫ ҚАЛАЛАР КОНЦЕПЦИЯСЫН ЕНГІЗУДІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЛАРЫ МЕН БОЛАШАҒЫ

Конысбаева А.А., Ш – Есенов атындағы Каспий Мемлекеттік Технологиялар және Инжиниринг Университеті, Ақтау қ., Қазақстан

Аңдатпа. Smart city – бұл жаңа концепция, инновациялық шаралар кешені мен бағдарламалық шешімдердің тұрақтылығына, қауіпсіз, әлеуметтік-экономикалық жағынан қаланың дамуына бағытталады, жоғары технологиялық нарықтық экономиканың дамуын, ресурстардың барлық түрлерінің тиімді қолданылуын және қалаларда қолайлы жүру үшін жағдайлар жасау, тиімді өмір сүру мен бизнесті жүргізуді қарастырады.

Түйінді сөздер: қала, ақылды қала, интеллектуалды қала, қалалық орта, инновация.

УДК 331.526

Кадырова Г.М.¹

¹Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга им. Ш.Есенова, г.Ақтау, Казахстан

ТРУДОВЫЕ РЕСУРСЫ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА УРОВЕНЬ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНА

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы социально-экономического развития Мангистауской области. Приведен анализ современного состояния и тенденций развития трудового потенциала Мангистауской области.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, трудовой потенциал, занятость, численность населения области, внешнеэкономического потенциала региона.

В условиях рыночной экономики, происходящие преобразования в развитии государства, вносят существенные коррективы в теорию и практику занятости населения, в механизм использования трудовых ресурсов, порождает ряд новых проблем в области формирования и функционирования рынка труда. Также следует отметить, что проблемы занятости и рынка труда непосредственно влияют на величину покупательной способности фирм и населения, определяют спрос и емкость рынка. Так как от уровня занятости зависят доходы фирм, уровень и доля заработной платы в национальном доходе, в конечном счете, зависит экономическое равновесие, без которого невозможно добиться стабилизации и прогресса экономики.

За последние полвека в связи с развитием промышленности и освоением новых месторождений население Западного экономического района существенно увеличилось и составляет 15 % от общей численности страны. Для Мангистауской области характерен наибольший естественный прирост населения в стране - 24,7 %. Несмотря на ежегодный рост, удельный вес численности населения Мангистау (626,8 млн. чел.) в общей численности населения Казахстана в 2016 году составил 3,5%. Население распределено по территории области неравномерно, что предопределено совокупным эффектом действия всех факторов: природных, демографических, экономических, культурных и т.д.

В 2014 г. в области функционировали 24 учебных заведений ТиПО (2012 г. – 25), из них государственных – 14, негосударственных – 10. Снижение количества в 2013 году связано с закрытием колледжа при Каспийском государственном университете им. Ш. Есенова. В 2014-2015 учебном году в колледжах области обучаются 27031 учащихся, из них по государственному заказу – 11568 человек (43%). В 2012 г. всего – 27092 человек, по госзаказу – 14205 человек (52%). Подготовка кадров осуществляется по 115 специальностям. Из них 34% - технические специальности, сервис, экономика, управление -16%, медицинские - 12%, образование- 20%. Заведения ТиПО располагаются не только в городах области. В Бейнеуском, Каракиянском, Мангистауском районах ведут подготовку специалистов 4 колледжа. В 2013 году в селе Курык построено за счет республиканского бюджета новое здание, в которое переехал Жетыбайский профессиональный колледж. В 16 колледжах из 24 введена система дуального образования. Выпуск специалистов в 2016 году из организаций ТиПО области составил 4919 человек. Из них устроены на работу 2775 человек (56%) при плане 3440 человек. Причина недостижения – высокие требования работодателей при приеме на работу (наличие опыта, стажа работы) [1].

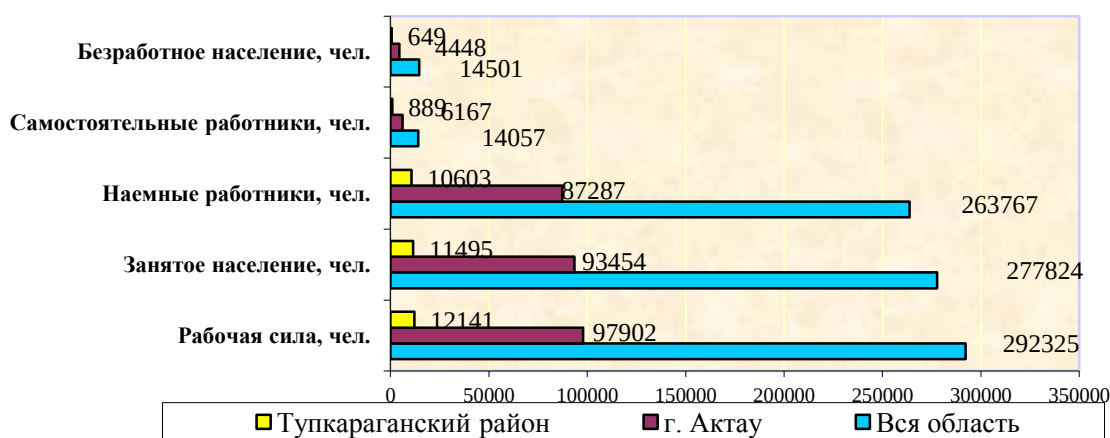

Рисунок 1 - Основные показатели рынка труда Мангистауской области по состоянию на 1.01.2017 г.

Доля занятых в общей численности рабочей силы по региону в среднем составляет 70,1%, по г. Актау – 74,4%, по Тупкараганскому району – 75,1% (см. рисунок 1).

Проанализируем современное состояние и тенденции развития трудового потенциала Мангистауской области на основе статистических данных, представленных в таблице 1.

Таблица 1 – Динамика показателей, характеризующих уровень развития трудового потенциала Мангистауской области в период 2014-2016 гг

Наименование показателя	2014	2015	2016	Изменение за период 2014-2016 гг, в %
Численность населения, тыс. человек	587,4	606,9	626,8	106,7
Численность рабочей силы, тыс. человек	274,2	261,8	292,3	106,5
В т.ч. занятое население, тыс. человек	248,8	277,2	277,8	111,7
Уровень безработицы, %	5,0	5,1	5%	100
Численность занятых в обрабатывающей промышленности, тыс. человек	14,5	18,3	22,9	157,9
Удельный вес работающих в обрабатывающей промышленности в общей численности занятых, %	5,8	6,6	8,2	141,4
Производительность труда в обрабатывающей промышленности, тыс. долл. США/ чел.	29,0	25,8	23,9	82,4
Примечание – составлено автором по источникам [2]				

Анализируя данные таблицы 1, можно увидеть что, на развитие трудового потенциала Мангистауского региона за последние три года влияют следующие факторы:

- увеличение численности занятого населения на 111,6%. В целом, В области отмечается увеличение уровня доли продуктивно занятых из числа самостоятельно занятого населения. Так, в 2014 году эта доля составила 71,6% (15,0 тыс. человек из общего числа 21 тыс. человек). Соответственно, уменьшается доля непродуктивно занятых лиц;

- рост численности населения, занятого в обрабатывающей промышленности в 1,8 раза (на 157,9%). Несмотря на значительный рост данного показателя, удельный вес занятых в обрабатывающих производствах по области все еще остается невысоким – 8,2%, что составляет всего 22,9 тыс. человек;

- судя по снижению уровня производительности труда, регион сталкивается с проблемой формирования производительной рабочей силы на всех уровнях

квалификации, что потребует больших усилий и достаточно много времени, чтобы результаты этих усилий стали очевидными.

Уровень безработицы за 2016 год в Мангистау в среднем составил 5%, по г. Актау – 4,5%, по Тупкараганскому району – 5,2%, а вот по Каракиянскому району – 5,9%.

В целях снижения уровня безработицы среди молодежи по области принимается ряд необходимых мер, реализуются программы «С дипломом в село», «Молодежная практика» и «Жасыл Ел». В рамках этих программ в области за 2013-2014 годы трудоустроено 7015 человек или 70,2% от числа безработной молодежи.

В органы занятости ежегодно за трудовым посредничеством обращается порядка 15 тыс. человек, в том числе и из числа наемного и самозанятого населения (2012 год – 16372, 2013год – 13098, 2014год – 15357). В разрезе городов и районов области основная часть обратившихся в органы занятости приходится на г.Жанаозен. Там ежегодно в отдел занятости обращается порядка 5 тыс. человек. С учетом реализации инфраструктурных и индустриальных проектов по области за период 2012-2014 годы создано 73249 рабочих мест, в том числе в промышленности – 13868, в строительстве – 17829, на транспорте – 2597, в образовании – 2405, в здравоохранении – 371, другие экономические виды – 36179 (см. таблицу 2).

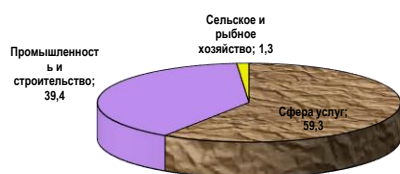
Таблица 2 - Распределение численности занятых по отраслям экономики Мангистауской области в 2016 году

Отрасли экономики	Занято, человек	Доля занятых в сфере, %	Заработная плата, тенге
Занято в экономике, всего	194100	100	112 907
Сельское хозяйство, охота и лесное хозяйство	7600	3,9	30 073
Промышленность:	53600	27,6	154 072
- горнодобывающая	33900	21,5	185 252
- обрабатывающая	8100	8,2	84 377
Производство и распределение электроэнергии, газа и воды	11600	6,0	108054
Строительство	20100	10,4	143 114
Торговля; ремонт автомобилей, бытовые услуги	20900	10,8	58 330
Гостиницы и рестораны	3300	1,7	59 300
Транспорт и связь	21100	10,9	154 207
Финансовая деятельность, операции с недвижимым имуществом, аренда	22200	8,4	87 005
Государственное управление	7800	4,0	60 795
Образование	18800	8,7	42 495
Здравоохранение и социальная сфера	9100	4,7	42 925
Оказание коммунальных и персональных услуг	8800	4,6	35 044
Примечание – составлено автором по источникам [2]			

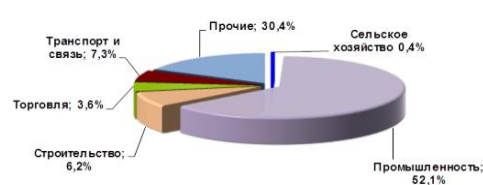
В соответствии с данными таблицы 2, 27,6% населения Мангистауской области в настоящее время занято в промышленности, 3,9% населения работает в сельском хозяйстве, доля занятых в государственном управлении составляет 4%, значительное число занятых осуществляют операции с недвижимым имуществом (10,3%).

В таких секторах экономики, как транспорт и связь, торговля и др. происходит увеличение количества работающих. Так на занятых на транспорте и связи увеличилось с 8 до 18,3%. На долю самозанятого населения в регионе приходится 6%, в социальной сфере (образование, здравоохранение и т.п.) трудится более 15% экономически активного населения. О значимости индустриального сектора в экономике страны и региона говорят следующие данные: в промышленности занято около 30% населения области, доля отрасли в составе ВРП более 50%.

В 2016 году 164,4 тыс. жителей области были заняты в сфере услуг, что составляет около 60% всей численности занятого населения; еще 109,4 тыс. работников трудилось на промышленных и строительных предприятиях и лишь 1,3% занятого населения приходилось на сферу сельского хозяйства (3141 чел.), см. данные рисунка 2.

Структура занятости

Структура ВРП

Рисунок 2 - Структура занятого населения Мангистауской области по видам хозяйственной деятельности и структура ВРП (в %) в 2016 г

Примечание – составлено по источникам [2].

За период с 2013 по 2016 гг. валовой региональный продукт (ВРП) достиг 1 трлн. 600 млрд. тенге. (справочно: доля в ВВП страны в 2013 году составила 6,8%, в 2014 — 8,5% при доле населения – 2,8%). При перерасчете на душу населения это составило 19,6 тыс. долл. США. (справочно: по итогам 2014 года – 2 945,9 тыс. тенге (19,6 тыс. долларов США) при среднем по РК – 1 807,3 тыс. тенге (12 тыс. долларов США). По итогам 2013 года ВРП вырос на 102,3 %, объем промышленного производства также вырос и составил 2,3 трлн. тенге. 101,9% – таков индекс физического объема.

Сильной стороной территориально-пространственной структуры является наличие положительной межрегиональной и региональной миграции, в г. Актау, Мунайлинский район, из-за нефтегазовой отрасли и расположение имеющие выгодное геоэкономическое положение в будущем замыкающая все стратегические оси роста с выходом на морской порт.

В тоже время, экономика Мангистауской области в значительной степени подвержена колебаниям следующих внешних факторов, в том числе и глобального характера: снижение мировых цен на энергоносители и сырье; девальвация национальной валюты; усиление продовольственных и экологических проблем. В сложившихся условиях достижение устойчивого регионального развития возможно, на наш взгляд при использовании системы менеджмента, ориентированного на результат.

Ключевые проблемы промышленного потенциала Мангистау включают в себя такие недостатки развития области, как: слабодиверсифицированная экономика; диспропорции в уровне развития отраслей и в структуре внешнеторгового оборота, узкий внутренний рынок; высокие транспортные издержки в связи со значительной удаленностью региона от основных экономических центров республики; дефицит питьевой воды; высокие цены на импортируемую продовольственную продукцию в связи с ограниченными возможностями развития собственного сельскохозяйственного производства. Основные проблемы макроэкономики Мангистауской области показаны в таблице 3.

Таблица 3 - Анализ слабых сторон и угроз экономики Мангистауской области

СЛАБЫЕ СТОРОНЫ:	УГРОЗЫ:
-моноспециализация экономики региона (преобладание горнодобывающей промышленности); - отсутствие естественных источников пресной воды, природно-климатические ограничения для развития сельского хозяйства и обеспечения безопасности в продовольственной области; -незначительная численность населения (16 место в региональном разрезе); -дефицит квалифицированных трудовых ресурсов области, значительный приток мигрантов с невысокой квалификацией; -ограниченный объем рынка потребления в области и недостаточное развитие логистики; -дифференциация заработной платы между нефтегазовым сектором и остальными секторами экономики.	-опасность сокращения нефтегазовых ресурсов области; - потеря конкурентной позиции по транзитному потенциалу из-за просрочки работ на казахстанских участках МТК «Север-ЮГ» и ТРАСЕКА; -понижение привлекательности региона для инвесторов из-за переноса начала реализации 2-ой фазы Северо-Каспийского проекта; -высокая зависимость от ввоза продовольственных товаров и сырья для их производства и как следствие низкая продовольственная безопасность

Проведенный анализ в таблице 3 анализ проблем развития экономики Мангистауской области показывает, что на пути развития ВЭП в регионе еще стоит ряд трудностей.

Факторами конкурентоспособности экономики Мангистауского региона являются:

- крупная минерально-сырьевая база, связанная с ней сложившаяся производственная специализация региона;

- диверсифицированная по видам производств промышленность;

- близость источников сырья для нефтехимического производства предприятий Западного Казахстана;

- рабочая сила со сравнительно высокой квалификацией и относительно дешевая.

Эффективное использование хотя бы одного из этих факторов, позволит завоевать на определенное время прочные позиции в конкуренции на мировом рынке. Наиболее актуальной задачей развития Мангистауской области является последовательный отход от сырьевой направленности экономики и ее модернизация с учетом требований современных мировых трендов, характеризующихся переходом к новому технологическому укладу.

Осуществленный SWOT-анализ показал, что в Мангистауской области имеются все предпосылки для реализации индустриально-инновационной и инвестиционной стратегии - богатые природные ресурсы, научные кадры, рабочие кадры, производственные мощности, разработки в области новых технологий.

Среди факторов, снижающих привлекательность Мангистауской области, ключевыми являются следующие:

- численность населения области невелика (чел.), что существенно ограничивает потенциал внутреннего спроса, при этом низкая плотность населения, значительные расстояния между крупными городами и значительная доля сельского населения (около 47%), малодоступного для торговых сетей, существенно снижают привлекательность инвестиций в производство товаров массового спроса;

- Ограниченное количество современных производств и проектов в перерабатывающих отраслях снижают привлекательность для инвестиций в производство индустриальных товаров (машин и оборудования);

- Также проблемными зонами являются низкий уровень развития железнодорожной и автодорожной инфраструктуры;

- Средний уровень доходов населения Мангистауской области находится в «непривлекательной середине»: он слишком высок для привлечения инвестиций в создание трудоемких производств, рассчитанных на дешевую рабочую силу, но при этом

слишком низок для привлечения инвестиций в создание производств потребительских товаров, рассчитанных на внутренний спрос.

Таким образом, развитие внешнеэкономического потенциала региона – это необходимость, решение которой будет способствовать экономическому росту Мангистауской области, повышению ее инвестиционной привлекательности и конкурентоспособности, и, в целом – росту благосостояния населения региона.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Социально-экономическое развитие Мангистауской области. Статистический сборник. 2017/1. – Актау, 2017.
- [2] Абакшин С. Регионы Казахстана: экономический срез //http: //thenews/ Казахстанский Агрегатор Новостей //”Эксперт Казахстан, 2016, №5 (243)
- [3] Матаев Т.М. Региональное развитие и проблемная территория. -Алматы,2013.- С. 48

LABOR RESOURCES AS ONE OF THE FACTORS AFFECTING THE LEVEL OF DEVELOPMENT OF THE REGION'S ECONOMY

Kadyrova G.M. – Caspian State University of Technology and Engineering. Sh. Esenova (Aktau), Republic of Kazakhstan

Annotation. In the article the questions of social and economic development of Mangistau region are considered. An analysis of the current state and trends in the development of the labor potential of the Mangistau region is given.

Key words: social and economic development, labor potential, employment, the population of the region, the external economic potential of the region.

ЕҢБЕК РЕСУРСТАРЫ - ӨҢІР ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ДАМУ ДЕҢГЕЙІНЕ ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАРДЫҢ БІРІ

Кадырова Г.М. – Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті. Ш.Есенова (Ақтау қаласы), Қазақстан Республикасы

Андатпа. Мақалада Маңғыстау облысының әлеуметтік-экономикалық даму мәселелері қаралды. Маңғыстау облысының еңбек әлеуетін дамытудағы қазіргі жағдай мен үрдістерге талдау жасалды.

Түйінді сөздер: әлеуметтік-экономикалық даму, еңбек әлеуеті, жұмыспен қамту, өңір тұрғындары, аймақтың сыртқы экономикалық әлеуеті.

Гуманитарные и естественные науки

ӘОЖ 53:372.8

Туркменбаев Ә.Б.¹, Мамбетов О.К.¹

¹Ш. Есенов атындағы каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау қ., Қазақстан

**ФИЗИКАНЫ ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕ ҮДЕУ ҰҒЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ
ӘДІСТЕМЕСІ**

Аңдатпа. Бұл мақалада негізгі мектепте физика пәнін оқыту үдерісінде оқушылардың түсінуіне қиындық туғызатын үдеу ұғымын векторлық сипаттау, проекцияларға амалдар қолдану, векторлық түрде жазылған теңдеулерді скалярлық түрге көшіру, есептерді координаталық тәсілмен шығару жолдары қарастырылады.

Түйінді сөздер: лездік жылдамдық, үдеу, ұғым, векторлық және скаляр шамалар, бірқалыпты қозғалыс.

Кіріспе. Үдеу - аса маңызды физикалық ұғымдардың бірі. Бұл ұғым 9-сынып оқушылары үшін мүлде жаңа, сондықтан толығырақ түсіндірілуі керек. Бұл ұғымды енгізудің өзектілігін былайша негіздеуге болады. Оқушылар бірқалыпты қозғалыс бағыты мен модуль бойынша қозғалыстың барлық уақытында өзгеріссіз қалып отыратын жылдамдықпен сипатталатынын бұрын да біледі (бірқалыпты тұзусызықты қозғалыста лездік жылдамдық тұрақты). Айнымалы қозғалыстың жылдамдығы уақыт өтуіне қарай өзгеріп отырады, траекторияның түрлі нүктелерінде жылдамдық әр түрлі болады. Мысалы, станциядан жаңа қозғалған поезддың жылдамдығы арта береді де, ал мұзда сырғанап бара жатқан шайбаның жылдамдығы азая береді және т.б.

Айнымалы қозғалыстың түрлі жағдайында жылдамдық уақыт өтуімен түрліше өзгереді. Мысалы, ауыр жүк тиелген поезд белгілі бір жылдамдықты бірнеше минуттан кейін алады, ал жеңіл автомобиль дәл сондай жылдамдыққа бірнеше секундтан кейін жетуі мүмкін. Сондықтан айнымалы қозғалыстарды салыстыру үшін тек жылдамдықтың өзгерісін ғана емес, сонымен бірге жылдамдықтың бірлігі ішіндегі өзгерісін де (үдеуді) табу керек [1].

Негізгі бөлім. Үдеуді білу үшін уақыт бірлігі ішіндегі жылдамдық векторы өзгерісін табу керек: $\frac{\vec{g} - \vec{g}_0}{t}$. Үдеуді a әрпімен белгілеп, формуласын жазамыз: $\vec{a} = \frac{\vec{g} - \vec{g}_0}{t}$.

Оқулықта келтірілген үдеудің анықтамасын береміз.

Үдеу деп жылдамдықтың өзгеру шапшаңдығын сипаттайтын физикалық векторлық шаманы айтамыз. Бірқалыпты айнымалы қозғалыс кезіндегі үдеу жылдамдық өзгеруінің сол өзгеріс болып өткен уақытқа қатынасына тең [2].

Бұл жерде әңгіме орташа үдеу туралы болып отыр: $\vec{a}_{opt} = \frac{\Delta \vec{g}}{t}$. Орташа үдеуді біз көбіне тек үдеу деп атаймыз. Бірқалыпты үдемелі қозғалыста үдеу тұрақты: $\vec{a} = const$.

Халықаралық бірліктер жүйесінде үдеу бірлігіне дене қозғалысының жылдамдығы әрбір секунд сайын бір метр өзгеріп отыратын бірқалыпты үдемелі қозғалыстың үдеуі алынады.

Енді дене қозғалысының жылдамдығы мен үдеуінің қалай бағытталатынын анықтайық. Егер дене модулы бойынша артып отыратын жылдамдықпен қозғалатын болса, онда үдеу оң және қозғалыс жағына қарай бағытталған болады. Егер де модулы бойынша кеміп отыратын жылдамдықпен қозғалатын болса, онда үдеу теріс болады.

Есептер шығарғанда, формулалардың векторлық жазбасынан алгебралық жазылуына көшеді. Алынған x өсіндегі проекцияда үдеудің формуласы былай жазылады:

$$a = \frac{g - g_0}{t} \quad (1)$$

мұндағы a , g , g_0 - $\vec{a}$, $\vec{g}$, $\vec{g}_0$ векторларына сәйкес x өсіндегі проекциялар. $g - g_0 > 0$ болғанда үдеу оң, $g - g_0 < 0$ болғанда - теріс болады [2].

Бірқалыпсыз қозғалыстың жалпы жағдайында үдеуді табу қиын. Сондықтан да 9 сыныптың физика курсында тек қана ең қарапайым жағдай - бірқалыпты үдемелі қозғалыс қарастырылады. Егер кез-келген тең уақыт аралығындағы лездік жылдамдықтың өзгерісі бірдей болса, қозғалыс бірқалыпты үдемелі қозғалыс деп аталады. Мұндағы маңызды нәрсе лездік жылдамдықтың өзгерісін көрсету болып саналады.

Үдеуді білу бірқалыпты үдемелі қозғалыстың лездік жылдамдығын табуға мүмкіндік беретініне ерекше көңіл аудару керек. Оның практикалық маңызы да осында.

Шынында да, (1) формуладан оқушылар бірқалыпты үдемелі қозғалыстың лездік жылдамдығының формуласын алады:

$$\vartheta = \vartheta_0 + at \quad (2)$$

Бұдан бірқалыпты үдемелі қозғалыстың кез-келген уақыт мезетіндегі жылдамдығын анықтау үшін бастапқы жылдамдық пен үдеуді білу керектігі көрінеді.

Егер бастапқы координатасы белгілі болса $\vec{\vartheta}$ жылдамдық қозғалыстағы нүктенің кез-келген уақыт мезетіндегі координаталарын табуға мүмкіндік беретіні сияқты, $\vec{a}$ үдеуді де жылдамдыққа қатысты табуға болатынын атап айту керек. Сөйтіп, механиканың негізгі есебін шешу үшін үдеуді табудың қандай маңызы бары анықталады.

Оқушылар (2) формуладағы ϑ , ϑ_0 және a - $\vec{\vartheta}$, $\vec{\vartheta}_0$, $\vec{a}$ векторларының қандай да бір координаталар өсіндегі проекциялары екенін, яғни олар оң да теріс те болуы мүмкін екенін жақсы түсінулері керек.

«Үдеу» сөзінің күнделікті тұрмыстағы ұғымы оның физикадағы мағынасынан анағұрлым тар екендігін оқушыларға түсіндіру қажет. Физикада үдеу ұғымы баяулауды да (теріс үдеу) қамтиды. Күнделікті практикада әдетте оң үдеулі қозғалысты үдемелі деп санайды. Физикада өзгеріп отыратын жылдамдығы кез-келген қозғалысты үдемелі қозғалыс деп атау қабылданған. Өйткені кез-келген мұндай қозғалыс үдеуінің болуымен сипатталады. «Баяу» қозғалысты да үдемелі, бірақ үдеуі теріс қозғалыс деп, яғни қозғалысқа қарсы бағытталған үдеулі деп есептеу керек.

«Қисық сызықты қозғалыс» тақырыбында үдеудің неғұрлым кең мағынасы ашылады. 9 сыныптың физика курсына тек үдеуі тұрақты ($a = const$) қозғалыс толық оқылады. Үдеуі тұрақты қозғалыс қана бірқалыпты үдемелі қозғалыс болып табылады.

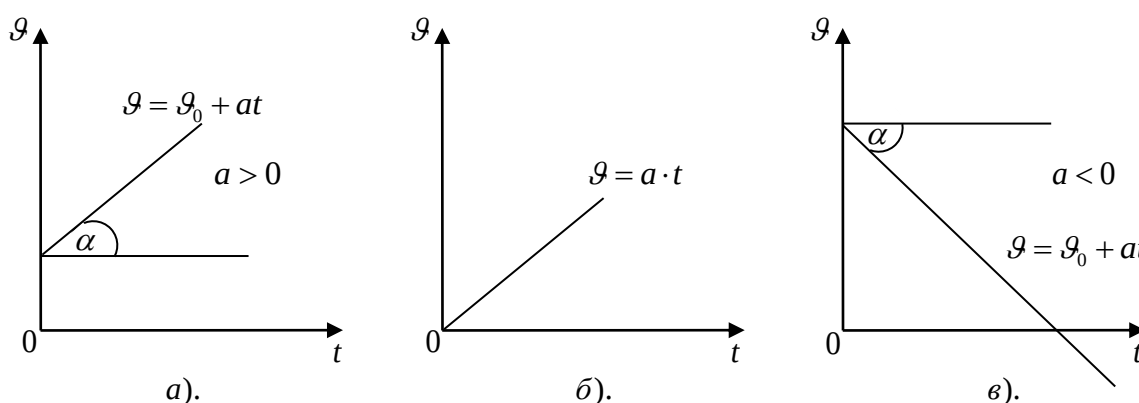
Сөйтіп, үдеудің анықтамасынан бірқалыпты үдемелі қозғалыстың екі маңызды белгісі шығады: мұндай қозғалыста кез-келген тең уақыт аралығында лездік жылдамдық бірдей өзгереді және үдеуі тұрақты. Табиғатта бірқалыпты қозғалыстың болмайтыны сияқты, нақты бірқалыпты үдемелі қозғалыстың да болмайтынын атап көрсету керек. Алайда, шамамен азды-көпті қысқа уақыт аралығында $a = const$ болатын қозғалысты байқауға болады. Мысалы, вокзалдан жолға шығып бара жатқан кездегі поездың, құлаған тастың, ұрғаннан кейінгі мұзбен сырғанап бара жатқан хоккей шайбасының, көлбеу жазықтықпен домалаған шар центрінің қозғалыстары және т.б. сондай қозғалыстар болып табылады. Бірқалыпты үдемелі қозғалысты оқып үйрену осындай практикалық мақсаттар үшін керек [3].

Табиғат пен техникада кездесетін үдеулердің мәні туралы нақты түсінік алу үшін үдеулердің орташа мәндеріне мысалдар келтірген жөн.

Осы мәселені оқып үйренуді бірқалыпты үдемелі қозғалысқа ($a > 0$ және $a < 0$ болғандағы) арналған жылдамдық графигін сызумен аяқтаған орынды.

Материялық нүктенің кез-келген траекториямен болатын қозғалыс жылдамдығының уақытқа байланысты өзгерісін тік бұрышты координаттар жүйесінде көрсеткен қолайлы. Жоғарыда айтылған бойынша, оң бағыт ретінде бастапқы жылдамдықтың берілген траекториядағы бағыты алынады [2].

Материялық нүктенің бірқалыпты айнымалы қозғалыс жылдамдығы модулінің уақытқа байланысты сызбасы түзу сызық болады (1 суретке сәйкес).

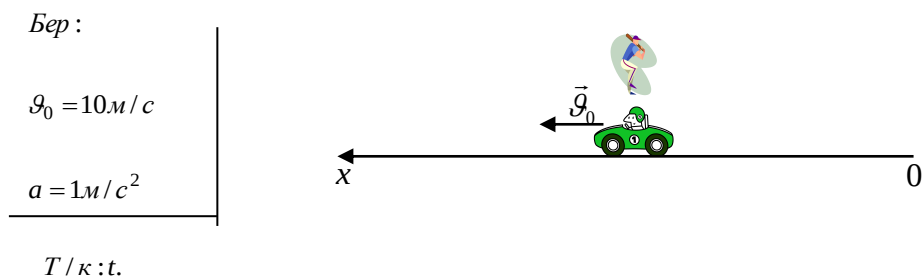

Сурет 1 - Материялық нүктенің бірқалыпты айнымалы қозғалыс жылдамдығы модулінің уақытқа байланысты сызбасы

Осы түзудің уақыт өсімен жасайтын α бұрышының тангенсі материялық нүктенің a үдеуіне тең ($a = tg \alpha$). Егер үдеу оң болса, үдеудің бағыты v_0 бастапқы жылдамдықпен бағыттас, онда $tg \alpha > 0$ (1, а және 1, б суретке сәйкес), ал егер үдеу теріс болса, онда $tg \alpha < 0$, олай болса, бұл – кейбір уақыт мезеттерінде жылдамдықтың мәні v_0 бастапқы жылдамдықтан кем болуы мүмкін (1, в суретке сәйкес).

Жаңа материалды пысықтау үшін оқушыларға төмендегідей есептерді шығаруды ұсынамыз [4].

1-есеп. Автомобиль бақылаушының тұсынан 10 м/с жылдамдықпен жүріп өтеді (2 суретке сәйкес). Сол мезетте жүргізуші тежеуішті басады, сонда автомобиль модулі бойынша 1 м/с^2 үдеумен қозғала бастайды. Автомобиль тоқтағанға дейін қанша уақыт өтеді?

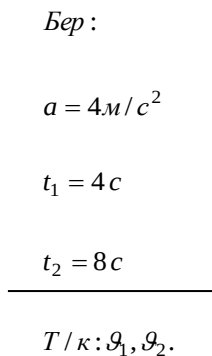
Сурет 2 - Есеп шығаруға арналған жұмысшы сурет

Шығарылуы: Санақ басы ретінде бақылаушы тұрған жердің координаттарын таңдап аламыз да, ал координат өсін автомобиль қозғалған жаққа қарай бағыттаймыз. Автомобильдің бақылаушы жанынан өткен мезеттегі жылдамдығын $\vec{\vartheta}_0$ арқылы, ал тежеуішті қосқаннан кейінгі үдеуін $\vec{a}$ арқылы белгілейміз.

$\vartheta_x = \vartheta_{ox} + a_x t$ формуласын пайдаланамыз. Мұндағы ϑ_x , ϑ_{ox} және a_x - X өсіндегі ақырғы жылдамдық $\vec{\vartheta}$, бастапқы жылдамдық $\vec{\vartheta}_0$ және $\vec{a}$ үдеуінің сәйкес проекциялары.

Автомобильдің жылдамдығы X өсімен бағыттас, сондықтан $\vartheta_{ox} = \vartheta_0$, ал оның жылдамдығы кемитіндіктен $a_x = -a$. Тоқтаған мезетте $\vartheta_x = 0$. Демек, $0 = \vartheta_0 - a t$ немесе $a t = \vartheta_0$. Бұдан $t = \frac{\vartheta_0}{a}$. Осы өрнектегі ϑ_0 мен a -ның орнына мәндерін қойып, мынаны аламыз: $t = \frac{10 \text{ м/с}}{1 \text{ м/с}^2} = 10 \text{ с}$.

2-есеп. Дене түзу сызықты біртіндеп кемитін жылдамдықпен қозғалып келеді. $\vec{a}$ үдеуі тұрақты және модулі жағынан 4 м/с^2 -қа тең. Осы мезеттен кейін $t_1 = 4 \text{ с}$ және $t_2 = 8 \text{ с}$ өткендегі дененің жылдамдығын табу керек.

Шығарылуы: X координат өсін $\vec{\vartheta}_0$ жылдамдық векторының бағытымен бағыттаймыз. Сонда $\vec{\vartheta}_0$ проекциясы оң және $\vec{\vartheta}_0$ векторының модуліне тең: $\vartheta_{ox} = \vartheta_0$.

Дененің жылдамдығы кемитін болғандықтан, үдеудің a_x проекциясы теріс және ол $-a$ -ға тең: $a_x = -a$.

Есепте көрсетілген уақыт мезеттеріндегі g_x жылдамдықтың проекциясын табу үшін, $g_x = g_{0x} + a_x t$ формуласын пайдаланамыз. Бұдан t уақыт мезеті үшін табатынымыз:

$$g_{1x} = g_0 - a t_1; \quad g_{1x} = 20 \text{ м/с} - 4 \text{ м/с}^2 \cdot 4 \text{ с} = 4 \text{ м/с},$$

$$\text{Ал } t_2 \text{ уақыт мезеті үшін: } g_{2x} = g_0 - a t_2; \quad g_{2x} = 20 \text{ м/с} - 4 \text{ м/с}^2 \cdot 8 \text{ с} = -12 \text{ м/с}.$$

Минус таңбасы 8-секундтың ақырында дененің бастапқыға қарама-қарсы бағытта қозғалғанын көрсетеді.

Әрине, дене кері бағытта қозғалмас бұрын, әуелі тоқтауы керек. Бұның қай t' мезетте болғаны? g_x проекциясы нөлге тең, сонда $g_{0x} = -a_x t'$.

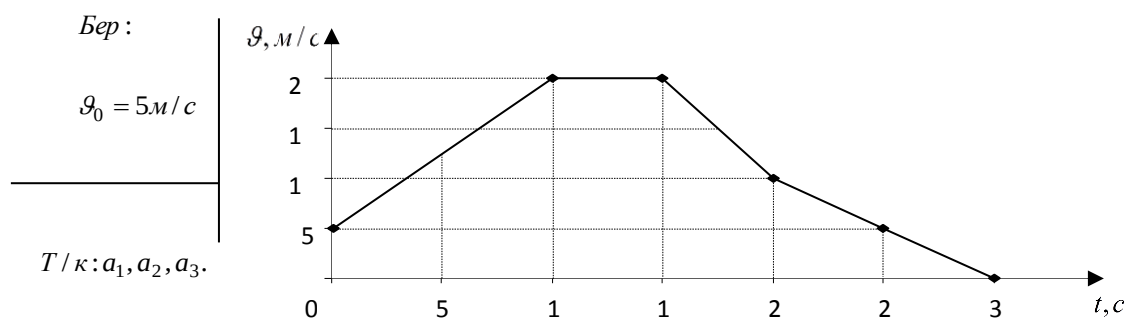
$$\text{Бұдан } t' = -\frac{g_{0x}}{a_x}; \quad t' = -\frac{20 \text{ м/с}}{-4 \text{ м/с}^2} = 5 \text{ с}. \text{ Дене қозғалысының бағыты оның жылдамдығы}$$

20 м/с -қа тең болған мезеттен 5 с өткеннен кейін қарсы бағытқа өзгерген.

Дененің бұл есепте айтылғандай, қозғалысы, оған бастапқы жылдамдық беріп, өзін келбеу жазықтықпен жоғары қарай итерген жағдайда ғана болар еді.

Дәл осындай есептердің біреуін график қолданып шығарылуын қарастырайық.

3-есеп График бойынша (3 суретке сәйкес) материялық нүкте қозғалысына сипаттама беріндер. Қозғалыстың жеке бөліктеріндегі үдеуді (орташа) табыңдар.

Сурет 3 - Материялық нүкте қозғалысының графигі

Шығарылуы: Бастапқы мезетте жылдамдық 5 м/с-қа тең. $t_1 = 10 \text{ с}$ бойына үдеуі

$a_1 = \frac{g_1 - g_0}{t_1}$ бірқалыпты үдемелі қозғалыста болды. Одан әрі $t_2 = 5 \text{ с}$ -та нүкте бірқалыпты

қозғалды. Келесі $t_3 = 5 \text{ с}$ -та үдеуі $a_2 = \frac{g_2 - g_1}{t_3}$ үдемелі қозғалыста болды. Ақырында келесі

$t_4 = 10\text{ c}$ -та орташа үдеуі: $a_3 = \frac{0 - g_2}{t_4}$, (мұндағы a_1 , a_2 және a_3 - таңдап алынған өстегі үдеулердің проекциясы) бірқалыпты үдемелі қозғалыста болды.

$$\text{Есептелуі: } a_1 = \frac{20\text{ м/с} - 5\text{ м/с}}{10\text{ c}} = 1,5\text{ м/с}^2, \quad a_2 = \frac{10\text{ м/с} - 20\text{ м/с}}{5\text{ c}} = -2,0\text{ м/с}^2,$$

$$a_3 = \frac{0 - 10\text{ м/с}}{10\text{ c}} = -1,0\text{ м/с}^2.$$

Қорытынды. Оқыту үдерісінде үдеу ұғымын қалыптастыру үшін мақалада талдаған есептерге ұқсас есептерді оқушылар шығарған жөн. Мақалада қарастырылған 1, 2-есептер бірқалыпты үдемелі қозғалыс және үдеу ұғымын алғаш оқып үйрене бастаған кезде оқушылардың шамасы әбден жететін орташа деңгейдегі есептер, 3-есеп мазмұны жағынан да, шығару әдісі жағынан да қиын. Оны есеп шығаруға арналған келесі сабақтарда талдау керек. Бұндай есептерді талдаған кезде орын ауыстыру мен жол графигін келтіруді ұсынамыз. Графиктік иллюстрацияны пайдалану есептердің физикалық мәні мен оны шығару әдісін түсінуді жеңілдетеді. Үдеу ұғымы туралы теориялық материалды меңгеруге дұрыс ұйымдастырылған есеп шығару сабақтары жақсы көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР

- [1] Теория и методика обучения физика в школе. Частные вопросы. Учебное пособие для студентов пед. вузов. Под ред. С.Е.Каменецкого. - М: Издательский центр «Академия», 2010. - 386 с.
- [2] Физика және астрономия: Жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық. Өнд., толықт. 2-бас. / Р.Башарұлы, Д. Қазақбаева, У.Токбергенова, Н.Бекбасар. - Алматы: Мектеп баспасы, 2009. - 240 б.
- [3] Башарұлы Р., Қазақбаева Д., Токбергенова У. Физика және астрономия – 9. Әдістемелік нұсқау. – А.: Мектеп, 2010. – 91 б.
- [4] Балаш В.А. Задачи по физике и методы их решения. - М.: Просвещение, 2012.- 434 с.

THE METHOD OF FORMING THE CONCEPT OF ACCELERATION IN THE PROCESS OF TEACHING PHYSICS

Turkmenbayev A.B., Mambetov O.K. – Sh. Yessenov Caspian State University of technologies and engineering, Aktau, Kazakhstan

Annotation. In this paper, was considered methods of solving problems by a coordination method, vector equations with translation into a scalar form, techniques of using projection, a

vector description of the concept of acceleration, which makes difficult understanding for schoolchildren in the process of teaching physics in basic schools.

Key words: instantaneous speed, acceleration, concept, scalar and vector quantities, uniform motion.

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ ПОНЯТИИ УСКОРЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ФИЗИКЕ

Туркменбаев А.Б., Мамбетов О.К. – Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга им. Ш.Есенова, г. Актау, Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматриваются способы решения задач координатным методом, векторных уравнений с переводом на скалярный вид, приемы использования проекции, векторное описание понятия ускорения, которое затрудняет восприятие у школьников при процессе обучения предмета физики в основных школах.

Ключевые слова: мгновенная скорость, ускорение, понятие, скалярные и векторные величины, равномерное движение.

ӘОЖ 82-7

Қобланов Ж.Т.¹

¹Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга им. Ш.Есенова. г.Актау. Казахстан

ФОЛЬКЛОРНЫЕ МОТИВЫ В ТРАГЕДИИ МУХТАРА АУЭЗОВА «ЕНЛИК-КЕБЕК»

Аннотация. Цель нашего научного исследования – показать характер отображения общего для исторических поэм и народных эпосов народного наследия, раскрыть его важные стороны в казахской драматургии и через них всесторонне рассмотреть путь подъема народных обычаев и традиций на художественный уровень.

Мы думаем, что свежесть, новизна методологического направления, которого мы придерживаемся в процессе исследования драматургии, заключается в поиске фольклорных основ жанра драмы. Цель исследования является не обзор казахской драматургии по цепочке в хронологическим путем, а познание природу жанра путем остановки на народных образцах в жанре драмы. Поскольку, цель теории литературы – это не анализ конкретных художественных произведений. Ее цель – конкретизировать мысли, прийти к определенному выводу путем проведения через научную систему, который послужил бы основой такому анализу.

Поэтому в статье рассматривается роль фольклорных основ в формировании народной драмы, определяются природы пьес, написанных на тему исторических эпосов и легенд. Анализируются и оцениваются с научной точки зрения творческие навыки и особенности отдельных писателей.

Ключевые слова: казахская драматургия, фольклор мотивы, народный эпос, конфликт, характер, поэтика

Пьеса Мухтара Ауэзова «Енлик-Кебек», написанная им в 1917 году – самое первое произведение казахской драматургии. Когда открылся занавес «Живший в уголке ущелья старый олень старец Абыз, играя на кобызе, горюет, думая о бедах народа. Тяжело вздыхая, он произносит:

Без хвоста, без гривы,
Как прожить кулану!
Без ног, без рук,
Как прожить змее!

Ты был Асан с горькой печалью, я был Нысан, издавелека присоединившийся к мелодии...

Моя чистота стала мутью,
Уа, моя чистота стала мутью,
Мои преследователи стали гончими собаками.
Нет выхода
Похоже, несчастья преследуют меня.

Переживший кровопролитные битвы джунгарского нашествия и откочевки из-за набегов калмыков старый поэт жаждет народности, героизма, желает, чтобы из народа вышел герой, защитник народа, который может выступить против врага. Даже если он отвернулся от таких биев, как Кенгирбай, Еспенбет, его душа вместе с народом. В поисках новых сил, новых мыслей среди молодого поколения, он впадает в безрезультатные хлопоты. Он недоволен Есеном, который пришел к нему за благословением, чтобы отомстить Кебеку и жениться на Енлик, именно поэтому он говорит ему:

– Если сказать, что ты батыр... то почему так вольно играешь на равнине, а не на вершинах! Если сказать, что ты мужчина, то почему ты словно аульный хулиган!

При встрече с Кебеком он радуется, словно ребенок, он как будто чувствует, что он пришел с хорошими намерениями.

Абыз:

Скажешь, сынок, скажешь,

Не будешь вести себя, словно чужой.

Хорошо скажешь,

Вижу по твоим глазам...

Есть ли у тебя враг, Расскажи мне об этом?

Кебек:

У меня нет ни к кому никаких претензий...

У меня нет врагов!

Абыз:

Молодец, сынок! А друзья у тебя есть?

Кебек: Если посмотреть так, то все вокруг мне друзья. И светлая ночь – друг мой. Моя душа рада всему! Но, отец, конкретного друга, за которого бы я крепко держался бы, у меня нет... не вини меня за это, отец. Мне некого любить и не на кого опереться. Все мое любимое развлечение – охота. Я хочу любить сейчас. Но где она, кто она, не встречал, не нашел. Передо мной только красивые черные глаза, как будто смотрят и говорят: «Ищи меня, найди меня!». Встречусь ли я с ними, найду ли я их? Я полюбил их, но еще не встретил, увижу ли я их?

Абыз (улыбаясь): Что поделать, звонко смеется ... это его желания, молодого несчастного! Как прекрасна весна... лучистый месяц май! Если видеть молодых, то только такими!.. Сад словно бархат! Неужели ты мой Кебек?

Нысан, Абыз – защитники народа, их сердце всегда бьется вместе с сердцем народа. Они советники целого общества, которые высоко ценят благополучие народа. Если говорить словами видного драматурга Абдильды Тажибаева, его личность «... Душа безгрешна и чиста, сердце полно любви, все в мире для него – добро, он ищет спутницу, которая соответствовала бы его фантазиям, мечтам, тайно влюбленный, словно душа Кебека. С юной душой познакомился и подружился, и даже встретился с долгожданной надеждой. Конечно, от ярко вспыхнувшего света, взгляда на струящуюся звезду, печаль Абыза не прояснилась полностью. Он знает, что в этой среде может быть сетью для орла, путами для скакуна, обузой для батыра. Но он верит в то, что могут быть такие молодые люди!..»[1].

Абыз поднялся куда выше понятий честь рода, конфликт рода, он – мудрец и защитник всего народа, который думает о благополучии всех казахов, о благополучии всего человечества. Когда Абыз давал советы, он говорил не хуже Караменде Кенгирбая. Он один из биев-ораторов, но он не был доволен этим, он не находил в этом человеческого блаженства; он принял решение – чем мирить враждующих, лучше призывать народ не враждовать между собой; он – тот, кто придерживался пути не

Кенгирбая, а старца Асана; то, что Абыз сидит в одиночестве в безлюдном ущелье, заставляет задуматься. Если посмотреть со стороны эта жизнь старца в одиночестве напоминает легенды других народов. Она похожа на сказки северных народов, в которых говорится, что он прожил тысячу лет. Это похоже на слишком старую историю. Но и словами, и делами он – человек нашего времени, он один из наших предков-покровителей. «Похоже автор специально взял внешнюю сущность старца Абыза, чтобы добавить романтических красок»[2]. Одиночество Нысана, пребывающего в пещере, не только не принижает произведение, но и придает ему красивый дух. Абыз предстает перед нами не просто как философ-мыслитель, живущий в одиночестве в пещере, но и как поэт, пишущий поэмы, композитор, сочиняющий кюи...

Очень впечатляет в пьесе и сцена первой встречи Енлик и Кебек в горах:

Енлик: У меня много обителей, земель, гор...
 Много полных гор...
 Много мечтаний в душе...
 Нет моментов отрезвления от горя.
 Нет счастья освобождения
 Зависимой Енлик...

В этот момент за сценой слышатся звуки. Не то гонятся за зверем, не то гонятся за врагом, слышится такой громкий звук. Енлик и Жапал вздрагивают.

Послушай, что это?

Жапал: Опять враг? Что это за нашествие? (бежит и прячется за камнем). Детеныш марала. Это оказывается охотник! Вон! Вон ушел!..

Енлик (вырвала свой лук, вскочила на камень): Не попал. А если бы так выстрелил. На!.. (Выстрелила. Издалека послышалось «Не стреляй!»)

Жапал: Упал! Опрокинулся... Эй, апай-ай... Кто может превозмочь тебя?

Парень выбегает, это Кебек.

Кебек: Кто стрелял? (Не узнает Енлик, которая одета, как мужчина). Мальчик, это ты стрелял и подбил? Зачем выстрелил?

Енлик: Я не ты, который стреляет дважды, господин, если у тебя есть еще детеныш марала, покажи еще раз! (Смеется).

Кебек: Вот я тебе, что ты сказал, мальчик? (Он с интересом подходит и говорит играючи). Когда я говорил, чтобы ты подстрелил? Я сам бежал за ним, чтобы подстрелить. Я сам хотел насладиться этим.

Енлик: Если тебе жалко детеныша марала, то он не далеко убежал, паренек. Жапал, принеси детеныша марала и привяжи его к этому господину. (Смеется, Жапал убегает).

Кебек: Мне не жалко, мальчик..., мне интересно было бежать за ним. Застрелил ты, ты и бери его.

Енлик: Зачем же? Гнался за ним ты. И труд, и почести принадлежат тебе. Наши расходы лишь пуля, выпущенная для интереса, не так ли? (Жапал принес детеныша марала).

Кебек: (с удивлением смотрит на Енлик). Нет, почести принадлежат не мне, господин мальчик... Я восхищен тобой, как метким стрелком, пусть это будет мой подарок, сам возьми! К тому же этот зверь обитает на твоей земле. Пусть останется у тебя!

Жапал: А он крепкий оказывается!

Енлик: Господин, бегающий зверь не принадлежит хозяину земли, он принадлежит тому, кто его догнал. К тому же мы незрелые мужчины с копьем в руках на седле. Это ведь вы, представители рода тобыкты и матай готовы подраться из-за охапки ковыля да за глоток воды...

Кебек: (с удивлением подошел ближе). Дорогой, ты сам-то кто такой? Слова-то какие у тебя! Кто ты вообще такой, а?

Жапал: Спроси у него, сам-то он кто!

Енлик: Кто он такой сначала спрашивают у путника?

Кебек: Ты прав. А ты находчив на слова. Ну, тогда я буду из рода тобыкты... Зовут меня Кебек...

Кебек: Ну раз ты так говоришь, я не могу возразить, Енликжан. Никогда я не забуду этого мгновения...

Енлик: Батыр (смеется), пусть это будет наша тайна... Эта внезапная встреча среди гор. Я сожалею о словах, которые сказала тебе!

Кебек: Каждое твое слово словно золото... У меня нет сил возражать тебе. Я могу сказать только: в моих мыслях не было переходить тебе дорогу. Не беспокойся... Скажи, если тебе не нравится, Енликжан?! В данный момент, что ты скажешь на то, что от меня сейчас осталась только одна тень?

Енлик: Еще раз пожелаю тебе спокойствия, батыр. Пока не могу сказать, что ни плохой, ни чужой. Ну, идем ко мне домой, будь моим уважаемым гостем. (Оба начинают идти). Если ты, действительно, Кебек, то мне есть, что тебе сказать. Идем, батыр! (Идут дальше. Жапал напевает. Через некоторое время Кебек, Енлик возвращаются, обойдя камень. Они беседуют). Послушай меня. Не думай, что я обращаю внимание на всех подряд. Кебек, если сказать честно, думаю, ты поймешь.

Кебек: Самая большая моя печаль на тот день превосходит. (Они обходят камень. Тишина. Жапал напевает. Енлик и Кебек снова появляются, обойдя камень).

В пьесе «Енлик-Кебек» мы наблюдаем поэтическую мощь Мухтара Ауэзова. Особенно это видно в первых двух актах. Как красива душа, как стремительны мечты Кебека в пьесе. Как красива его возлюбленная, о которой он мечтал, хотя не видел ее?! Первая встреча Кебека с Енлик в пьесе вышла очень удачно. Енлик – очень умная и чувственная казахская девушка. Но так как у нее нет старшего брата, который опекал бы ее, она привыкла сама за себя постоять. Ведь она сама первая заговорила. Несмотря на старую поговорку «Путь девушки тонок» («Қыздың жолы жіңішке»), что означает – ей нужно уступать дорогу, и про Есена она сама рассказала[3].

Кебек: Это правда, Енликжан? Я как-то мерился с силами с Есеном. Значит, мне опять предстоит это сделать ради своего счастья. Как же я могу стоять в стороне, если он захочет сражаться со мной? До сих пор я лишь наблюдал за твоими словами... ради тебя я готов умереть, дорогая моя, Енликжан.

Енлик: Мой батыр! Проясняется печаль, которую я скрывала от рассвета и заката... Я раскрывала свои тайны только этому безмолвному камню... Родилась моя единственная звезда, которая осчастливит меня... Ты стал моей правдой, белый луч!.. У меня была заветная мечта в этой жизни. И счастьем, и повелителем моим, будь ты сам, единственная моя звезда, свет мой!

Кебек: Будь звездой счастья, красота коричневого неба! Ну идем же, Енликжан, к тебе домой!

Целостность и сила веса, внешних действий и внутренних движений души, ясность трагической ситуации в драматизме пьесы знакомят нас с мастерством, талантом драматурга.

«Прошло более полувека с тех пор, как появился и живет на сцене «Енлик-Кебек» – первенец не только Мухтара Ауэзова, но и всей нашей драматургии. Известно, что драматург не раз возвращался к своей пьесе, чтобы внести в нее изменения, обновить ее, сделать ярче художественные краски образов. Поэтому эта пьеса навеки нашла свое место в театральном репертуаре» [4].

ӘДЕБИЕТТЕР

- [1] Ордалиев С. Қазақ совет драматургиясының очеркі. – Алматы: 1964.–276 б.
- [2] Нұрғалиев Р. Айдын. – Алматы: 1985. – 400 б.
- [3] Тәжібаев Ә. Қазақ драматургиясының дамуы мен қалыптасуы. – Алматы: 1971.– 416 б.

[4] Ордалиев С. «Конфликт және характер». – Алматы: 1976. – 204 б.

FOLKLORE MOTIVES IN THE TRAGEDY OF MUHTARA AUEZOVA "ENLIK-KEBEK"

Koblanov Zh.T. – Sh. Yessenov Caspian state university of technologies and engineering, Aktau city, Kazakhstan.

Annotation. The purpose of our scientific research is to show the nature of the display of the national heritage common to historical poems and folk epics, to reveal its important aspects in Kazakh dramatic art and through them to comprehensively consider the way of the rise of folk customs and traditions to the artistic level.

We think that the freshness, novelty of the methodological direction, which we adhere to in the process of investigating drama, is to find the folklore foundations of the genre of drama. The aim of the study is not to review the Kazakh drama by chain in a chronological way, but to cognize the nature of the genre by stopping on folk patterns in the genre of drama. Since, the purpose of the theory of literature is not the analysis of specific artistic works. Its goal is to concretize thoughts, to reach a certain conclusion by conducting through a scientific system that would serve as the basis for such an analysis.

Therefore, the article examines the role of folklore foundations in the formation of folk drama, determines the nature of plays written on the theme of historical epics and legends. Analyzed and evaluated from a scientific point of view, the creative skills and characteristics of individual writers.

Key words: Kazakh dramaturgy, folklore motifs, folk epic, conflict, character, poetics

ДРАМА ЖАНРЫНДАҒЫ ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ДӘСТҮРДІ ИГЕРУ МӘСЕЛЕСІ

Қобланов Ж.Т. – Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ., Қазақстан

Аңдатпа. Зерттеу жұмысымыздың мақсаты - қазақ драматургиясын хронологиялық жолмен тізбелеп шолу емес, драма жанрындағы халықтық үлгілерге тоқталып, жанрдың табиғатын тану. Өйткені, әдебиет теориясының мақсаты нақтылы көркем шығармаларға талдау жасау емес. Оның міндеті – сондай талдау жасауға негіз боларлық ой түйіндеп, байлам-тұжырымдарды ғылыми жүйеге салып, айқындап беру, қазақ драматургиясындағы халықтық мұраның көріну сипаттарын, тарихи жыр мен ел эпостарындағы ортақ, маңызды қырларды ашу, сол арқылы халықтық дәстүр, салт-дәстүрлердің көркемдік деңгейге көтерілу жолын жан-жақты қарастыру.

Драматургияны зерттеу барысында ұсталатын әдіснамалық бағыт-бағдарымыздың сонылығы драма жанрының фольклорлық негіздерін іздеуде деп ойлаймыз.

Сондықтан мақалада қазақ драматургиясының қалыптасуындағы фольклорлық негіздердің мәнін көрсету, тарихи жырлар мен аңыз-эпсаналар тақырыбына жазылған пьесалардың табиғатын ашу мәселелері қарастырылады. Жеке қаламгерлердің суреткерлік шеберлігі, өзіндік ерекшеліктері талданып, шығармаларына ғылыми тұрғыдан баға беріледі.

Түйінді сөздер: қазақ драматургиясы, фольклорлық сарындар, халық эпосы, конфликт, характер, поэтика

ӘОЖ 26,89(2К)

Демеев А.Д.¹, Сағындықова Э.У.¹

¹Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қаласы, Қазақстан

СЕРІКБОЛ ҚОНДЫБАЙ ГЕОГРАФИЯСЫ МЕН МИФОЛОГИЯСЫ: ОРНЫ МЕН МАҢЫЗЫ

Аңдатпа. Біздің көптеген құбылыстарды зерттеген, бірақ әлі күнге толық ашылмаған географиямыз бен мифологиямыз бар екені шындық. Кейде аталған бағыттағы ашқан жаңалықтарымыз жан-жақты белгілі ме әлде белгісіз бе, өткен жолдарымыз жарқын ба немесе бұлыңғыр ма деген ой туындайды. Біз жекелеген географиялық және мифологиялық құбылыстарға немқұрайды қарайтындықтан көп нәрсені ұмыт қалдырған болуымыз әбден мүмкін.

Түйінді сөздер: География, мифология, Серікбол Қондыбай, экономикалық география, Маңғыстау географиясы, Маңғыстау - қазыналы түбек, Маңғыстау жер-сулары.

Кіріспе. Жұмыстың өзектілігі: Жарытылысында табиғат сыйлаған зерттеушілік қасиеті бар жас ғалым Серікбол Қондыбай өзінің алғашқы ғылыми жұмыстарын географиядан бастады және еңбектерінде география мен мифологияның теориялық және практикалық мәселелерін ғылыми тұрғыдан жан-жақты талдай білді.

Мәселенің тұжырымы: Серікбол Қондыбай еңбектерінде халқымыздың рухани жаңғырытуда маңызы аса үлкен, ел аузында ұмытылмай сақталған, ғылыми тұрғыдан әлі де іздестірілуі қажет киелі орындарды зерттеген.

Жаңалық: Серікбол Қондыбай халқымыздың рухани жаңғырында маңызы аса үлкен, ел аузында ұмытылмай сақталған, ғылыми тұрғыдан әлі де іздестірілуі қажет киелі орындарды зерттеген.

Зерттеу әдістері: Теориялық ғылыми әдіс, Эмпириялық ғылыми әдіс, анализ және синтез, аналогия.

Зерттеу нәтижелері: Серікбол Қондыбай өлкенің өткенін жинастыру, географиясы мен тарихын, әсемдігін көре білу, туған жердің қайталанбас табиғи ескерткіштерін қорғау, жануары мен өсімдігін қалпына келтіру, тарихи объектілерді жөндеу деген ойды бала жастан сіңіру керектігін дәлелдейді. Жердің әсемдігі мәдениетті адаммен бірге дамуы тиіс. Ал мәдениеттің дамуы туған жердің эстетикалық байлықтарын сақтап көбейтпейінше, ешқашан мүмкін болмайды, өйткені халық шығармашылығының қайнар көзі де, болашақ экономикалық гүлденудің негізі де - осы туған жер екендігін шебер суреттейді.

Қорытынды: Серікбол Қондыбай зерттеулеріндегі география мен мифология ұғымдарын үйрену үшін, біздің ойымызша, ең алдымен, оның нені зерттейтінін, бұлардың адам мен қоғам өміріндегі орны қандай екенін түсіну қажет. Олар тек ғылымдардың бірі ғана емес, білім мен сенімнің, ой мен сезімнің, көңіл күй мен мақсат мүдденің, үміт пен ниеттің тағы басқа түрлі жақтарының бірігуі болып табылады.

Біздің көптеген құбылыстарды зерттеген, бірақ әлі күнге толық ашылмаған географиямыз бен мифологиямыз бар екені шындық. Кейде аталған бағыттардағы ашқан жаңалықтарымыз жан-жақты белгілі ме әлде белгісіз бе, өткен жолдарымыз жарқын ба немесе бұлыңғыр ма деген ой туындайды. Біз жекелеген географиялық және мифологиялық құбылыстарға немқұрайды қарайтындықтан көп нәрсені ұмыт қалдырған болуымыз әбден мүмкін.

Біз көп жағдайларда әрбір географиялық нысанның, әрбір географиялық ашылымның, әрбір географиялық зерттеудің: жер мен көктің, адам мен тіршіліктің, теңіздер мен таулардың, өзендер мен көлдердің, топырақ пен шаруашылықтың, өсімдіктер мен жануарлардың мифтермен байланысты пайда болғанын үнемі ескере бермейміз.

Маңғыстау географиясы мен мифологисына сүбелі үлес қосқан және түбегейлі зерттеген Серікбол Қондыбайдың география және мифология проблемалары баяндалған еңбектерін үйрене отырып келесі мазмұндағы тұжырым жасауға болады: теория - бұл көптеген құбылыс белгілі болғанда туындайды, бірақ ол әлі жұмыс жасамайды; эксперимент - бұл біз ештеңені білмей жұмыс жасағандакеліп шығады; ал теория мен экспериментті біріктіргенде - ештеңе жұмыс жасамайды және біз әлі күнге көп нәрсені білмейтін болып шығамыз.

Барлық нәрсені іздеу және оны табу барысында кейде «химера» (Химэра -грек мифологиясында басы мен мойны - арыстан, кеудесі - ешкі, құйрығы - жылан көрінісіндегі Айдаһар) шығып жатады.

Алайда географтардың «құтқарушы» эмпиризмі - (көне грекше: тәжірибе - сезім тәжірибесін білімнің бірден-бір көзі деп есептейтін, барлық білім тәжірибеге сүйенеді дейтін таным теориясындағы бағыт. Кейбір эмпириктер (Гоббс, Юм) рационализмнің ықпалымен тәжірибе білімге қажетті және жалпыға бірдей маңыз бере алмайды деген тұжырымға келді) олардың тікелей проблемасын шешуге үнемі мүмкіндік бермейді: тек ең кең тараған заңдарды іздестіру және іздеу, кем дегенде, кеңістікте уақытша жүйелер мен құрылымдарды құру қасиеттері мен эвристикалық (Эвристика - жаңалықтарды ашу мен оқытуда қолданылатын шығармашылық қызметті, тәсілдерді зерттейтін ғылым) принциптері болып табылады.

Осыған орай зерттеуші ғалымдардың көбі түбегейлі дәл деректер арқылы география мен мифологияның әлемдік даму процесіндегі орнын әлі күнге толық көрсетіп бере алмай келеді.

Жарытылысында табиғат сыйлаған зерттеушілік қасиеті бар жас ғалым Серікбол Қондыбай өзінің алғашқы ғылыми жұмыстарын географиядан бастады және еңбектерінде география мен мифологияның теориялық және практикалық мәселелерін ғылыми тұрғыдан жан-жақты талдай білді.

Осы бағытта жас дарын иесі аса құнды «Маңғыстау географиясы», «Маңғыстау мен Үстірттің киелі орындары» (2000), «Эстетика ландшафтов Мангистау» (2005), «Маңғыстаунама» (2006) атты географиялық еңбектерін жазды.

Аталған еңбектерінде ол халқымыздың рухани жаңғырынуда маңызы аса үлкен, ел аузында ұмытылмай сақталған, ғылыми тұрғыдан әлі де іздестірілуі қажет киелі орындарды зерттегендігін білеміз.

Олардың кейбіріне тоқтала кетейік.

Серікбол Қондыбай «Маңғыстау географиясы» еңбегінің Маңғыстау географиясы аталатын бөлімнің «Маңғыстау - қазыналы түбек» атты 2-ші параграфында - Үш жүз алпыс әулиелі Маңғыстау қайталанбас табиғат өлкесі, қазаққа құтты қоныс болған жер, соған нендей теңеу сөз айтылмады десеңізші! - деп жазады.

«...Нағызшөл, құм немесе тас! Ең болмаса көгалды бір алқасы, нулы бір өлкесі болсайшы. Ең болмаса көз тігерлік көгілдір тауы, ауыз шаярлық ағынды өзені де жоқ. Қарай-қарай көзталар, мұң басар шерлі жүректі» деп ақын Тарас еріккендіктен айтты ма екен?! Бірақол да Маңғыстауды қарғап-сілеп кеткен жоқ, атын шығарып мадақтап кетті.

Мөңкенің Мұраты айтқандай, «шанды қиян Маңғыстау» қандай бақытты сәттердің, қаншама қуаныш пен қайғының куәсі болмады десеңізші?! - деп белгілейді

Ол Бүгінде Маңғыстау - іргелі өлке. Қайталанбас табиғаты, есепсіз байлығы бар өлке. Ол ұйқыдағы ару емес, ұйқыдағы алып батыр өлкесі. Маңғыстау бос жатқан иесіз құла, сұрқай шөл емес. Жақындап келіп ала тауларға, шыңдар мен сайларға үңілсең, Темірхан ақын айтқандай: «Сен оған алыстан қара, сонда оның біртұтас организм екенін бұлжытпай мойындарсың! - деп баға береді

Маңғыстау табиғаты қандай романтикалық ой сарынын тудырмады десеңізші... «Маңғыстауға барған сапарды жұлдызды өлкеге жасаған саяхат деуге де болар еді. Мен еш жерде мұндай жұлдыз нөсерін, олардың көз шаршатар жарқылын көргем жоқ. Оның жарқындығы сондай, түн сайын шексіз тұңғыықтан жұлдыздар осынау үнсіз Маңғыстауға ұшып келіп жатқандай сезіледі». Бұл - К.Паустовскийдің сөзі.

Маңғыстауды көрген, зерттеген адамдар да кейінгілер есте сақталарлықтай көркем теңеулер қалдырыпты. Өткен ғасырда осы өлкеде айдауда болған поляк Бронислав Заллеский Маңғыстау таулары туралы: «Күн сәулелері бұлттардан өте осынау тауларға алуан түрлі, әр бояу тигізіп, ауық-ауық ғажайып көрік береді. Түнде, ай жарығында бұл жер басқа түрге бөленіп, бұрынғыдан да зор ғаламатқа айналады. Айдалада жалғыз отырып, осынау кеңістік пен үнсіздіктің ұлылығы мен ерен елестерге кенелген шөлді алқаптың ерекше бір тылсымына еніп кеткендей сезінесің» депті.

«Егер жер шарының геологиялық тарихын білгіңіз келсе, Маңғыстауды барып көруіңіз керек» деп айтқан Н.Андрусов сөзінде де қанша салмақ жатыр.

«... Егер сіз жер бетінің шөлдерінің барлық типі туралы, қарауытқан сеңгір де жалаң тау-төбелер туралы, аппақ және қызғылт түске боянған алып мұнаралы, биік баған мен қабырғалы қамалдары бар «шөлдің тас қамалдары» туралы санаңызда түсінік қалыптастырғыңыз келсе, куэстер мен шың-құздардың классикалық үлгілерін көргіңіз келсе, мұхит деңгейінен 130 м төмен жатқан құрлықта, тұйық ойыстарда болғыңыз келсе, түнерген тастақтарға қарағыңыз келсе, айран тақырлардың қатқылдығын байқағыңыз келсе, желдің ғаламат жұмысының ауқымын және шөлдің басқа да кереметтерін танып-білгіңіз келсе, Маңғыстаудан артық жерді таппайсыз. Бейне бір құпия сандықша ішіне толтырылғандай, бұл өлкеде, шағын кеңістікте шөл табиғатының сан алуан құбылыстары мен көріністері жинақталған» (Б.А.Федорович. «Лик Земли», 1950).

«Ал егер әуеге көтеріліп, Маңғыстау мен Үстірт үстін шарлап өтсеңіз, бір кезде осы екі құрлықты түгел жауып жатқан Тетис теңіздің толқындары мен суасты ағындарының ізі алақанымыздың әжіміндей сайрап жатар еді. Соларға қарап, бір кезде осы екі құрлықты басып жатқан топан судың қалай тартылғанын, оның орнында пайда болған шөгінді

қабаттардың қалай түзілгенін айтпай-ақ аңғарар едіңіз» (Әбіш Кекілбай). Сол кәрі Маңғыстаудың өне бойында тұнып тұрған тарих пен аңыздарды ұзақ сонар жолдар, құдықтар мен зираттар сыр етіп шертеді. Бұған қанағат етпесеңіз, оны бабаларымыз қадымнан мекен еткендігінің айғағы - шежіренің парақтарын Қашаған ақынның жырлары мөлдіретіп айтып береді.

Маңғыстау тек кешегі мен бүгіннің ғана емес, ХХІ ғасырдың, үш мыңыншы жылдықтың адамзат баласын таңғалдырар Маңғыстауы болмақ. Тәуелсіз, әлемдік қауымдастыққа қосылған Қазақстан үшін Маңғыстау қазыналы қарт өлке, қорлы өлке болып қала бермекші!

Осы мәліметтері арқылы Серікбол Қондыбай - өткен қоғамдағы әлеуметті-экономикалық дамудың төмен болуы, адамның табиғаттың әртүрлі күштеріне қарсы тұра алмауы, сонымен қатар өзінің өмірге деген қажеттіктерін өтеу жолындағы сол табиғат құбылыстарын сезіну және түсіну іңкәрі - мифтердің Дүниеге келуінің қайнар көзі және географияның басты мәселесі болып табылатындығын дәлелдейді.

Ол «Арғықазақ мифологиясы» деп аталатын қазақ мифологиясының қыр-сырына талдау жасаған кітабында миф туралы мынадай пікірді келтіреді: «Миф деген сөзді жұрт екі түрлі, біріне-бірі кереғар келетін мағынада түсінеді. Баспасөз беттерінде осы «миф» деген сөздің «ертегі сияқты, яғни өтірік, жалған, ойдан шығарылған қиял» мағынасында берілгенін байқаймыз. Ал шындығында «миф» деген сөздің нақты мағынасы осы келтірілгендерге қарама-қарсы.

Миф - нақты бір тарихи уақытта, нақты бір географиялық кеңістікте, нақты бір саяси-әлеуметтік, мәдени, шаруашылық жағдайында тіршілік етіп жатқан адамзат қоғамының өзі өмір сүріп отырған орта (уақыт пен кеңістік) туралы, ғалам туралы, оның қалай пайда болғандығы, адам туралы, оның қалай пайда болғандығы, адамға ықпал ететін ішкі-сыртқы күштер туралы, өз қоғамының ғаламдағы орны, дәрежесі туралы түсініктерінің жиынтығы, дәлірек айтқанда - «түсіндім» деген стереотипі. Яғни - бұл жағдайдағы Миф - ойдан шығарылған өтірік, жасанды дүние емес, нақты халықтың дүние мен өзі туралы Шындығы, басқаша айтқанда - «шын» деп есептелінген, тарихи, рухани тәжірибесіне сүйенген стереотиптік деңгейдегі ақиқаты [Қондыбай С. Арғықазақ мифологиясы Алматы, Үш қиян, 2003, 21].

Ғалым еңбегінің «Маңғыстау жер-сулары» аталатын 2-нші бөлімінің «Жыл мезгілдері және амалдар» аталатын 5-ші параграфында - Қазақтар жыл мезгілдердің ауысуын өзіне ғана тән ерекшеліктермен атайды, мәселен, көктем туды, жаз шықты, күз түсті, қыс келді. Осы сөз тіркестерінде үлкен дүниетанымдық үрдіс жатқанын байқау қиын емес.

Ауа райының әр айда, әр маусымда болып тұратын құбылыстарын «амал» деп атайды. Ол алғашында Айдың белгілі бір аспан денесіне (көбінесе Үркер шоқжұлдызы, сондай-ақ Сүмбіле, Таразы, Қамбар жұлдыздары) қозғалыс барысында жуықтауына, ұшырауына байланысты осылайша аталған, кейін осы заңдылық ұмытылып, тек ауа райының ерекше болған күндердің атауы ретінде сақталып қалған.

Көктем. Қазақтар үшін жыл басы осы кезден басталған. Көктем айларын Маңғыстауда хамал, сәуір, зауза деп атаған және жыл басы наурыздың 14-інен басталған. Наурыз айында күн жылына бастағанымен, айдың аяғы мен көкектің басында «бесқонақ» амалы (кейде оны, «амалдың ақша қары» деп те атайды) өтпейінше, шын мәнінде көктем туа қоймайды. «Бесқонақ» амалын кейде 14 наурыздан кейінгі бес күнге де телиді. Одан кейінгі екінші амал - «Құралайдың салқыны» деп аталады. Бұл кезде киік, қаракұйрық көкек айындағы салқында лағын өргізеді. Мамыр айында өлкеде «тасбақа дауылы» өтеді, тасбақа інінен шыға бастаған кезде, шаңды борандар болатынын халық байқаған.

Жаз. Маңғыстау жазы ұзаққа, мамырдың аяғынан қыркүйектің ортасына дейін созылады. Жаз айларын өлке тұрғындары саратан (маусым), әсет (шілде), сүмбіле (тамыз) деп атаған. Мамыр-маусым айларында көрінбей кеткен Үркер шоқжұлдызы маусым-шілде айларында қайта туады, осы жұлдыз көрінбеген кезең «қырық күн шілде» деп аталған. Жаз айлары құрғақ болады, шөптің бәрі қурап кетеді. Жаз айларының аяғында, яғни шілденің аяғында «Таразы» жұлдызы, тамыздың аяғында «Сүмбіле» жұлдызы көріне бастайды. Халық арасындағы «Таразыда таң суып, Сүмбіледе су суиды» деген сөз жаздың аяқталып келе жатқандығын көрсетеді. Жаз айларында Маңғыстауда құйындар жиі болады.

Күз. Қыркүйек, қазан, қараша айларын Маңғыстау қазақтары мизам, ақырап, қауыс деп атайды. Осы кезеңде күн де салқындап, өлкенің ылғалды кезеңі басталады.

Қыркүйектің орта, соңғы кездерінде «мизам шуағы» деген амал өтеді, ол күннің уақытша жылынуымен көзге түседі. Ал қазан айында «үлкен қазан», «кіші қазан» амалдары болады. Бұл кезде жаңбыр көбеюіне байланысты ащы шөптер (шағыр, соран, қара жусан, алабота, т.б.) пісіп, тұшиды, оны "шөпті қазанның қағуы" деп атайды. Осы кезде ғана ащы шөптер мал жеуге жарамды болады. Қыркүйек-қазан айларында киік, қаракұйрықтың текесі үйірге түсетін кезді «киіктің матауы» деп атайды. Күзде қырау түсе бастайды, ал саздық жерлер жаңбыр суына езіліп, салқындауға байланысты ұзақ уақыт кеппей жатады.

Қыс. Маңғыстау қысы салыстырмалы түрде жылы болғанымен, желдің күшеюіне байланысты температура құрт төмендейтін кездер де болады. Қарсыз, құрғақ борандар жиі болады. Қыс айларын жергілікті халық жәді, дәлу, үг деп атайды.

Қаңтар айында күшті борандар («қаңтардың қарлы бораны») болады.

Мәелен, Кемпірқосақ - жанбыр жауғаннан кейін көрінетін таңғажайып сұлу табиғат құбылысы. Кемпірқосақтың көк өңі басқа өңдерінен ашық көп болса, бұл ауа райының өзгеріп, нашарлауының белгісі, егер жасыл өңі басым болса, күшті жауын жауатынының сыңайы, ал қызыл түсі молырақ көрінсе, аспан ашылып жел соғатынының белгісі болмақ. Бұл құбылыс жайлы мифте - Көк пен Жердің арасына тартылған көпір, өлгендердің жандары соның бойымен басқа әлемге көтеріледі деген ұғымды да білдіреді. Кемпірқосақ сөзі бұл кемпірдің қосағы дегенді білдіреді - ұзын арқанмен мойындарынан бір-біріне айқастыра тіркеп байлаған қой, ешкілер тобы. Әлі күнге дейін жайлауда, қой-ешкілерді саумас бұрын жан-жаққа бытырап қашып кетпес үшін оларды матастырып байлайды. Аспан елінде тұратын бай кемпір қосағындағы қойларын осылай жинап, ылғи жауыннан кейін сауады деп есептеледі. Ол кемпірқосақтың көмегімен қойларды екі жағынан ілгекке іліп, қосақтап, жерге байлап қояды, Қосақталған қойлардың түр-түсі сан алуан болғандықтан, кемпірқосақ та түрлі-түсті

Қазақ халқының аспан, ғарыш денелері арқылы ауа райын болжау дәстүрлерінің бірі Ай мен Үркердің бір - біріне жақындауы және алыстауы. Бұлардың өзара жақын, алыс болуын халық тоғыс, тоғысу деп атаған. Соған сәйкес халық ауа райын болжап, шаруашылығын, тіршілігін солармен сәйкестендіре жүргізіп келген. Қыс ортасында, ақпан айында күн батысымен тас төбеде Үркер шоқжұлдызы жарқырап көрініп тұрады. Осыған орай есепшілер тілінде және халық ауызында «Үркерлі айдың бәрі - қыс» деген сөз қалыптасқан. Ол сөздің төркіні қарапайым халықтың қыс айларында Ай мен Үркердің «тоғысу» құбылысын өз көздерімен көре алатынына байланысты. Маусым айының басында Үркер көрінбей кетеді. Содан кейін 40 күн шілде басталады. Біздің ата-бабаларымыз соған сәйкес: «Үркер жерге түспей жер қызбайды», - деген.

Қазақ халқы ауа райына тәуелділік, одан сақтану салт-дәстүрі ұрпақтан - ұрпаққа жалғасты. Бүгінгі күні бұл әдістердің белгілі бір жердегі ауылдардың тыныс-тіршілігінде маңызы зор болмақ.

Ғасырлар бойы қоршаған орта мен табиғат құбылыстарының қасиет-болмысын қалт жібермей бақылау арқылы қазақтар өздерінің білік-тәжірибесін шындап отырған, құдірет деп таныған заттар мен құбылыстарға сенген. Соған орай тотемдік және шамандық сенім қағидаларын нысана тұтқан. Ұлы тәңірден көптің көз жасын көруді, елдің ырысын суалдырмай, тынысын кеңейтуді, сол үшін жаңбыр жаудыруды өтініп, алақандарын көкке жаяды. Бұл да қазақ өміріне сіңген ежелгі дағды. Ақ ниет пен шын тілеудің нысаны. Ш.Уәлиханов түркілердің Әбілғазидің деректерінен келтіре отырып, қазақтар «жай тасы» деп атайтынын, бұл жай тасы арқылы жауын шашып шақыра алатын

қабілеті бар адамдардың ел ішінде көп екенін жазады. Яда тасының бір қасиеті бар екен: бас пайдасына немесе арам пиғылмен табиғатқа әсер етпек болғанның қолына түспейді, тек ниеті дұрыс, сыйқырлы тасты пайдалана отырып, елге жақсылық әкелетін, олардан ауыртпалықты аластатын адам ғана оған ие бола алады. Осындай адамға Тәңір Жад тасты өзі бермек - оны аспан бүркіті жеткізеді. Осы географиялық және мифологиялық ой-пікірлердің түрі өзгертіліп нақты баяндалған мазмұнын Серікбол Қондыбай еңбектерінде кездестіруге болады.

Кітаптың «Экономикалық-географиялық орны мен жағдайы» сипатталған 3-нші бөлімінің «Маңғыстау облысының проблемалары және экология» аталатын 4-ші тармағының «Арал мен Каспий» өңірі баяндалған 3-нші параграфында - Маңғыстаудың екі жағында орналасқан екі теңіздің бірінің тайыздануы, екіншісінің көтеріле бастауы да өлкеге қосымша проблемалар туғызып отыр. Каспий теңізінің көтерілуі бұрын теңіз асты болған 4 млн га жерінің ғана емес, одан да көп аймақтың теңіз астында қалу қаупін туғызып отыр. Бұл - сор басқан бос жер емес, бірнеше ондаған мұнай кәсіпшіліктері, малшы ауылдары мен қыстаулары, теміржол, автомобиль жолдары, құбырлар, электр және байланыс линиялары және мал жайылымдары бар территориялар. Сонымен қатар Каспий деңгейінің өсуі жерасты суларының тұздылығының артуына ықпал етуі ықтимал. Арал теңізі 2010 жылға таман өмір сүруін тоқтатады деп болжануда, ал оның Маңғыстау облысының шығыс шекарасынан алыс орналаспағанын білеміз. Қысқы мерзімде өлкеде оңтүстік-шығыс және шығыс желдерінің үстем болуы Арал теңізінің құрғаған орнынан көтерілген 80 миллион тонна тұзының біраз бөлігін Маңғыстау облысына, оның ішінде Бейнеу ауданының территориясына тасымалданып әкелінетіні айқындалды. Қазірдің өзінде Сам құмы орналасқан аймақта Арал әсері айқын сезілуде, топырақтың тұзды тозаңмен қанығуы, жерасты суларының тұздануы Маңғыстау үшін тарихи-геологиялық құбылыс болса, енді Арал есебінен бұл процесс үдей түспек. Бұл суының біраз бөлігін құбыр арқылы Өзенге жіберіп отырған Сам үшін су табу мәселесін ушықтырса, екіншіден, жайылымдарды істен шығарады деген сөз.

Арал проблемасы - Қазақстанның, тіпті Орта Азияның ғана емес, дүниежүзінің проблемасы, өйткені тұтас бір теңіз жоғалғанда, ғаламдық климатта қандай өзгерістер болатынын әлі ешкім анықтаған жоқ - деп ғылыми тұжырымдар жасайды.

Бұл бүгінгі күні әлемде қызығушылық танытып отырған үлкен географиялық проблеманың ортасында тұр.

Еңбектің «Адам экологиясы» аталған тармағының 5-нші бөлімдеосы мәселелердің барлығы бір нүктеде қиылысады. Ол - Адам. Адам - биологиялық, сондай-ақ әлеуметтік тіршілік иесі. Адам табиғаттың құрамдас компоненті болып табылады. Табиғат, табиғи

географиялық орта белгілі бір дәрежеде адамның өмір сүру образың басты өмірлік кәсібін, яғни мәдени-шаруашылық типін анықтап береді. Мәдени-шаруашылық тип кез келген этностың мәдениеті мен өнерін, дүниетанымын, әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрін анықтайды. Қазақ халқы да көшпелі өмір салтының нәтижесінде өз мәдениетін, өз дәстүрін жасады. Еуразияның алып даласы, оның климаты табиғатының 3 мыңжылдық тек көшпелі малшылық кәсібін ғана қажетті еткен. Өйткені кең даланы игеру тек осы кәсіппен айналысқанда, ғана мүмкін болса, екінші жағынан Еуразияның жер ортасында өмір сүрген халық өзінің мәдениеті мен тәуелсіздігін, еркіндігін тек үнемі қозғалыста жүргенде ғана сақтай алды - деген географиялық, әлеуметтік, философиялық маңызды ой қозғайды.

Серікбол Қондыбай кітабының «Маңғыстау жертарабы және оны игерудің жаңа бағыттары» жазылған 4-ші тармағының «Туризм» мәселелері қозғалған 1-нші параграфында - Маңғыстау Қазақ елінің басқа өлкелеріне қарағанда өзінің сыртқы (географиялық-пейзаждық) келбетін біршама жақсы сақтай алған. Бұған жер-су атауларының сол күйінде сақталуы, жер бедерінің сыртқы пішіндерінің өзгермеуі дәлел. Дегенмен, өлкенің өткенін жинастыру, географиясы мен тарихын, әсемдігін көре білу, туған жердің қайталанбас табиғи ескерткіштерін қорғау, жануары мен өсімдігін қалпына келтіру, тарихи объектілерді жөндеу деген ойды бала жастан сіңіру керек. Жердің әсемдігі мәдениетті адаммен бірге дамуы тиіс. Ал мәдениеттің дамуы туған жердің эстетикалық байлықтарын сақтап көбейтпейінше, ешқашан мүмкін болмайды, өйткені халық шығармашылығының қайнар көзі де, болашақ экономикалық гүлденудің негізі де - осы туған жер екендігін шебер суреттейді.

Аталған тармақтың «Маңғыстау: ертегі географиясы» баяндалған 4-ші параграфында - «Қобыланды батыр» жырындағы «Түйемойнақ», «Иіртау», «Сүйіртау», «Қыземшек», «Қаратау», «Манашы» деген жер-су аттарының Маңғыстау - Үстірт өңірінде кездесетінін байқауға болады?!

Әрине, осының бәрі Маңғыстауда болған деп географиялық картаға «көгендей» салу болмас, өйткені ауыз әдебиетіне тән анахронизм көркем әдебиеттілікті көрсеткенімен, нақты тарихшылықты көрсете алмайды. Сонда да оқиға біздің жерде өткен-ау деген ой адамға рухани ләззат береді, оның санасында туған жердің мәртебесін өсіреді. Жырдағы Қобыланды қалмақтың Қырлы-Сырлы қалаларын ойрандайды, ал әлгі қалалар Қасқарлақ таудың басында, Алтынды таудың астында орналасқан делінеді. Географиялық фантазия өлкені білетін адамдар үшін Өрмелі мен Маната маңындағы Алтынды тау мен Шетпе жанындағы Қасқыржол тауын осы аңыздық объектілерге айналдырар еді.

Маңғыстау сирек қонысты, табиғаты қатаң, географиялық тұрғыда оқшау орналасқан аймақ. Оңтүстік Қазақстан, яғни Түркістан өңіріндегі белгілі Баба Түкті Шашты Әзіз, Шопан ата, Қошқар ата сияқты т.б. әулиелердің «баламасы» Маңғыстауда да бар. Неліктен? Қожа Ахметтің шәкірттері (Есен, Шопан, Қараман, Дәніспан, Омар, т.б.) осында өмір сүрген. Маңғыстау - бүкіл қазақ жерінде ертегі-аңызды шоғырландырған үш өлкенің (Түркістан, Орталық Қазақстан және Маңғыстау) бірі, ал қазіргі кездегі өзінің аңыздық стереотипін, бейнесін сақтаған, «киелі өлке», «360 әулие мекені», «ертегі-аңызды» деген теңеулерге ие жалғыз өлке.

Маңғыстау түрікмендерінің абдал руының аңызында өтірік айтып, жала жапқаны үшін Қараман, Ақман деген екі жігітті ақ және қара төбетке айналдырады. Олар өз руластарын Түрікменстаннан батысқа қарай қуып, Маңғыстауға дейін әкеледі. Қызқырылған, Бесоқтыдан өткесін Оңтүстік Маңғыстаудағы жеті мұнара деген жерде Қабдал батыры екі төбетті атып өлтіреді. Өлер алдында иттер: «Өлтірмей кідіре тұрғанда сендерді құтты, бай өлкеге жеткізетін едік, енді сендердің мекендерің осы Маңғыстау болмақ» депті-міс. Бұл - ертегілік қасиеттің Оңтүстік Қазақстаннан Маңғыстауға келіп қоныс тебуі.

Шеткері, оқшау аймақ әрқашан да басқа мифтерді өзіне сай өңдеп жетілдіреді, өйткені осындай аймақ тұрғындары еркіндік сүйгіш, өр келумен қатар ескі дәстүрлерді сақтағыш келетіні де ақиқат. Адайды Маңғыстауға бастап келуші батырлардың бірі Есенғұлұлы Есетке қатысты таутайлақ, сондай-ақ көп жылда бір теңізден шығатын (Қайдақ шығанағында) су айғыры (сусын айғыр, теңіз аты) сияқты мифтік кейіпкерлер қазақ ертетілерінде тек Маңғыстау қазақтарында сақталғаны осының айғағы.

Маңғыстау географиялық картасында ойын орын алған белгілі бір жерге телінген ертегі-аңыздар жеткілікті. Олар: Қарағантапте-Мерет-Тамшалы, Молдатас, Таушық-Сарытас өңірінде ноғайлы аңыздарымен қатар айдаһар мен үлкен жылан туралы аңыздар, Керелдегі Қаламқас ару аңызы, тіпті ең соңы Құлбарақ пен Балуанияз батырлар туралы аңыздар.

Маңғыстаудың географиялық нақтылыққа ие болған аңыз-ертегілерін былай топтастыруға болады.

1. Жер-су атауларының мәнін түсіндіретін аңыз-ертегілер: Қаламқас, Маната, Манашы, Күйкен, Аппақұшқан, т.б.
2. Географиялық объектілердің тау, тебе, т.б. сипатын түсіндіретін аңыздар: Кендірлідегі Темір баба аңызы, Ерсарының қайраты және Ерсарыға қатысты әңгімелер, Мерет сұлу аңызы, т.б.

3. Нақты мифтік топонимдер: айдаһар мен жыландар ауланды, өлтірілді делінетін Батыс Қаратаудың төңірегіндегі сай, үңгірлер.

4. Зираттар мен құдықтарға байланысты аңыздар, бұл ертегі-аңыздардың ең көп бөлігін құрайды.

5. Маңғыстауда өмір сүрген, дені Х-ХІ ғасырлардағы суфистік дін уағыздаушылары болған мұсылман әулиелері туралы және кейінгі қазақтың киелі кісілері туралы аңыздар.

Бұлардың саны да жеткілікті және географиялық орны да белгілі. Бекет ата мен Оғланды, Омар ата, Есен мен Қараманата, Шопаната, Шақпаката, Ұшқаната, Масатата, Темір баба, Дәніспан, Баба Түкті Шашты Әзіз және т.б.

Серікбол Қондыбай «Маңғыстау географиясы» кітабында 360 саны хақындатарихи, әлеуметтік, географиялық, философиялық, мифологиялық тұрғыдан дәлдікпен тереңбаяндайды. Ол Маңғыстаудағы әулиелер саны кейде 360, кейде 362 болып айтылады. Бізге белгілері 100-дің о жақ, бұ жағында, бірақ қазақ сенімінде әрбір мола - қауымдықтың кем дегенде бір әулиесі болуы тиіс, ал ежелгі қазақ, түрікпен және оларға дейінгі қауымдықтардың санын әлі ешкім есептеп көрген жоқ, мемлекеттің есебіндегі қауымдықтар да тек тарихи-архитектуралық бағалау тұрғысынан ғана жүргізілген. Сондай-ақ бізге белгілі қауымдықтар екі-үштен әулие саналған адамдардың жату айғақтары бар. Міне, олардың барын ескере келгенде, Маңғыстау мен Үстірттегі және Жылойддағы әулиелер саны 360 түтілі 1000-нан да асатындығын шамалай аламыз.

360 саны туралы қисынды пікірлер бар, ол бойынша 360 саны - шеңбердің градустық көрсеткіші, қазақы жыл санаудың көрсеткіші (360 күн немесе «бесқонақ») болуымен қатар, мұсылмандық символ болып табылады, яғни мұсылманға дейінгі Меккедегі Қағбада арабтың 360 пірінің пұты болған. Демек, 360 саны Ислам символикасына танымал. Осы пікірлерді қолдай отырып, «бұл сан әрқайсысында 40 дәруіштен (баптан) бар тоғыз сопылық секта-қауымды білдіруі» мүмкін деген қосымша түспалдың да бар екендігін айта кетеміз.

Ізбасар Шыртанов көне басылымдарда келтірілген «Қожа Ахмет Яссауидің 1149 шәкірті болғанын, соның ішінде бір жылда бітірген 363 шәкіртін Маңғыстауға жібергендігі» туралы аңызды келтіреді. Солардың 362-сі Маңғыстауға жетіпті де, біреуі жете алмай қалған екен, оның есімі Гобби екен (бұл туралы Сұлтан-епа мақаласынан қара).

Ал 360-қа қосылған 2 саны таза көшпелі дүниетанымның (мифологияның) көрсеткіші болыптабылады. Қазақта белгілі «тоқсан баулы» немесе «тоқсанекі баулы» қыпшақ, өзбек-ноғай, «отыз баулы» немесе «отызекі баулы» қоңырат, сонымен қатар, 60

не 62 баулы қоңырат, 60 не 62 тамыр, 10 не 12 мүшел деген көрсеткіштеріне ортақ сан - «2», ол тұрақты көрсеткіш ретінде 360, 90, 60, 30, 10, 4, 1 сандарына қосылып, символ сандар ретінде пайдаланылады.

Жоғарыдүние	Әке	Әрқашанда бөлінбейтін «бір» санымен беріледі	1
Орта дүние немесе адамзат қоғамы	Ұрпақтар	Орта дүние бөлінгіш, сондықтан ол іс жүзінде кез келген киелі санмен п беріле береді. Ал үшеуінің қосындысы әрқашан да п +2 түрінде болады	4, 7, 10,30, 60 90, 360
Төменгі дүние	Шеше	Әрқашан да бөлінбейтін "бір" санымен беріледі	1

Бұл далалық танымдағы үш дүниеден тұратын ғалам моделі туралы түсінігіне сан арқылы көрсету дәстүрінен шыққан. Ғалам үшбөлікті: жоғары, орта, төменгі дүние. Адамзат баласы орта дүниеде тұрады. Бұл - бөлінгіш тұрақсыз дүние, сондықтан оны 1 саны арқылы да, 4 (немесе 10, 30, 90, 360) саны арқылы да көрсетуге болады. Ал 2 - ғаламдық константа (тұрақты), ол - мәңгі, аспан мен жер-су, төмен мен жоғары, аталық бастау мен аналық бастау, жарық пен қараңғы түнек, шарапат пен кесепат, қысқасы –мәңгі ажырамайтын, бір-біріне қарсы да болатын екілік. Міне, Маңғыстаудың әулие санының бірде 360, бірде 362 болуы осы константаны кейде қолданып, кейде қолданбауда жатыр - деген астрономиялық, географиялық, математикалық, философиялық пікір айтады.

Қорытындылай келе айтарымыз, Серікбол Қондыбай зерттеулеріндегі география мен мифология ұғымдарын үйрену үшін, біздің ойымызша, ең алдымен, оның нені зерттейтінін, бұлардың адам мен қоғам өміріндегі орны қандай екенін түсіну қажет. Олар тек ғылымдардың бірі ғана емес, білім мен сенімнің, ой мен сезімнің, көңіл күй мен мақсат мүдденің, үміт пен ниеттің тағы басқа түрлі жақтарының бірігуі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- [1]. Серікбол Қондыбай, Маңғыстау географиясы. Маңғыстау мен Үстірттің киелі орындары. Толық шағрамалар жинағы, 3 том, Арыс баспасы, Алматы қаласы, 2008 жыл
- [2]. Жамелбеков Е. Қазыналы түбек.- Алматы: Қайнар, 1990. - 191 б.
- [3]. Буренков В. Маңғыстау. - Алматы: Қайнар, 1986. - 176 б.
- [4]. Горшкова Г.П., Якушева А.Ф. Общая геология. М., 1978.
- [5]. Спан Ә., Дүйсенбаева Ж. Ұлыдаланыңұлан-ғайырмұрасы. НұрлыӘлем, 2006.
- [6]. Астапенко П.Д. Ауа райы туралы әңгіме. Алматы: Қайнар, 1989
- [7]. Фрейденберг О. Миф и литература. М., 1978.

SERIKBOL KONYBAY GEOGRAPHY AND MYPHOLOGY: DOMESTIC AND IMPORTANT

Demeev A.D. – Sh.Yessenov Caspian State University of technologies and engineering, Aktau, Kazakhstan.

Annotation. The truth is that we have a geography and a mythology that has explored many of our phenomena but have not yet been fully discovered. Occasionally, the news we've discovered in these directions is all-known or unknown, whether our past experiences are bright or vague. Because we are indifferent to some geographical and mythological phenomena, we may forget many things.

Key words: Geography, Mythology, Serikbol Kondybai, Economic Geography, Mangistau Geography, Mangystau - Treasure Hunt, Mangystau Ground.

ГЕОГРАФИЯ И МИФОЛОГИЯ СЕРИКБОЛ ҚОНДЫБАЙ: МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ

Демеев А.Д. – Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга им. Ш.Есенова, г. Актау, Казахстан

Аннотация. Истина заключается в том, что у нас есть география и мифология, которые изучили многие из наших явлений, но еще не полностью открыты. Иногда новости, которые мы обнаружили в этих направлениях, известны или неизвестны, являются ли наши прошлые переживания яркими или неопределенными. Поскольку мы безразличны к каким-то географическим и мифологическим явлениям, мы можем забыть многое.

Ключевые слова: география, мифология, Серикбол Кондыбай, экономическая география, География Мангистау, Мангистау - полуостров сокровищ, земля и воды Мангистау.

УДК 627.01

Касаева А.Ж¹., Казбекова Б.К¹., Сабит М.Б¹., Демегенов Б.Д¹.

¹Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга им. Ш.Есенова, г. Актау, Казахстан

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОТЕНЦИАЛА ВОЛН КАСПИЙСКОГО МОРЯ ДЛЯ ПОЛУЧЕНИЯ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ

Аннотация. В статье представлены возможности использования потенциала волн Каспийского моря для вырабатывания электроэнергии. На основе имеющихся информации, описаны основные и частные способы реализации получения

электроэнергии из морских волн. Более подробно рассмотрены принцип работы волновой электростанции, их специфика, так же некоторые факторы, подтверждающие возможность реализации ВЭС именно в Каспийском море.

Ключевые слова: нетрадиционные источники электроэнергии, волновая электростанция, волновые установки.

Для получения тепла и света человек издавна использовал источники энергии, которые позднее стали называться невозполняемыми (дерево, торф, каменный уголь, нефть, газ и другие). Название «невозполняемые» эти источники получили потому, что их запасы в природе с каждым годом становятся все меньше и естественно не восполняются.

В этих непростых условиях, ученые постоянно ищут способы более полного использования гидроресурсов, избегая вредных экологических последствий, таких, как затопление больших территорий плодородных земель, лесных массивов, населенных пунктов и исторических памятников, и все более обращают свое внимание к морской среде и, в частности, к вопросу использования для получения электроэнергии из морских приливов и морских волн.

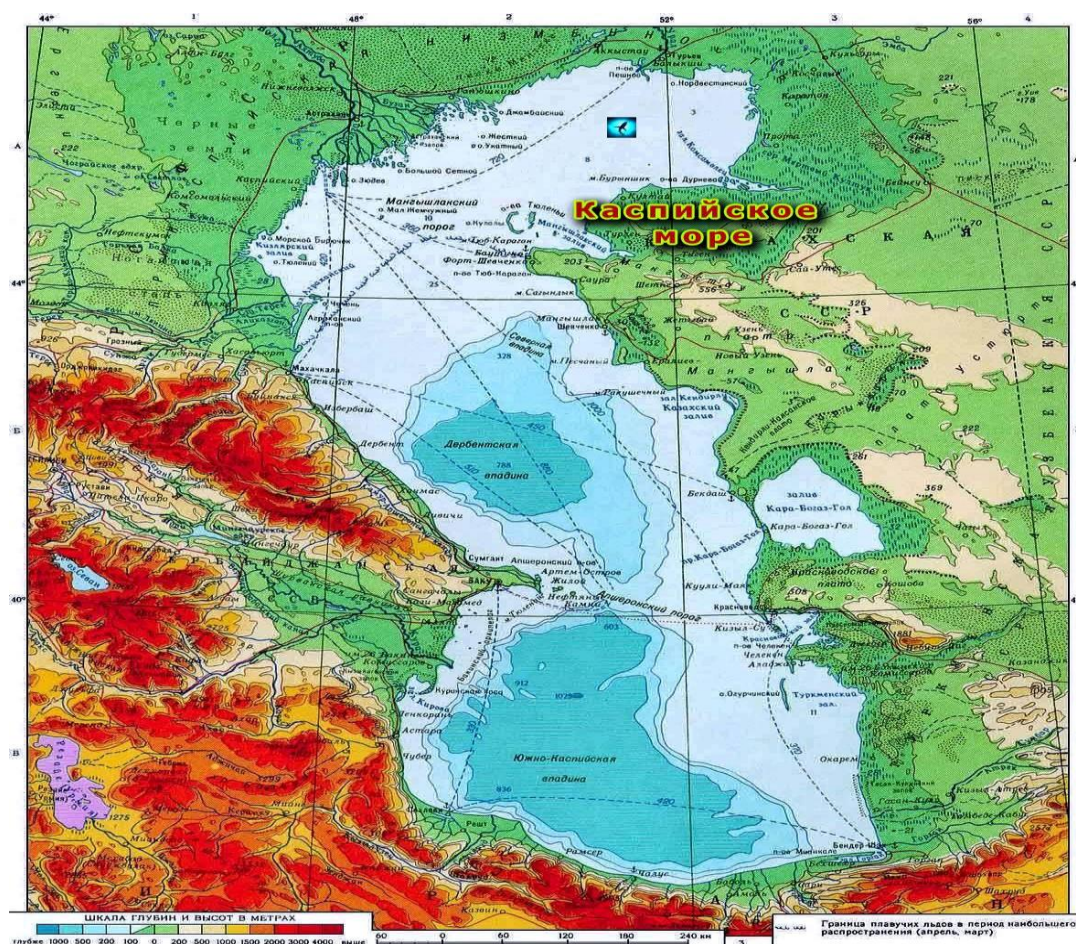
И хотя доля энергии, вырабатываемой гидроэлектростанциями сегодня в четыре раза меньше доли электроэнергии, вырабатываемой тепловыми электростанциями, человек все время стремился всеми возможными способами использовать энергию речного потока, морских приливов и морских волн, именно в силу постоянной восполняемости этих источников энергии в природе.

В течение всего года в Каспийском море преобладают высоты волн менее 2 м; повторяемость их колеблется от 65 до 90%. Повторяемость высот волн 2-4 м составляет 10-30%.

В средних частях моря в течение всего года могут отмечаться высоты волн 6 м и более. Особенно беспокойными являются район острова Нефтяные Камни и район, расположенный к северо-западу от него; здесь высота волн может достигать 12 м.

Сильное волнение почти повсеместно наблюдается при ветрах от N и только в северо-западном районе средней части Каспийского моря - при ветрах от SE. В районе острова Нефтяные Камни чаще всего отмечается волнение от N, а в холодное время года - и от S.

В открытом районе средней и южной частей моря нередко наблюдается сильная зыбь от N и NW, а в северной части - от E и SE. В Каспийском море часто отмечается толчея. Удельная мощность ветрового волнения составляет на Каспийском море - 7...11 кВт/м.

Волновая электростанция (ВЭС) — это установка, расположенная в водной среде, целью которой является получение электричества из кинетической энергии волн. Создание мощных волновых электростанций (ВЭС) встречает определенные трудности, связанные с креплением их на больших расстояниях от берега, защитой от коррозии в агрессивной морской среде, обеспечением надежности работы установок в штормовых условиях.

Все известные волновые установки состоят из четырех основных частей:

- рабочего органа;
- рабочего тела;
- силового преобразователя;
- системы крепления.

Рабочий орган находится в непосредственном контакте с водой. Под действием волн он совершает определенные движения, или изменяет условия движения волн. К рабочим органам относят всевозможные системы поплавков, водяные колеса и другие подобные устройства. Рабочее тело — это среда, воздействующая на силовой преобразователь. Им может быть вода или воздух. Силовой преобразователь предназначен для преобразования энергии, запасенной рабочим органом (механической энергии

движения рабочего органа, перепада уровней в бассейнах, давления воздуха или масла), в электрическую энергию. В качестве силовых преобразователей используются многочисленные цепные, зубчатые и другие передачи, гидравлические насосы и турбины, воздушные турбины, генераторы и т.д.

Система крепления удерживает волновую установку на месте. Если установка является плавучей, она гибкими связями соединяется с транспортирующим ее судном. Если же установка располагается на берегу, то системой крепления служит конструкция самой установки.

Процесс преобразования волновой энергии в электрическую экологически чист. Волновые установки не требуют изъятия земельных угодий, что свойственно всем существующим электростанциям и другим установкам, использующим возобновляемые энергоресурсы. ВЭС, располагаемые в береговых зонах морей, в результате отбора ими энергии волн будут снижать их размывающую способность и тем самым заменят дорогостоящие гидротехнические сооружения, предназначенные для берегозащитных целей.

Перечисленные преимущества волновой энергетики стимулируют дальнейшее развитие исследований по совершенствованию технологических схем преобразования волновой энергии и тем самым улучшению технико-экономических показателей ВЭС.

При технико-экономическом обосновании строительства СЭС, ВЭС или других нетрадиционных источников наряду со стоимостью сэкономленного топлива большое значение имеет энергетическая эффективность их использования. Она зависит от соотношения установленных мощностей этих электростанций и общей мощности энергосистемы, в которой они работают. Чем меньше это отношение, тем меньшее значение они будут иметь для нее. На эффективность их использования могут оказывать влияние также режимные ограничения, диктуемые энергосистемой и ее отдельными элементами. Эти ограничения определяются характером энергопотребления и условиями использования отдельных энергоресурсов.

Имеется большое число различных схем использования волновой энергии, воплощенных в проекты, модели и действующие электростанции разных масштабов и типов.

Каспийское море относится к морям с бурным волнением. Развитию волн большой высоты способствуют сильные штормовые ветры северных и южных направлений и большая меридиональная протяженность водоема. По имеющимся данным максимальные высоты волн в открытом море при сильных штормах в 1954 г. достигали 14 м.

На Каспийском море штормовые ветры северных, средних направлений, обладают большим разгоном и генерируют в глубоководных частях моря волны больших размеров. Особенно интенсивны штормовые процессы осенью и зимой в Северном Каспии, на котором в связи с мелководностью, волнение полностью развивается уже при ветрах 15-20 м/с. Дальнейшее усиление ветра не приводит к увеличению высот и других элементов волн.

Причиной большей части поверхностных и глубинных течений является ветер. На глубоководных участках у берегов направление течений обычно совпадает с направлением ветра, но вблизи берегов оно зависит от конфигурации линий береговых изобат и глубины места. Глубина проникновения ветровых течений зависит от скорости и продолжительности ветра и обычно не превышает 50 м. Скорость ветровых течений на поверхности может достигать 2-4% скорости ветра (Gross, 1986) для его скоростей более 5 м/сек.

Из наблюдений за уровнями воды известно, что на Каспии постоянно существуют перекосы поверхности моря. В этом случае неизбежно за счет наклона поверхности воды возникают градиентные течения. В реальных условиях ветровое дрейфовое течение всегда накладывается на существующие градиентные течения. Вблизи берега любые течения, параллельные берегу, либо направленные к нему, вызывают повышение уровня и появление береговых течений со скоростями V , которые могут в 2 - 3 раза превышать значения чисто дрейфовые скорости. В случае сгонных ветров и наличия приглубых берегов наблюдается развитие апвеллинга (восточное побережье Каспия).

Основными факторами, влияющими на режим течений Каспийского моря, являются атмосферная циркуляция, не равномерное распределение плотности воды в отдельных районах моря, сток рек, конфигурация берегов, рельеф дна и другое.

При длительных и сильных северо-западных ветрах в южной части моря образуется нагон воды. В результате, ещё до прекращения ветра возникает компенсационное течение на север. Сильные южные ветры способствуют повышению уровня воды в северной части моря, откуда вода ещё до смены ветра устремляется на юг, усиливая течения вдоль берега средней части Каспия.

Каспий и вся береговая зона моря почти не имеют чисто ветровых течений. Все береговые течения можно считать ветроволновыми. Ветровые течения, характерные для глубоководной части моря, можно наблюдать только в Среднем и Северном Каспии, что является наиболее выгодным для выработки волновой электроэнергии.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Карелин Г. С. Путешествия Григория Силыча Карелина по Каспийскому морю. — Зап. Русского географического общества. — 1883. — Т. 10. — 497 с.
- [2] Филиппов Н. М. Об изменении уровня Каспийского моря. — Зап. Русского географического общества. — 1890. — 112 с.
- [3] Шлямин Б. А. Каспийское море. — М.: Географгиз, 1954.—128 с.: ил.
- [4] Каспийское море//Большая советская энциклопедия. — М, 1969—1978.

USING THE POTENTIAL OF WAVES OF THE CASPIAN SEA FOR RECEIVING ELECTRICITY

Kasaeva A.Zh., Kazbekova B.K., Sabit M.B., Demogenov B.D. – Sh.Yessenov Caspian state university of technologies and engineering, Aktau city, Kazakhstan

Annotation. The article presents the possibilities of using the potential of the waves of the Caspian Sea to generate electricity. On the basis of available information, the main and particular methods for realizing the generation of electricity from sea waves are described. The principle of operation of the wave power station, their specificity, as well as some factors that confirm the possibility of implementing a wave power plant in the Caspian Sea are considered in more detail.

Key words: non-traditional sources of electric power, wave power station, wave installations.

ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҚАБЫЛДАУҒА АРНАЛҒАН КАСПИЙ ТЕҢІЗІНІҢ ТОЛҚЫНДЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІН ПАЙДАЛАҢУ

Касаева А.Ж., Қазбекова Б.К., Сабит М.Б., Демегенов Б.Д. – Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Актау қ., Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада электр энергиясын өндіру үшін, Каспий толқындарының күшін пайдалану мүмкіндігі қарастырылған. Қолда бар ақпарат негізінде теңіз толқындарынан электр энергиясын генерациялаудың негізгі және нақты әдістері сипатталған. Толқын электр станцияларының жұмыс істеу принципі, олардың ерекшеліктері, сондай-ақ, Каспий теңізіндегі толқын электр станцияларын енгізудің орындылығын растайтын кейбір факторлар толығырақ қарастырылады.

Түйінді сөздер: электр энергиясының дәстүрлі емес көздері, толқынды электр станциясы, толқынды қондырғылар.

ӘОЖ 82-7

Қабылов Ә.Д.¹¹Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау қ., Қазақстан**ПРОФЕССОР А.МҰСАЕВ ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕГІ
САТИРА ПОЭТИКАСЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа. Қазақ әдебиеттануында сатира жанрын зерттеу ісі XX ғасырдың 60-70 жылдарынан қолға алына бастады. Көрнекті әдебиеттанушылар Т.Қожакеев, М.Тілеужановтар ұлттық сатираның теориялық және практикалық мәселелері туралы ізашар зерттеулер жасап, осы саланы зерттеушілер дайындай бастады. Бүгінде қазақ сатирасын зерттеушілердің алдыңғы сапындағы жетекші ғалым филология ғылымдарының докторы, профессор А.Мұсаев болып табылады.

Мақалада қазақ сатирасын зерттеудегі проф. А.Мұсаевтың сатиратанудағы еңбектері сараланып, іргелі ғылыми еңбектеріне талдау жасалады. Ғалымның «Қазақ сатирасы», «Поэтика казахской сатиры», «Жанды жүйе» секілді еңбектері қарастырылып, туралы негізгі ой-тұжырымдары пайымдалады. Сатиралық емес шығармалардағы күлкі табиғаты, өмір құбылыстарын бейнелеу мен адам образын сомдаудағы жазушы шеберлігін зерделеуінің маңызы қарастырылады.

Зерттеушінің сатира, юмор, ирония поэтикасы туралы ғылыми талдаулары мен ой-пікірлері бүгінгі ғылымдағы сатиратанудың өзектілігі мен даму бағытын зерделеуде маңызы зор.

Түйінді сөздер: әдебиеттану ғылымы, сатира, юмор, ирония, поэтика, зерттеу

Ұлттық әдебиеттануымызда сатира жанрының зерттелуінің өзіндік тарихы мен даму үрдісі бар. XX ғасырдың 60-жылдарынан бастап сатира мен юморға байланысты арнайы мақалалар жарияланып, жеке зерттеулер көріне бастады. М.Тілеужановтың “XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиетіндегі Абайдың сатиралық дәстүрі” (1957), Ғ.Әбетовтың “Абайдың саяси сатирасының идеялық-көркемдік ерекшеліктері” (1960), Т.Қожакеевтің “Қазақ совет фельетоны” (1961) тақырыптарындағы кандидаттық диссертациялары бұл саладағы ізашар зерттеулер болды. Кейінірек қазақ сатирасын зерттеуші филология ғылымдарының докторлары, профессорлар Т.Қожакеев, М.Тілеужанов, А.Мұсаев еңбектерінде сатираның даму тарихы, теориясы мен практикалық мәселелері кеңірек сөз болады [1]. Сондай-ақ, Е.Тұрсынов, Р.Алтынбекова,

С.Қорабаевтардың диссертацияларында сатиралық жанрлар, сатира тарихы, сатирадағы дәстүр мен идеялық-көркемдік болмыс турасында қызықты пайымдаулар айтылып, ғылыми тұжырымдар түйінделеді [2]. Ұлттық комедияларымыз туралы Ә.Тәжібаев, Н.Ғабдуллин, С.Ордалиев, Р.Нұрғалиев, Р.Рүстембекова, Ж.Әбіл т.б. ғалымдардың зерттеулерінде сөз болды [3].

Өзінің ғылымдағы жолын сатира зерттеуден бастап, күні бүгінге дейін осы саланы індете зерттеп, сатиратануға қомақты үлес қосып келе жатқан ғалымдардың бірі – филология ғылымдарының докторы, профессор Алпысбай Мұсаұлы Мұсаев. А.Мұсаев – көптеген монографиялар мен оқу құралдарының, әдістемелік нұсқаулардың авторы. Оның «Қазіргі қазақ сатирасы» (1993), «Рух бостандығының жыршысы» (2007), «Көркемдік кестесі» (2007), «Қазақ прозасындағы жеке адам концепциясы (1960-1970 жж.)», «Тарази тағылымы» (2009), «Қанатты қаламгер» (2010), «Әдебиет иірімдері» (2011), «Мәңгі өлмес күлкі» (2012) монографиялары мен зерттеу еңбектері – қазақ әдебиетінің теориялық мәселелері мен мәдени мұраларды зерттеуге арналған қомақты дүниелер.

Ғалымның жалпы көлемі 150 баспа табақтан аса ғылыми зерттеу еңбектері бар. Мақалалары отандық басылымдармен қатар ағылшын, араб тілдерінде шет елдерде де (Орынбор, Санкт-Петербург, Париж, Вена т.б.) жарияланған. Ол көптеген халықаралық, республикалық, аймақтық конференциялар мен симпозиумдарға қатынасып, қазіргі гуманитарлық ғылымдардың көкейкесті мәселелері бойынша баяндамалар жасады.

2009 жылы профессор А.Мұсаевтың таңдамалы еңбектерінің III томдығы жарыққа шықты («Білім» баспасы, Алматы, 2009 жыл).

Соңғы жылдар дидагында профессор Алпысбай Мұсаев шет елдердің ғылыми ортасына таныла бастады: ЮНЕСКО орталығында тағылымдамалардан өтіп, Франция, Австрия, Италия университеттерінде дәріс оқып, еңбектері шет ел баспаларында жарияланды. “World about the poet Zharaskan Abdrashev” (Монография. Австрия, Вена, 2016 ж.), “Poetics of satire” (Оқу құралы. Париж, ЖИПТО баспасы, 2016 ж.) еңбектері Австрия, Франция баспаларынан жарық көрді.

Профессор А.Мұсаевтың ғылыми ізденістерінің негізгі бағыты – қазақ сатирасы мен юморының теориялық мәселелері. Өзінің ұстаздары: ұлттық әдебиеттануда сатиратанудың негізін қалап, қазақ сатирасының тарихы мен практикалық мәселелері жөнінде ізашар зерттеулер қалдырған филология ғылымдарының докторлары, профессорлар Т.Қожакеев пен М.Тілеужановтың ғылымдағы жолын жалғастырып келе жатқан, осы саланы үңіле зерттеп, құнды теориялық еңбектер жазған көрнекті оқымысты. Туған әдебиетіміздегі сатира мен юмордың концептуалдық жүйесін, жекелеген қаламгерлер шығармашылығындағы күлкінің көркемдік ерекшеліктерін, әдебиеттегі күлкі

поэтикасы мен образдар табиғатын пайымдауда ғалымның «Қазіргі қазақ сатирасы», «Көркемдік кестесі», «Поэтика казахской сатиры», «Жанды жүйе», «Мәңгі өлмес күлкі» еңбектерінің маңызы зор.

Ғалымның «Қазіргі қазақ сатирасы», «Поэтика казахской сатиры» монографиялары отандық әдебиеттаудағы сатира поэтикасын зерделеген тартымды зерттеулер болды. Бұл еңбектердің ерекшелігі – бұған дейін негізінен қазақ сатириктерінің сатиралық шығармалары көбірек зерттелсе, аталмыш еңбектерде бүгінгі әдебиеттегі сатиралық емес шығармалардағы күлкі поэтикасының зерделенуі дер едік. Көрнекті қаламгерлердің байыпты прозаның аясында сатира мен юморды орынды пайдалануы өмір құбылыстары мен адам образдарын бейнелеудегі шеберлік қырлары, поэтикалық өрнегі ретінде қарастырылған.

А.Мұсаевтың «Жанды жүйе» монографиясы – қазақ әдебиеттануындағы сатира мен юмор поэтикасын зерделеуге арналған толымды еңбек. Монография төрт тараудан тұрады. «Әңгімедегі әзіл», «Жанды жүйе», «Күлкі табиғаты», «Уыз күлкі сырлары» деп аталатын тараулардың әрқайсысы өзара сабақтастықпен әдебиетіміздегі күлкінің қыр-сырын жүйелі пайымдайтын байыпты біртұтас зерттеуді құрайды. Алғашқы тарауда автор қазақ әдебиетінде қалыптасқан әзіл-сықақтық прозаның ілкі бастауларын халық ертегілерінен, Алдаркөсе, Қожанасыр, Тазша бала, Жиренше туралы күлдіргі әңгімелер мен аңыздардан тартып, кеңестік дәуірдегі қазақ жазушыларының әңгімелеріндегі әзіл-сықақтық мотивтер мен сюжеттердің табиғатын зерделейді.

Сатиралық емес шығармаларда, байыпты прозаның аясында сатира мен юморды көркемдік құрал һәм суреткерлік пафос ретінде оңтайлы пайдалана білген С.Сейфуллин, С.Мұқанов, І.Жансүгіровтерден бастап, қазақ прозасын дамытуға қомақты үлес қосқан Т.Әлімқұлов, М.Қаназов, Д.Исабеков, М.Байғұтов, М.Мағауин, О.Сәрсенбаев, Т.Нұрмағамбетов, Б.Әлімжанов, Қ.Жойқынбеков, Қ.Жиенбаев секілді көрнекті қаламгерлердің әңгімелеріндегі сатиралық элементтердің көркемдік ерекшеліктерін, олардың образ жасау мен өмір шындығын бейнелеудегі ілкімділік қасиеттерін өз кезеңіндегі отандық және шетелдік өзге де қаламгерлер шығармашылығымен салыстыра отырып байыпты зерделеген. Сатиралық суреттеудегі ирониялық ракурс, тапқырлық қырлары, комизм табиғаты, шарттылық заңдылығы, суреткерлік қиял мен ойдан қосу секілді мәселелерге де назар аударып, оларды нақты мысалдармен талдап көрсетеді. Мысалы, ирониялық бейнелеу ерекшеліктері туралы: «Ирония комикалық жанрдың бір түрі ретінде – кінәлау мен күлкі ету үшін емес, келеңсіздікті табу мен ашуға, қатып қалған қағидаларды және көзқарастардың тарлығын әшкерелеуге міндетті. Иронияның сатирадан айырмашылығы не мүмкін, не мүмкін емес деген сұраққа айқын жауап беруге міндетті

емес. Оның міндеті әрбір сұраққа бір мағыналы емес жауап берудің мүмкіндігін көрсету. Соңғы инстанцияда шындықтың бірінші роліне таласпай-ақ ирония адасудан шындыққа қарай алғашқы қадам басады. Иронияны қолдана отырып суреткер өз пікірінің шындығын бекіткісі келмейді, өз пікірінің салыстырмалы түрде ғана шындық екенін түсінетінін көрсеткісі келеді. Көбінесе иронияда комикалық трагедиялықпен түйісіп қалады. Ирониядағы күлкі сөз болған заттағы қарама-қайшылықтарды түсіну үшін түрткі ғана» [4,54] – деген тұжырым жасайды. Мұндай тұжырым автордың өзіндік байқаулары нәтижесінің сонылығымен ерекшеленеді әрі әлемдік әдебиеттанудағы ирония туралы айтылған түрлі ғалымдардың ой-пікірлерімен де сабақтасып жатыр.

«Жанды жүйе» деп аталатын екінші тарау прозаның ауқымды жанрлары – роман мен повестердегі сатира поэтикасын қарастырады. М.Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясынан бастап Ғ.Мүсіреповтің «Жат қолында», Ә.Нұрпейісовтің «Қан мен тер», «Сең» романдары, Д.Досжанов, М.Сүндетов, С.Сматаев, Т.Нұрмағанбетов, Т.Әлімқұлов, Қ.Ысқақов секілді көрнекті жазушыларымыздың роман, повестеріндегі сатираның сан қырлы көркемдік қасиеттері қазіргі әдебиеттанудағы теориялық-концептуалдық талдау тұрғысынан сөз болады. Сатиралық емес шығармалардағы сатира, юмор, ирония, гротеск, сарказм секілді сан құбылған күлкілі эпизодтар мен сыншылдық пафос табиғатын саралағанда автор қоғамдағы моральдық проблемалардың сөз өнеріндегі күлкі сүзгісінен өткізіліп бейнеленуінің ерекшеліктеріне ден қойған. Осының бәрі көркем шығармадағы күлкінің орнын, қаламгерлеріміздің поэтикалық репертуарындағы сатираның көркемдік қасиеттерін байыпты зерделейді.

Монографияның «Күлкі табиғаты» деп аталатын үшінші тарауында сатиралық, юморлық образ табиғаты пайымдалады. Қазақ қаламгерлерінің шығармаларында образдар сомдаудағы сатиралық құралдарды пайдаланудың жолдары, әр образдың ерекшеліктері нақты мысалдармен дәлелденіп, тұжырымдық шешімін тапқан. Сатиралық образ жасаудағы тапқырлық тәркіні, гипербола, аллегория, шарж, каламбур, сатирадағы фантастика, шынға ұқсата суреттеу, қайшылықты бейнелеулер, монолог пен диалогтің орны секілді сатираның тиімді тәсілдері нақты шағармалар арқылы дәлелденеді.

Көркем сөз өнерінің бір саласы, балғын бүлдіршіндерді тәрбиелеудегі маңызды құрал балалар әдебиеті болғанымен, бұл саланың әдебиеттану мен әдеби сында ұдайы ескеріле бермейтіні жасырын емес. Ал балалар сатирасы туралы арнайы зерттеудің жоқтығын ескерген автор монографияның «Уыз күлкі сырлары» деп аталатын төртінші тарауын осы мәселеге арнаған. Балаларға арналған шығармалардағы сатира мен юмордың орнын «әрі ерекше, әрі қызғылықты құбылыс» ретінде пайымдайды. М.Қаназов, Т.Нұрмағанбетов, Қ.Қазиев, Т.Мәндібаев, М.Қабанбаев секілді белгілі балалар

жазушыларының шығармаларындағы сюжет жаңалығы, қайшылықты жайлардың ерекше өткірлігі, күлкілеу әдістерінің көпқырлылығы, жазу мәнерінің ерекшеліктері секілді бүгінгі юмор поэтикасының негізгі белгілерін нақты туындыларды талдау арқылы дәйектейді. Олардағы шығарманың ділін құрайтын әшкерелеу күлкісі мен достық рәуішті күлкінің біріге келіп, жас жеткіншектерді адамгершілік қасиеттерге тәрбиелеудегі ролін байыпты пайымдаған.

Автордың жазушыларымыздың туындыларындағы сатира мен юмор поэтикасын байыппен қарастыра отырып, «тапқырлық пен қуақылықты, әзіл-шынын араластыра мысқылдауды, ашығын айтар ащы сарказмды, айтары мен айтылуы басқа иронияны» орын-орнымен сараптап, оларды жазушының поэтикалық репертуарындағы алар орны мен өрісін, жүйеленген жөнін парықтауы тартымды шыққан. Қорытындысында автор: «Жаңа заманға, жаңа жағдайға сәйкес сатира мен юмор поэтикасы да жаңа мазмұнға ие болуда. Сатира мен юмор поэтикасының дәстүрлік сабақтастығы басқа да көркемдік компоненттерімен, жаңа тақырыптық, сюжеттік қатынастарда дамуда. Қоғамымызға, жалпы адамзатқа жат мерездерді шенеп жазған прозалық шығармалар қоғам мүшелерінің ізгілік, адамгершілік рухта тәрбиелеуде зор роль атқарады» [4,247], – деп тұжырымдайды.

Қазақ жазушыларының шығармашылық өмірбаяны мен қаламгерлік зертханасы, суреткерлік шеберлігі туралы ғалымның «Рух бостандығының жыршысы» (2007) және «Тарази тағылымы» (2008) зерттеулері де өрнегі бөлек, өзіндік ғылыми ой-тұжырымы бағалы еңбектер болып табылады.

«Рух бостандығының жыршысы» еңбегінде қазақ поэзиясының көрнекті өкілі Жарасқан Әбдірашевтің шығармашылығын жан-жақты талдайды. Кітаптағы жеке тараулар ақынның лирикаларының тақырыптық-идеялық сипатын, көркемдік кестелерін, өлеңдері мен поэмаларындағы буырқанған шындық пен философиялық иірімдерді, балаларға арналған өлең-жырларының ерекшеліктерін, ақын эпиграммаларындағы әзіл-сықақ қырларын әдеби-теориялық тұрғыдан тәпсірлеген. Әсіресе, кітаптың «Әзіл-сықақ қырлары» деп аталатын тарауында Ж.Әбдірашевтің сатириктік талантын, атап айтқанда эпиграмма жазудағы шеберлігін талдауы – лирик ақынның ерекше қырын – туған әдебиетімізде эпиграмма, шарж жанрларын дамытудағы ерекше еңбегін танытады. Эпиграмма жанрын дамытудағы ақынның еңбегін автор былайша бағалайды: «Сатириктік талант – кез келген қаламгердің басында бола бермейтін жағдай. Жарасқан өзінің қаламгерлік жолының соңғы он-он бес жылында әбден пісіп, кемеліне келген кезінен бастап эпиграмма-шарждар жаза бастады. Оның эпиграммалары жұртшылық пен өзінің қалың қаламдастары арасында бірден жылы қабылданды. Баяғыдан-ақ осылай жазылуы керек сияқтанды. Оның бірнеше себептері де бар еді. Біріншіден, автор олардың көбісімен

көп жылдардан бері аралас-құралас, қоян-қолтық жүріп, көп сырларына, мінездеріне қанық болса, екіншіден, олар дау айта алмайтындай шындық негізінде жазылуында жатыр еді. Ал үшіншіден, ең негізгісі – бұл дүниелер сатиралық, юморлық сезіммен суарылған, нағыз зергердің қолынан, қаламынан шыққан дүниелер еді. Біраз уақытқа дейін осы қырын қарап, қиястанған кейбір «шыбық тимес шың етерлердің» өздері де амалсыздан мойындауға, түсінуге мәжбүр болды. Бұл да өзінше қаламгерлік ерлік болатын» [5,106-107].

Зерделі зерттеушінің «Тарази тағылымы» еңбегі Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, жазушы-драматург Әкім Таразидің шығармашылығына арналған. Суреткердің шығармашылық өмірбаяны кітаптан кітапқа өткен сайын кемелдене түскен жазушылық шеберлігімен сабақтастықта баяндалып, даралық стиль қырларынын жүйелі сипатталып, туған әдебиетімізге қосқан қомақты үлесі сарапталған.

Ә.Тарази шығармаларын сараптағанда ғалым әдебиеттің теориялық мәселелерін жазушының нақты суреткерлік тәжірибесіне сүйене дәлелдеп, қызғылықты тұжырымдар түзеді. Автордың: «Ә.Тарази өз романдары мен повестерінде реалистік зерттеулерде аз роль атқармайтын характерлер мен оқиғалардың өзара келісімі мен өзара тәуелділігіне құрылған ортаның бейнесіне әдейі назар аударады. Жазушының характерлер қатарында әрекет етуші адамдар жасау үшін фантазиясы өте толық әрі жан-жақты көрінеді. Оның сатиралық кейіпкерлері өзімшіл әрі гротескілі. Жазушының кейбір образдары пародиялық мақсатта да жасалады. Оның кейіпкерлері – карикатуралық қана емес, әдебиеттік тип. Бірақ та, әдеттен тыс нәрсені қабылдап қана қоймай, таласқа түседі. Жазушы өз кейіпкерлерін жарқын түрде даралап және шытырман психологиялық характерлермен бейнелейді. Гротескілік образ жасауда Ә.Таразидің өз тәсілдері бар. Ол метафораны дәлме-дәл оқуға немесе метафораны жүзеге асыруға сүйенеді. Мұнда да фантастика элементі қатысып отырады, нақты айтқанда образ фантастикалық күйге түседі, бірақ бұл – күнделікті өмір фантастикасы» [6,50], – деген пікірлері сөз өнерінің нәзік иірімдерін дөп басып, білгір сезімталдықпен байқаған нәтижелерін көрсетеді.

Әдеби-ғылыми ортада «сатира жанрының тамыршысы» атанған профессор Алпысбай Мұсаев туралы белгілі ғалымдар мен қаламгерлер жоғары пікірлер айтып келеді. Мысалы, кейіпкеріміздің ғылыми бағытының жаңашылдығы туралы профессор Т.Қожакеев: «Алпысбай Мұсаев қазақ әдебиеттану ғылымындағы сатира туралы еңбектерінде жаңа зерттеу бағытының концепциясын ұсынған» [7,115], – десе, академик З.Қабдолов: «Прозалық еңбектерінде терең де қатпарлы қойнауларына бойлап еніп, жарқырата көрсетуі оның шын мәніндегі әдебиетші екендігін көрсетеді» [7,114], – деп

бағалайды. Сондай-ақ көрнекті әдебиеттанушылар – Қ.Ергөбектің: «А.Мұсаевтың зерттеу барысында қол жеткен нәтижелері қазақ әдебиетіндегі сатира поэтикасының ілгерілеушілік роль атқарғандығын айғақтай отырып, әдебиеттану ілімінде өз объектісін зерделеу тұрғысынан едәуір ықпал еткендігін баса көрсетуіміз керек. Зерттеушінің әрбір ғылыми нәтижесі әдебиеттану ғылымының дамуында өз орнын алады деп сенемін» [7,116-117]; профессор Б.Майтановтың: «Сатира табиғатына көз салатын А.Мұсаевтың теориялық әдебиеттану ғылымына өз үлесін қосқанын айту парыз» [7,117], – деп баға беруі осы сөзімізге дәлел бола алады.

Қорыта айтқанда, профессор А.Мұсаевтың сатира зерттеу саласындағы еңбектері – отандық әдебиеттану ғылымына қосылған қомақты үлес болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

[1] Қожакеев Т. Сатира және дәуір. – Алматы: 1976. – 204 б.; Сатиралық жанрлар. – Алматы: 1983. – 216 б.; Сатира – күштілер қаруы. – Алматы: 1985. – 288 б.; Сатира негіздері. – Алматы: 1996. – 464 б.; Тілеужанов М. Астарлы әзіл. – Алматы: 1976. – 116 б.; Мұсаев А. Қазіргі қазақ сатирасы. – Алматы: 1993. – 106 б.

[2] Тұрсынов Е. Қазақ ауыз әдебиетін жасаушылардың байырғы өкілдері. – Алматы: 1976. – 200 б.; Алтынбекова Р. Гоголь және қазақ совет сатирасы. – Алматы: 1984. – 44 б.; Қорабаев С. XX ғасырдың бас кезіндегі қазақ әдебиетіндегі сатираның дамуы. Канд. диссерт. авторефераты. – Алматы: 1992. Канд. диссерт. 22 б.

[3] Ордалиев С. Қазақ драматургиясының очеркі. – Алматы: 1964. – 276 б.; Рүстембекова Р. Бейімбет Майлиннің драматургиясы. – Алматы: 1969. – 120 б.; Тәжібаев Ә. Қазақ драматургиясының дамуы мен қалыптасуы. – Алматы: 1971. – 416 б.; Ғабдуллин Н. Ғабит Мүсірепов – драматург. – Алматы: 1982. – 92 б.; Нұрғалиев Р. Айдын. – Алматы: 1985. – 400 б.; Телағыс. – Алматы: 1986. – 440 б.; Әбіл Ж. Қазақ комедиясы. – Алматы: 2000. – 272 б.

[4] Мұсаев А. Мәңгі өлмес күлкі. – Алматы: 2012. – 376 б.

[5] Мұсаев А. Рух бостандығының жыршысы. – Ақтөбе: 2007. – 122 б.

[6] Мұсаев А. Тарази тағылымы. – Ақтөбе: 2007. – 152 б.

[7] Асыл сөзді ардақтаған. – Ақтөбе: 2008. – 164 б.

QUESTIONS OF POETICS OF SATIRE ARE IN RESEARCHES OF PROFESSOR A.MUSSAEV

Kabylov A.D. – Caspian state university of technology and engineering to the name Sh.Essenov Aktau. Kazakhstan

Annotation. Research of satiric genre in Kazakh literary criticisms begun with 60-70 of XX of century. The visible literary critics of T.Kozhakeev and M.Tyleuzhanjv undertook studies on theoretical and practical questions of satire in home literature and began prepares researchers in it grew.

In the article analysed fundamental labours of professor A.Mussaev are devoted to research of satire. Examined labours as "Kazakh satire", "Poetics of satire", "Living lived" and comprehended basic conclusions of scientist. Nature of satire is examined in unsatiric works, importance of comprehension of mastery of writers in an image vital the phenomenon and character of hero.

Researches and scientific conclusions of scientist about the poetics of satire, humour and irony is highly sought in determination of actuality and prospect research of satire in modern to science.

Key words: study of literature science, satire, humour, irony, poetics, research

ВОПРОСЫ ПОЭТИКИ САТИРЫ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ПРОФЕССОРА А.МУСАЕВА

Кабылов А.Д. – Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга имени Ш.Есенова. г.Актау. Казахстан.

Аннотация. Исследование сатирического жанра в казахском литературоведения начинается с 60-70 годов XX века. Видные литературоведы Т.Кожакеев и М.Тилеужанов провели исследования по теоретическим и практическим вопросам сатиры в отечественной литературе и начали готовит исследователей в этом отроле.

В статье анализируется фундаментальные труды профессора А.Мусаева посвященные к исследованием сатиры. Рассматривается труды как «Казахская сатира», «Поэтики сатиры», «Живое жило» и осмысливается основные выводы ученого. Рассматривается природа сатиры в несатирических произведениях, важность осмысления мастерства писателей в изображении жизненных явлении и образа героя.

Исследования и научные выводы ученого о поэтике сатиры, юмора и иронии является востребованным в определении актуальности и перспективы исследовании сатиры в современном науке.

Ключевые слова: литературоведческая наука, сатира, юмор, ирония, поэтика, исследование

УДК 902/904(045)

Джонова З.З.¹¹Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау қ., Қазақстан**ЖЕРГІЛІКТІ МАҢЫЗЫ БАР МЕМЛЕКЕТТІК ТАБИҒАТ ЕСКЕРТКІШТЕРІ**

Аңдатпа. Мақалада Жергілікті маңызы бар мемлекеттік табиғат ескерткіштері туралы айтылады. Тарихи-мәдени ескерткіштер халық тарихының ерекше бейнесі. Тарихи даму мен өркениет прогресінің жолдарын жақсы түсінуге мүмкіндік береді. Демек, Маңғыстау аймағындағы ескерткіштердің барлығыда аса құнды дерек көздері болып табылады. Маңғыстау облысындағы тарихи-мәдени мұралар тізіміне кіретін 161 киелі нысанды ұсынды. «Бұл нысандардың ішінен халық жиі баратын және маңызы зор 21 ескерткіш таңдалды. «Қасиетті Қазақстан» ғылыми- зерттеу орталығы ғылыми-сарапшылар кеңесінің шешімімен 100 киелі орындардың тізімі бекітілді. «Тарихи-мәдени маңызы бар, өңірге ғана емес жалпы ұлттық символға айналған Маңғыстаудың 10 нысаны тізімге енді. Бұл тізімге еліміздің тарихымен, тарихи тұлғалардың және саяси оқиғалармен байланысты киелі орындары енген. Қазақстанның киелі орындарының географиясы» арнайы жобасы «Рухани жаңғыру» бағдарламасының бағыттарының бірі және Қазақстанда ұлттық бірегей элементтердің бірі саналатын мәдени- географиялық киелі орындар белдеуін құруға бағытталған.

Түйінді сөздер: құлпытас, мүсіндер, палеолит.

Қазақтың ұлан-байтақ жерінің тарихи аңыздары, сыры ашылмаған жәдігерлерге, бойында тарих тұнған ескерткіштерге, қысқасы тарихи-мәдени мұраларға өте бай. Осыған орай жергілікті маңызы бар мемлекеттік табиғат ескерткіштер туралы қарастырғанды жөн көрдік. Әрбір халықтың, әрбір өркениеттің баршаға ортақ қасиетті жерлері болады, оны сол халықтың әрбір азаматы біледі. Бұл – рухани дәстүрдің басты негіздерінің бірі.

Мақала қазіргі кезеңдегі өзекті тақырыпты қамтыған, «Қазақстанның киелі орындарының географиясының» анықталуы бағытындағы жасалған жұмыстарына деректер келтіру арқылы тоқталу.

Маңғыстау облысының киелі орындар географиясына туралы жаңа мәліметтер келтірілген. Қазақстанның киелі орындарының зеріттелуін жалғастырудың және қорғалуының негізгі бағыттарымен қалыптасқан проблемалардың шешу жолдарын қарастырады. Маңғыстау облысының киелі орындар географиясына жан-жақты баға берілген. Маңғыстау облысының киелі орындары туралы жаңа мәліметтер келтірілген.

Маңғыстау облысының киелі орындар географиясына туралы жаңа мәліметтерді көпшілік қауым біліп, құндылығын анықтау. Маңғыстау облысының киелі орындар географиясының ерекшеліктеріне кешенді сипаттама беру үшін сағаналарындағы кесенелер мен тарихи мәдени ескерткіштердің, киелі орындардың ерекше зеріттелуіне түрлі мәліметтермен тоқталу міндеті:

Маңғыстау сағаналарындағы кесенелер мен тарихи мәдени ескерткіштер – ұлттық тарихымызбен мәдениетіміздің құнды жәдігерлердің маңыздылығын айқындау үшін біз келесідей міндеттерді қойдық:

1. Тарихи-мәдени ескерткіштердің туристік-экскурсиялық ерекшеліктеріне кешенді сипаттама беру үшін облысының киелі орындарын анықтаудағы ролін маңызын сипаттау.
2. Маңғыстау облысының киелі орындарының географиялық зерттеулеріне тоқталу.

Маңғыстауымыздың туристік потенциялы мол... Соның ішінде зиратшылық туризмді дамытуға, әлемге паш ететін. Мүмкіндіктердің барлығына бақылау жүргізу тиімді болмақ!

Мақалада Маңғыстау облысының киелі орындар географиясына географиялық зерттеулерінің маңыздылығы, түрлері, құндылығына тоқталып қана қоймай, олардың қорғалуы туралы мәселелері де қарастырылған.

Тарих өткен мен бүгінгінің арасындағы алтын көпір деп тегін айтылмаған. Осылайша ежелгі адамдардың табиғатпен ара қатынасы, тұрмысынан, өмір тіршілігінен хабар беретін жәдігерлер тас дәуірінен (палеолит) бастап, қола дәуірін қамтитынын тарихшылар айтып та, жазып та жүр.

«Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» – Елбасының Қоғамдық сананы жаңғырту бағдарламасы аясында жасалған ауқымды жобасы Қазақ елі үшін тиімді болмақ! Себебі, жобаны жүзеге асыру үшін белгісіз болған талай-талай киелі орындардың белгілі болуы ғажап емес. Сондықтан, бүкіл Қазақстан бойынша экспедициялар ұйымдастырылмақ. Сонымен бірге аймақтардан алынған мәліметтер бойынша жалпыұлттық мәдени мұра және жергілікті маңызы бар ұсынылған нысандарға сараптама жүргізілгені туралы деректер берілді. Ғылыми-сараптамалық кеңестің шешімімен жалпыұлттық маңызы бар қасиетті 100 нысан, жергілікті маңызы бар - 500 нысандар тізімінің жобасы анықталды.

Қазақ құлпытастарының зерттеулерінің түп-тамыры тым тереңде жатыр. Құлыптастар – тігінен тұрғызылған тас бағана іспетті нысандар (мүсіндер) – сәндік-бейнелеу композициясының байлығы жағынан да, сәулеттік тұрпатының әр алуан жасалымымен және де бітімінің әр түрлілігімен де анағұрлым айқын әрі жарқын

ерекшеленетін қазақтардың жерлеу ескерткіштер кешенінің жер үстіндегі көрнекі белгісі. 1920-30 ж. Әлкей Марғұлан, Сергей Руденко, Александр Бернштам, т. б. басқарған экспедициялар Қазақстан жерінде күрделі археологиялық барлау, қазба жұмыстарын жүргізгені тарихи деректерде жазылғаны мәлім. Орталық Қазақстанда қола дәуіріне жататын Беғазы, Ұлытау, Беласар зираттары, Атасу, Бұғылы, Маңғыстау т.б. қоныстарды зерттелді.

ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында ұсынылған «Қазақстанның киелі орындарының географиясының» зеріттелуі әліде өз жалғасын табуда. Енді, өз өлкеміздегі киелі орындар туралы айтпақпын. Себебі: бұл біздің өз тарихымыз!

Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында «еліміздің қасиетті жерлері бізді рухани жұтаңдықтан сақтайтын бірден-бір жол» делінген болатын. «Қазақстанның қасиетті орындары мен кешендері» ретінде ерекше қастерленетін табиғи, мәдени мұраның, зайырлы және діни сәулеттің айрықша қастерлі ескерткіштері, кесенелер, сондай-ақ, Қазақстан халқының жадында өшпес із қалдырған тарихи және саяси оқиғалармен байланысты орындар ұғынылады.

Қазақстанның тарихи-мәдени мұрасы мен әлеуметтік-саяси өміріндегі маңызды орын алатын ұлттық бірлік пен жаңғыру нышаны ретіндегі нысандар, сондай-ақ ұлттық бірлік пен жаңғыру символы ретінде көрінетін мемлекеттің әлеуметтік-саяси өмірінде маңызды орын алатын нысандар мен кешендер кірді. Енді, аймағымыздағы киелі жерлерге тоқталатын болсақ, Шақпақ – Ата қорымынан бастағымыз келеді.

Шақпақ Ата – Шиліқұдық жеріндегі жартастан қашалып жасалған жер асты мешіті. Ол шамамен 9 – 10 ғ-дағы сәулет өнері ескерткішіне жатады. Шақпақ Атаны жергілікті тұрғындар киелі орын ретінде қадір тұтып қастерлейді. Мұнда Адай руының бірқатар танымал перзенттері жерленген. Шақпақ Ата мемлекет қарамағындағы ескерткіш – қорым болып есептеледі. Шақпақ Ата мешіті болып саналады. Мешіттің шығ.жағындағы кіре берісі үш бұрышты арка кескінді. Арканың сыртқы босағасының екі жағын тастан қашалған қабірханалар алып жатыр. Есіктен кіргеннен кейін үлкен (4,5-3,22 м) зал, оның едені шыға беріс есікке қарай еңкейінкі. Төрт бұрышта қабырғадан жартылай қашалған төрт ұстын бар. Ұстындар арасына арка кескінді маңдайша қашалған. Күмбезді төбеден диаметрі 1,2 м, биікт. 5 м ойық тесілген. Ойық аузында мешітті желден, жауыннан қорғайтын дің кескінді биікт. 3,9 м құрылыс бар. Зал төрінен айналма сатылы есік шығарылған. Мешіт ішінің ішкі қабырғаларында араб әрпімен жазылған кісі аттары, құран сүрелері, сопылық өлеңдер, аттың, өгіздің нобайы бейнеленген. Шақпақ – Ата жер асты

ғимаратын 1966-68 ж. А. Г. Медоев, ал 1975 ж. М. Меңдіқұлов зерттеді. Олардың пікірлері бойынша, ескерткіш 9-10 ғасырдан жеткен мұра болып табылады.

Шопан Ата – Маңғыстау мен Хорезм арасындағы керуен жолының бойына (түбектің оңт.-шығ. жағында) орналасқан ескілікті сәулет өнерінің ескерткіші. Оның доғадай иіліп келген тау жынысының солтүстік батыс жағынан тұрғызылған жер асты мешіттері бар. Бұл 10-13 ғасырдағы озық үлгідегі ғимараттар тобына жатады. Солтүстік. шығысқа қараған сай тұйығынан қашалған үлкен бөлме.

Сұлтанепе – ел аузында сақталған деректер дәйегіне қарағанда Құл – Сүлейменнің немересі. Оның есімі ел ішінде «Бахрғани» жазбасының иесі, сондай – ақ су апатына тап болғандардың қорғаны ретінде де белгілі болған. Кезінде адамдар «Сұлтанепе, сақтай көр пенденді су апатынан» деп сиынады екен.

Есен Ата – Шетпеден Жетібайға баратын үлкен қара жолдың шығ. Жағында орналасқан қорым. Ол Бекі елді мекенінен Жетібайға көтерілетін биік жалдың үстінде. Қорым пәлендей көп емес. Батыс жағынан 5 км – дей қашықтықта салынған жер асты мешіті бар. Әдетте жергілікті тұрғындар Есен Атаның бейітіне келіп зиярат етеді, мешітіне барып түнейді. Ел ішінде киелі орын ретінде белгілі Есен Ата қорымы шамамен 12-13 ғасыр ғимараты деп есептеледі. Қорым мемлекеттік есепке алынған.

Бекет Ата – 1750 – 1813 ж. өмір сүрген, кезінде діни білім алған, ел ұғымында әулие адам. Ол Жем бойында, Бейнеуде мешіт салдырған. Бекеттің соңғы мекені саналатын Оғыланды тауындағы мешіті 1777 – 80 ж. тұрғызылған. Бұл күндері ол елдің көп баратын, зиярат етіп, түнейтін бірден – бір киелі орны болып табылады.

Құрманалы әулие – Шетпенің шығыс жағындағы Қаратаудың күнге бетінде Шоң деп аталатын жердегі бейіт. Ол шамамен 1750 – 1800 ж. өмір сүрген, аса білімдар, көріпкел Құрманалы әулиенің құрметіне тұрғызылған. Айтқаны қате кетпейтін әулие кезінде мешіт салып бала оқытқан, кемтарларға қол ұшын беріп, көмектескен; ауырған адамды емдеп жазған. Оңды ауылындағы әулиенің ұрпақтары мешіт тұрғызып, бейітін күтімге алды әрі басына белгі қойды. Бекбаулы Ата – шамамен 18 ғ-да өмір сүрген, Бекет атамен қатар өскен адам. Бейіті қазіргі Куйбышев атындағы кеңшардың Ұланак деген жерінде. Бекбаулы Адайдың Шоңай руының ұрпағы, ел құрметтеген айтулы сынықшы. Ұрпақтары басына күмбез тұрғызып, белгі қойған.

Сабынды әулие – Маңғыстау ауданының Ақтөбе ауылдық кеңесіне қарасты Қарабарақтының оңтүстік жағында орналасқан ескілікті қорым. Топырағы кәдуілгі сабын сияқты көпіршиді, кір ашады. Бұл табиғи қасиеті күні бүгінге дейін сақталып келеді. Жергілікті тұрғындар осы қорым топырағының ерекше қасиетіне қарай оны «Сабынды әулие» деп атаған. Ал ескі қорымға келіп түнеушілер қай кезде де аз болмаған.

Ал, Сонабай әулие – Адайдың Мұңалынан тараған Ескелді тайпасының перзенті. Шамамен 18 ғасырдың екінші жартысында өмір сүрген, қасиет дарыған кісі болған. Оның сүйегі қойылған бейіті маңында жер асты мешіті құрылысының орны сақталған. Қазіргі Маңғыстаудағы Ақтөбе ауылдық кеңесінің жерінде орналасқан. Масат – Ата – Маңғыстау жайындағы тарихи жазбаларда айтылатын белгілі орын. Ақтөбе ауылдық кеңесіне қарасты Жарма елді мекенінің шығыс жағынан 10 – 15 км-дей қашықтықтағы қара жолдың бойына орналасқан ескілікті қорым. Саназар әулие – қазіргі Форт-Шевченко (Кетік) қаласынан 35 км қашықтықтағы киелі орын. Саназар шамамен 18 ғасырдың екінші жартысында өмір сүрген қасиет иесі, киесі мол адам болған.

Көркембай мешіті – Бейнеуден 40 км-дей қашықтықтағы Манашы сайының бойындағы мешіт. Оның төбесіне үлкенді – кішілі 30 күмбез орнатылған; 26 бөлмесі, ал ортасында намаз оқитын, құран, кітап, шырақ қоятын орын бар. Мешіт иесі – Адайдың Жеменейінен тараған Ақбота руының перзенті Көркембай Бектұрлыұлы. Айназар әулие (1790 – 1870 жж.) Кетік (Форт-Шевченко) қаласынан 8 км-дей қашықтықтағы Шүйді сайының басталар тұсындағы ескі үлкен қорым. Айназар әулие тарихта болған адам, оның ұрпақтары қазіргі Маңғыстау мен Қарақия аудандарында тұрады.

Шолақ пен Жарты – қазіргі Маңғыстау ауданының Шайыр ауылындағы киелі орын, бейіт. Шежіре бойынша Шолақ пен Жарты Адайдың Түрікпенадайынан тараған Маябас ұрпағы. Олар 18 ғ-да өмір кешкен. Екеуінің әкесі Қиянның ойына егін салып, сонымен күнелткен шаруа адамы болған. Жергілікті тұрғындар қос әулие жатқан жерді құрметтеп қастерлейді. Қапам әулие – Тұщықұдық ауылының Қияқты елді мекенінен 4 км-дей қашықтықтағы киелі орын. Адайдың Бейімбетінен тараған Әтембек руынан шыққан Қапам әулие шамамен 1750-1810 жж. өмір сүрген.

Бала әулие – Шайырдағы Қырықкез қорымының оңт. Жағынан 5 км-дей қашықтықта орналасқан киелі орын. Есімқұл әулие – Шілкөз қорымындағы бейіт. Шамамен 19 ғасырда өмір кешкен көріпкел, білгір адам болған деседі. Төлеген әулие – Шайырдың батыс жағындағы «Тасжол» деген жердегі киелі орын. Мұнда жергілікті тұрғындардан өзгелер біле бермейтін Төлеген мешітінің ескі орны бар. Ақбота Бүркіт Ата – Маңғыстаудың Бозашы түбегінде қазіргі «Ақшымырау» кеңшарының Тасорпа деген жеріндегі киелі орны. Қайып қорымы – «Ақшымырау» кеңшарының Құты жайлауында орналасқан. Көпшілік құрметіне бөленген танымал орны. Көсем – «Ақшымырау» кеңшарының Үлек жайлауында орналасқан киелі орны. Адайдың Есен Тарауынан шыққан атақты құмалақшы Көсем көпіркелдік қасиетімен есімі Түбекке танымал болған. Шамамен 19 ғасырда өмір сүрген. Кейін жергілікті тұрғындар оның басына келіп түнейді, әулие аруағынан үлкен медет күтеді. Қаңға баба қорғаны – Қаңға баба бейітінен 3-4 км-

дей қашықтықтағы дөң маңында орналасқан. Қорған уақытша, керуеннің жолына бекініс және шаруашылық үшін өңделмеген тастардан шамамен XI-XII ғасырлардағысында тұрғызылған. Қарлыбас қорғаны – Ақтау қаласының солт.жағынан 70 км-дей қашықтықта орналасқан. Ол бекініс үшін өңделмеген тастардан уақытша керуен жолының бойына салынған. Қорғанның құрылысы шамамен XI-XII ғасырларда тұрғызылған. Қазір мемлекет қорғауында. Қошқар Ата қорымы – Ақтау қаласының солт.жағынан 17 км қашықтықтағы Ақтау – Форт-Шевченко жолының бойында орналасқан. Қырықкез қорымы – Шайыр ауылының солт.-шығ.жағынан 12 км қашықтықта орналасқан. Қорымда XII ғасырда тұрғызылған күмбезді там және әр кездерде қойылған сағана тамдар кездеседі.

Долы ана қорымы – Ақтау – Қаражанбас жолы бойындағы 95 шақырымдығының батыс жағынан 3 км-дей қашықтықта орналасқан. Қорымда 200-ге жуық ескерткіштер бар. Оның ішінде 2 күмбезді там, сағаналар, әсіресе қойтастар көптеп кездеседі. Бұл қорымдағы алғашқы әскерткіш – белгілер ортағасырлық ескерткіштерге жатады. Қойтастардың көпшілігінде араб әрпімен сөздер жазылған. Қорым мемлекет қорғауында.

Ақүйік қорымы – Шетпенің шығыс жағынан 17 км-дей қашықтықта орналасқан. Масат Ата қорымы – Маңғыстау ауданы, Жарма ауылының солтүстік-шығыс жағынан 5 км-дей қашықтықта орналасқан. X-XIX ғасырларда тұрғызылған. Мұнда 500-ден аса ескерткіш бар. Оның ішінде 4 күмбезді там, он шақты сағана там және құлпытас, қойтастар қойылған. Масат ата жер асты мешіті қорымның оңтүстік жағында, тастан қашалған қошқарлардың бейнесі бар. Қорым орта ғасырдан бастап пайда болған. Қорым мемлекет қорғауында. Алаторпа қорымы – Алаторпа қорымы Маңғыстау ауд-на қарасты Алаторпа жерінде орналасқан. Қорымда 36 ескерткіш бар. Оның ішінде күмбезді там, сағана, қойтас, құлпытастар және тас қоршаулар кездеседі. Қорымда 1868-70 ж. ұлт-азаттық көтерілісі басқарушыларының бірі Иса батыр жерленген. Қорым мемлекет қорғауында.

Қосмола қорымы – Сейсем ата қорымының солтүстік жағында орналасқан. Мұнда екі күмбезді там болған, оның біреуі мүлдем құлаған. Екіншісінің күмбезі қираған. Бұл тамдар орта ғасырда салынған қара там дейтіндерге жатады. Тамның жартастары бетінде неше түрлі таңба белгілері бар. Шамамен бұлар XI-XIII ғасырларда салынған. Қорым мемлекет қорғауына алынған. Асау қорымы – Кіші жүз батыры Асаудың есіміне байланысты аталған. Қорымда 200-ге тарта ескерткіш, оның ішінде күмбезді там, сағана, қойтас, құлпытастар бар. Сонымен қатар сәулет ескерткіштерінің тағы бір түрі сандықтас та кездеседі; сандықтастардың (Кетік) қаласының шығыс жағынан 25 км-дей орналасқан. Қорымда 100-ге тарта әр түрлі ескерткіш және солтүстік жағында қираған қорғанның

орны бар. Қойтас, бестас, құлпытастар XVII- XVIII ғасырдағы жергілікті тұрғындар өнерінің ерекшелігін көрсетеді. Бейсенбай қорымы мемлекет қорғауында.

Маңғыстау мен Үстірт тарихи ескерткіштерінің үлкен бір тобын жер асты ғимараттары құрайды. Олар негізінен өлкенің таулы өңірлерінде шоғырланған. Жер асты ғимараттарының ең ежелгі үлгісі Сарытас шығанағына таяу сай бойындағы

Маңғыстау аймағында туризмді дамытуда табиғат ескерткіштері және тарихи мәдени ескерткіштердің түрлері көп. Маңғыстау жері – бұл ежелгі өркениет елі, 11 мың тарихи ескерткіш мемлекеттің қорғауына алынған археологиялық қорық, мұражайлар елі. Ерекше діни ғимараттар мен Бекет-ата, Шақпақ-ата, Шопан-ата, Масат-ата мешіттерінің өлкесі, оларға тек Қазақстаннан ғана емес, сондай-ақ Түркменстаннан, Өзбекстаннан, Ресей мен Кавказдан, Иран мен Түркиядан сиынушылар үздіксіз ағылуда. Бүгінде Маңғыстауды қазыналы түбек, тарихи ескерткіштер өлкесі деп атайды. Сонымен, Қазақстанның киелі 100 нысанының» қатарына Маңғыстау өңірінде орналасқан бірнеше көнеден келе жатқан мәдени ескерткіштер кіреді. Олардың жоғарыда айтып өткенбіз. Ел аузында Маңғыстаудың бойында 362 әулие барлығы айтылады, әрі барлығы да тірлікте болған, олар өз еліне, халқына қалтқысыз қызмет еткен делінеді. Әр әулиенің өзіне тін қайталанбас қасиет ерекшеліктері болғаны елге аян. Әрқайсысының киесі мен шапағатында әр алуан түрлі болған. Бірі адам тамырын ұстау арқылы көріп – танып отырғандай, баян етіп берсе, бірі қырық бір құмалақты ашып, сол арқылы айқын болжамдар жасаған. Ал, кейбірі кісінің бет-жүзіне қарап отырып-ақ, келген шаруасы мен ниет-пиғылын ашып беріп отырған. Олардың арасында түс көру, оны жору арқылы көріпкел, болжампаздар болған. Олар жайында халық арасында, көптеген қызықты әңгімелер сақталып қалған. Әр жердің тұрғылықты халқына ежелден таныс ескерткіш-белгілері бар. Соның ішінде,біздің киелі Маңғыстау өңірінде ескерткіш-белгі – «киелі орындар» көптеп кездеседі. Қазір солардың біразына тоқталып өтуді жөн көрдік. Оларды туралы көп адамдар естімеген және біле бермейді. Сондықтан халықтың өткені мәдени-тарихи ескерткіштердің ел үшін маңыздылығы күшті

ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында ұсынылған «Қазақстанның киелі» орындарының географиясының қазіргі кездегі зеріттелуін анықтау,білу біздердің де парызымыз болмақ.

Менің жұмысым «Жергілікті маңызы бар мемлекеттік табиғатескерткіштері»болғандықтан,өлкемізді зерттеген ғалымдардың деректерін пайдаландым. Маңғыстау облысының киелі орындары мен жер асты мешіттеріне тоқталып, түрлі мәліметтер негізінде зерттелу дәрежесі қарастырылды. Маңғыстауда ежелгі қалалар көп, бірақ көпшілігінің тарихы бізге беймәлім. Олардың ішінде

Маңғыстау, Алтынқазған, Уәлі, Аққауым, Керзі секілді қалалар “Ғайып болған шахарлар” атанып кеткен. Зерттеуімнің түпкі мақсаты - облысының киелі орындары, ежелгі қалалар мен камалдардың тарихына табиғат ескерткіштеріне тоқталып, замандастарымызға насихаттап, ұрпаққа мұра етіп қалдыру. Маңғыстау облысының киелі орындарының жаңа «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағытында жаңа деректермен толықтырылды. Ал 1977-78 жылдары бұл нысанды Қазақ КСР мәдениет министрлігі, 1982 жылы тарих пен мәдениет ескерткіштерін қорғайтын республикалық қоғам арнайы зерттеу жұмыстарын жүргізді. Сол жылы қорым мемлекеттік қорғауға алынып, бүгінде Қазақстанның 100 киелі нысандарының қатарынан табылып отыр. 1842 жылы Ресей Ғылым академиясының академигі атанған, неміс, ағылшын, француз, орыс тілдерін жетік меңгеріп, татар тілінде таза сөйлей білген Эдуард Александрович Эверсманнан жеткен Бекет ата мешіттері жөніндегі осы бір қысқа ғана мағлұмат өлкеміздің өткені жайлы жазылған біраз ғылыми еңбегінде алғаш рет қарастырылды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- [1] Н.Назарбаева, Тарих толқынында. – Алматы, 2010. 54 б.
- [2] Астафьев А.Е. Поселение Коскудук-2 – новый памятник финального этапа оюклинской культуры полуострова Мангышлак // Известия НАН РК, 2009. Сер. Обществ. наук. №1. С.3-16
- [3] Жолдасбайұлы С. Ежелгі және ортағасырдағы Қазақ елінің тарихы. – Алматы, 2010. – 126-132 бб.
- [4] Исследования Российско-Казахстанской экспедиции в Казахстане (1998-2001гг.) – Новосибирск, 2003 г. -21,5 п.л. 183с.
- [5] Б.Ә. Көшімова. Маңғыстау өңірі жер-су атауларының қазақша-орысша-ағылшынша түсіндірме сөздігі. Алматы, 2012, 125-130 бб.
- [6] Таймағамбетов Ж.Қ., Байгунаков Д.С. Қазақстанның тас дәуірі: зерттелу тарихы мен негізгі мәселелері. Алматы, 2008, 402 б.
- [7] Н.Назарбаев, Бейбітшілік кіндігі.– Алматы: Жібек жолы баспасы, 2010.

STATE NATURAL MONUMENTS OF LOCAL VALUE

Dzhonova Z.Z. – Sh. Yessenov Caspian state university of technologies and engineering, Aktau city, Kazakhstan.

Annotation. The article refers to the state natural monuments of Local importance. Historical and cultural monuments of national history is special image. You can better

understand the historical development and the progress of civilization. Therefore, all sources in the area of the most valuable monuments of Mangistau. In Mangystau region historical and cultural heritage included in the list of forms Holy 161). "It is important and frequently visited objects, people chosen 21 of the monument. "Sacred" Kazakhstan scientific - research center of the scientific expert Council decision approved a list of 100 places in the Bible. Historical and cultural significance, in General, the region has become not only a national symbol of Mangistau list included 10 sites. This list with history of the country, the sacred places associated with the events due to political and historical figures. The Holy institutions of geography of Kazakhstan", the project "Spiritual revival", which is one of the unique elements, and one of the directions of the national program.

Keywords: tombstone, sculpture, Paleolithic.

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ПРИРОДНЫЕ ПАМЯТНИКИ МЕСТНОГО ЗНАЧЕНИЯ

Джонова З.З. – Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, г. Актау, Казахстан.

Аннотация. В статье говорится о государственных памятниках природы Местного значения. Историко-культурные памятники народной истории, особое изображение. Позволяет лучше понять пути исторического развития и прогресса цивилизации. Следовательно, все источники в зоне особо ценных памятников Мангистау. В мангистауской области историко-культурного наследия, входящих в список формы святой 161). «Это важно и часто посещаемых объектов народного выбраны из 21 памятника. «Священный Казахстан» научно - исследовательский центр научно-экспертного совета решением утвержден список 100 мест в библии. Историко-культурного значения, в целом регион стал не только национальной символу Мангистау список включены 10 объектов. В этот список с историей страны, сакральные места, связанные с событиями в силу политических и исторических личностей. Святой заведений география казахстана» проект «Духовного возрождения», являющегося одним из уникальных элементов, и одним из направлений национальной программы.

Ключевые слова: надгробие, скульптура, палеолита.

УДК 811.512.122 (075.8)

Каримсакова Б. А.¹

¹Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга им. Ш.Есенова, г. Актау, Казахстан

КУЛЬТУРА ИНТЕРПРЕТАЦИИ ОБРАЗА КЮЙШИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Т. АЛИМКУЛОВА

Аннотация. Благодаря искусству писателя автор находится в состоянии истории. Хотя художники пытаются сократить свое место в обществе из-за современной политики, автор развивает и развивает свою личность в своих работах.

Автор подчеркивает, что национальное сознание и особенность нации являются основой его произведений. На основе работ мы видим, что таджик глубоко осознает национальную реальность, традиции и условия жизни. Историческое мастерство было использовано с художественным мастерством, и уместно ассоциировать социальные противоречия, общественно-политические истины.

Незаменимая часть населения является проявлением его или ее существования. Образ искусства должен быть точным и точным и четко отражать этот период. Разумеется, жизнь героя, этапы стагнации в его жизни и его психологический имидж имеют прекрасную способность записывать лицо нашего лидера Тазан с великим, невероятным чувством юмора.

Ключевые слова: искусство, кобыз, домбра, рассказы, повесть, кюйши.

Такен Алимкулов – писатель, который всю свою творческую деятельность посвятил теме искусства в прозе казахской литературы. Он человек, который всей душой любил и понимал искусство, как никто другой, и являлся неповторимым художником слова.

В книге мастера художественного слова «Кертолгау» собраны произведения исключительно посвященные теме искусства. В сочинениях, вошедших в цикл, а именно, «Черный кобыз», «Сизый ястреб», «Тель-Конур», «Сарыжайляу», «Мотивы Сейтека», «Кобызист Коркыт», «Племянничество», «Кюйши», «Кертолгау», «Каратау» автор рассказывает о загадочной душе людей преданных искусству, о тяготах их нелегкой судьбы, об их натуре, отличающейся от других, об особенностях их характера. Произведения кюйши, которые передают их внутренние переживания, внутренние порывы души остаются тайной величайших людей, неизведанной, отдельной темой их мастерства.

Такие персонажи как Таттимбет, Ыкылас, Сугир, Акан серэ, Махамбет и другие являются неповторимыми образами в прозе, встречающиеся в его повестях и рассказах. Автор искусно передает образы этих величайших в своем роде людей.

Такен смог внутренние эмоции своих героев передать красивым, особым, но в тоже время очень доступным языком. Образы Таттимбета, Акан серэ, Ыкыласа, Толегена Момбекова, про которых мы узнаем из его рассказов не повторяют друг друга. Писатель хорошо передал цельные образы исторических личностей. Подробно описывает один из наиболее запомнившихся, известных эпизодов из их жизни.

Сюжет рассказа «Черный кобыз» складывается вокруг одного эпизода из жизни Ыкыласа.

Кюйши Ыкылас, посмеявшийся ослушаться старшину, вызвавшего его к себе, наказывается тем, что люди старшины жестоко избивают его, а сына назло сажают в тюрьму. С этого дня Ыкылас ни с кем не разговаривает, и даже не приближается к своему кобызу.

С детства приученный к игре на кобызе, Ыкылас поневоле обращается к музыке, в надежде на то, что она принесет благую весть от сына, коротавшего свои дни в тюрьме. Даже жене, увидевшей его переживания и не посмеявшейся спросить «как ты?», не показывает свои чувства [1].

Жестокость старшины заставила Ыкыласа мучиться, переживать, горевать о случившемся. Пять семей, отделившиеся от остальных, нашедшие пристанище в густых камышовых зарослях, ведут незаметный образ жизни. Кюйши Ыкылас уже давно не брал в свои руки кобыз, единственную опору, напоминающую о тех черных днях. Безусловно, черный кобыз заставит заново пережить те дни, когда он потерял своего единственного сына. Однако, священный кобыз нужен кюйши в качестве собеседника, которому можно высказать все, что наболело и доверить свои тайны. Поэтому Ыкылас решается с помощью черного кобыза освободить сына из тюрьмы.

Ыкылас, еле дошедший из Сарысу до степей Арки, так и не смог встретиться со своим сыном. Здесь важную роль сыграл «Черный кобыз», его надежный и близкий спутник.

Есть единственный шанс встретиться с сыном. Это – выражение соболезнование старшему султану Атбасарского округа Сандыбайулы Ердену по поводу кончины сына Айменде. Если выразит старшему султану соболезнование черным кобызом, то облегчит не только свою участь, но и взбодрит старшего султана и окружающих его людей.

«Когда зашел кобызист, Ерден не поднял голову. А женщины, удивленные и испугавшиеся черного кобыза, украдкой подглядывали из-под кимешека» [1].

«Ыкылас присел у порога. Кобызист начал медленно играть большим пальцем, постепенно присоединились к нему и другие пальцы. Кобыз пел все громче и громче.

Звуки кобыза затронули душу Ерден, который не утешался даже на «ой, бауырым» (слова, принятые говорить при кончине близкого человека)» [1].

Черный кобыз убаюкал даже Ыкыласа. Убаюкал и больного сына в тюрьме.

В этот момент Ыкылас заплакал. Слезы, наполненные горечью, текли и по поседевшей бороде.

Ерден плакал вместе с ним.

Женщины тоже плакали.

Плакали все, словно сговорившиеся, плакали молча, долго... [1].

Вот из этого отрывка можно узнать, что черный кобыз со своей мелодией сблизил двух отцов. У одного сын сидит в тюрьме, у второго – навеки покоится в земле. Один горюет по живому сыну, а второй – уже никогда не увидит его. Кюйши призывает преодолеть все трудности жизни силой искусства. Кюй Ыкыласа придает оптимистический дух человечеству. Ерден, о ком говорится в рассказе, человек, переживший горе в действительности.

Художественное произведение, изображающее реальные события жизни, не выбирает себе героя. Кюй вылечил скорбящее сердце, которое не смогли вылечить слова, кюй остановил гнев и ярость, которых не смогла остановить сила. Такен Алимкулов искусно передал могущественную силу кюя через реалии жизни.

В рассказе «Желтая свирель» повествуется о том, как два журналиста вышли в путь в поисках играющего на свирели Малке, и познакомившись с ним любят его прекрасным умением играть на свирели. В начале автор рассказа знакомит читателей об особенностях этого музыкального инструмента. С виду миниатюрный инструмент, а как прикоснешься заиграет различными красками ритма, мелодии, музыки!

Соловей считается самым маленьким представителем из певчих птиц, а свирель – из инструментов. Мы слышим только песню соловья, а его самого никогда не встречали, так и свирель – неприметный с виду, но из его уст рождается столько мотивов. Сама природа этих двух музыкантов в чем-то схожа.

Свирель – сделанный из камыша, клекочущий как улар в ветреную погоду, является многосторонним талантливым, своеобразным инструментом. Чтоб понять его язык нужно особое внимание. Мало кто понимает как он вмести в себя шелест леса, журчание ручья, вздох озера. Еще меньше тех, которые слышат мелодию свирели, похожую на звучание бескрайней степи [1].

Писатель рассказывает о жизни Малке, как он овладел искусством играть на свирели, о том какие события кроются под его кюями. То есть, судьба Малке, полная

борьбы, параллельно описывается с тайной скрывающейся под кюями. Особенно ярко изображает печальную жизнь, которая льется под звуками свирели Малке.

«Свирель, чья мелодия рождается утренней зарей, сопровождается дневным ветром. И, кажется, что она как бы соревнуется с ветром на перегонки, переливаясь грустными мотивами. Свирель то горюет, то вздыхает. И как будто произносит: «что делать, что делать! В воздухе кружится ангелочек, и волшебные звуки пронзают сердце. Свирель, воодушевленная, заново начинает громкую песню. «Халалау, ха-ла-лау, хала-ла-лау! заиграло на языке свирели. Припев мелодии, начинающийся словами «Ах, этот мир, жестокий мир» был похож на сокровенную мечту, надежду причитающей невесты, которую выдавали замуж за старика» [2].

В рассказе «Кюйши» особым, ярким способом изображается искусство одного из любимых учеников великого Сугура, Толегена Момбекова, поразившего всех собравшихся на той чабанов, манерой игры на домбре. Писатель так характеризует Толегена, игравшего на домбре: «Толеген, когда играет на домбре «Кертолгау», «Тель-Конура» Сугура одинаково владеет верхней и нижней струнами. Пальцы-мастера свободно играют на разных частях домбры, то вверх, то вниз, то напротив друг другу и льется удивительно чудесное многоголосье домбры» [2].

Пальцы играют особенную, важную роль в музыке. Из подвижных, и в то же время пухлых палец Толегена рождались звуки музыки. Руки, не похожие на руки старика, пережившие многие трудности, свободно и легко держали домбру, из которой переливались ритмичные мотивы.

Конец этой музыкальной борьбы пальцев продолжил «Каратау». Домбра, ласково звеня, заиграла мелодию [3]. Данные произведения, в которых передается могущество искусства игры на музыкальных инструментах, знакомят нас со всесторонним талантом Такена Алимкулова, внесшего огромный вклад в развитие поэзии и прозы казахской литературы.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Алимкулов Т. Кертолгау. А : Өнер, 1988. С. 365.
- [2] Абдезулы К. Казахская проза и кюй, тематика кюев // Қазақ әдебиеті. Алматы. - №9. -2001. С. 36.
- [3] Пиралиева Г. Тема предметности в творчестве Такена Алимкулова // Қазақ әдебиеті.-Алматы, №10. 2003.С.45.

CULTURE OF INTERPRETATION OF KUIISHI IMAGE IN WORKS T. ALIMKULOVA

Karimsakova B.A. – Caspian state university of technology and engineering to the name Sh.Essenov, Aktau. Kazakhstan

Annotation. The writer explicitly explains the history of the country through the art of the art. Although the artists try to reduce their place in the society due to contemporary politics, the author develops and develops their personality in their works. The writer explicitly explains the history of the country through the art of the art. Although the artists try to reduce their place in the society due to contemporary politics, the author develops and develops their personality in their works.

The author emphasizes that national consciousness and peculiarity of the nation are the basis of his works. On the basis of the works, we can see that Tajik is deeply aware of the national reality, traditions and living conditions. History to the saga of artistic skill, including the public, social and political conflicts using a consistent place in the truth.

An indispensable part of the population is art, and it is a manifestation of what it is. Display of art must represent a clear and precise, in the same period. Struggles in the life of the hero's life, stages, psychological image Tāken aғamızdñ strict, fine paper āserlilikpen may be able to fine quality is indisputable.

Keywords: art, kobyz, dombra, rasskaz, story, kuyschy

АЛИМКУЛОВТЫҢ ТУЫНДЫЛАРЫНДАҒЫ КЮИШИ БЕЙНЕСІН ТҮСІНДІРЕТІН МӘДЕНИЕТТЕР

Каримсакова Б. А. – Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Актау қ., Қазақстан.

Аңдатпа. Жазушы өнердің қасиеті арқылы, елдің тарихын қозғайды. Өнер адамдарының замана саясатына байланысты қоғамдағы орнын қанша түсіруге тырысса да, автор өз шығармаларында олардың тұлғаларын өрістеп, өркендете түседі.

Автор шығармаларының арқауы етіп, ұлттық сана-сезім, ұлттың ерекшелігі екенін басты назарда ұстайды. Шығармалардың негізінде Тәкеннің ұлттық болмысты, дәстүрді, тұрмыс-тіршілікті терең меңгергенін байқаймыз. Халықтың бөлінбес бір бөлшегі-өнері, қай кезде болмасын болмысының көрінісі. Өнердің бейнеленуі нақты әрі дәл болып, сол кезеңді айқын елестетуі керек. Кейіпкердің өмірі, өміріндегі арпалыс кезеңдері, психологиялық бейнесі Тәкен ағамыздың бұлжытпай, керемет әсерлілікпен қағазға түсіре алатын керемет қасиеті бар екені сөзсіз.

Түйінді сөздер: өнер, қобыз, домбыра, әңгіме, күйші

Science: Research and practice

UDK378.147:811.512.122

Mussatayeva M.S.¹, Kumatova G.A.²

¹Abai Kazakh national pedagogical university, Almaty, Kazakhstan

²Sh. Yessenov Caspian state university of technologies and engineering, Aktau city, Kazakhstan

**TRAINING OF STUDENTS-PHILOLOGISTS
THE METHODS OF CONDUCTING CONTENT ANALYSIS**

Annotation. This article is devoted to the method of teaching students-philologists to conduct content analysis by identifying ways of representing futural semantics in postmodern literature. The advantage of this method lies in the possibility of a formalized study of the semantics of the artistic text to identify ways and means of its expression, on the basis of it is possible to make valid and reliable measurements and conclusions. Training of students-philologists, whose all future professional activity is connected with the development of various kinds of texts, conducting of content analysis, requires a special developed methodology. The effectiveness of the methodology proposed by the authors of this article is achieved through an algorithm of actions that provides a clear sequence and a systematic approach of conducting content analysis. specific goal and tasks are set and solved at each stage of the implementation of content analysis. The proposed methodology, based on the principles of gradualness, formalization, semantic and statistical significance, was widely approved in the student audience. Its effectiveness is confirmed by the results of the pedagogical experiment.

Key words: content analysis, representation of futural meaning, artistic text, postmodernism

Introduction. Modern technologies of teaching any language at school or university are concentrated on contextual basis of language units which is explained by the unique role of the language in the cognition of the world by a person.

Addressing to the semantic aspect of the language is actual both in the research of statements and in text study. An artistic text in this case is the invaluable source of factual material suggesting the variants of different use of language units of various levels.

In studying the plan of artistic work the content – analysis is the most effective one among numerous methods of semantic analysis widely used in texts analysis in various sciences such as sociology, polytology, history, psychology, linguistics, etc. Depending on the set objectives and studied texts the content – analysis method can vary and function in scientific literature under the various names, which are described by the scientist D.B.Lande (2006) in details. They are: method of objective quantitative and systematic study of the content of communication means (D.Jery, Dg.Jery); systematic digital processing, evaluation and interpretation of the form and content of information source (D.Mangeim, R.Rich); quantitative – qualitative method of studying documents (V.Ivanov) and others. However, the variety of names does not change the method itself which is in the objectivity of conclusions and strongness of procedure, consisting in mathematical processing of the text with the further interpretation of results. In content – analysis quantitative description of meaningful elements of text content, counting its objective properties allows a researcher “read between the lines” and disclose the hidden meaning which is intuitively guessed by the researcher, prove it scientifically which is rather difficult to do using traditional methods of studying artistic work. That is why, it is becoming obvious that nowadays philology – students – future linguists and writers, studying at university must acquire different methods of semantic analysis, including content - analysis method as well as the habits of their practical usage fully. Basing on this lingua-didactic thesis the aim of this article – is teaching philology – students methods of semantic analysis on the example of content – analysis of the concrete artistic text. The object of the article – is content – analysis method, the subject – method of using the content – analysis to identify the semantic structure of artistic text. Methods, used in the article are: descriptive, interpretational, method of qualitative characteristics, content – analysis, analysis and synthesis.

THE STUDY

Depending on the character of factual material a number of definitions of content – analysis is suggested in linguistic literature. As the material of our research is an artistic text we keep to the definition of content – analysis, given in R.V.Manekin’s work” ... a method, supposing the formalized study of texts content for the purpose of identifying and measuring social, cultural, mental peculiarities including in it.” (Manekin, 1991).

Monitoring of scientific literature, devoted to content – analysis allows us to judge the multi-dimensionality of the given phenomenon: from the description of differences in the content of communicative processes in various countries to the definition of intentions and other features of communication participants (Berelson, 1952). This situation calls for the necessity of elaborating the algorithm of actions to use the content – analysis in every definite case of its usage. Accordingly, the following algorithm has been developed:

- ✓ concretization of the research aim and objectives;
- ✓ the choice of definite artistic text;
- ✓ the definition of units of text analysis;
- ✓ identification of language units in the text;
- ✓ analysis of the structure of the identified language units;
- ✓ structural classification of language units;
- ✓ characteristics of its semantic structure;
- ✓ the definition account unit;
- ✓ quantitative characteristics;
- ✓ construction of graphic data;
- ✓ Interpretation;
- ✓ Conclusions.

Let's consider separately each of the above mentioned algorithms.

It should be noted, that in the frames of this article the use of content – analysis is aimed to identify the future semantics in post modernistic literature.

Concretization of the research aim and objectives

Students are explained that to start any scientific work it is necessary to define the aim and objectives of the research. In our case, the aim of conducting the content – analysis is to identify all possible representatives of functional – semantic field (further FSF) of the future. To achieve the set aim the following objectives should be fulfilled:

- ✓ to identify and describe all possible representatives of future meaning in artistic text – analysis units, language (linguistic) units, directly subjected to analysis;
- ✓ to determine the frequency of using representatives being the constituents of futural field – account unit, quantitative measure analysis

The choice of specific artistic text

In realizing this point of the algorithm it is necessary to clarify the students such concepts as “general population” and “sample” in metalinguistics. Under the general population is understood a set of objects united by definite quantitative and qualitative properties, subjected to studying. All works or one work of a certain author, the literature of any epoch or chosen texts, etc. can be considered as general population. The advantage of “general population” is the possibility of full and developed study of this or that problem, and the disadvantage – is the problem of processing and analyzing extremely large volumes of texts. In this regard there is a need for reduction of research material in the way the selected artistic units could fully, objectively and reliably enough represent the properties of general population. Such system of

material selection when the received results would be inherent in the phenomenon in general is called “a sample” in scientific literature (Sidortsev, 2003).

In the selection of research material the problem can appear in determining the character of a sample which can be casual, mechanical and serial, or nested; structural or non-structural, etc. K.Marten’s sample typology is a bit different from the above mentioned types and is characterized by scientists as a full one (Levitskii, 2007) and includes optional and conscious (established in advance) ways of material selection (Merten, 1983). In optional selection the analyzed units get out of the text or the dictionary at random. In conscious selection it is supposed that a researcher, to some extent, is familiar with the peculiarities of the analyzed material. Standard sample is also called as “zone sample” or “typical sample” and represents preliminary grouping of texts on certain signs, for example, belonging to certain functional style, genre, epoch, etc. The following process of material sample, i.e. “selection” of analyzed texts is made directly from these groups.

We have chosen the authors’ works whose creativity is related to literary direction of postmodernism to conduct the content – analysis. To narrow the volume of material we also make the selection on genres – the stories of post-modernist writers as V.Pelevin, L.Petrushevskii, A.Zhaksylykov, G.Korolyeva are the sample units (depending on the aims of research certain fragments could be selected). Such sample allows study possible representatives of future semantics in post – modernist texts, to make their quantitative and qualitative analysis, on the basis of which it is possible to determine the structure of FSF of the future with an arrangement of components concerning the center and the periphery. We suggest the content – analysis of only one work – Lyudmila Petrushevskaya’s story “Night time” within this article.

Determining the units of text analysis

After determining the sample units we start the selection of unit analysis. The students are explained that in the content - analysis the unit analysis could be: 1) a word, 2) a sentence, 3) theme, 4) an idea, 5) the author, 6) a character, 7) social situations, 8) text parts, joined with some meaning, corresponding to analysis category. However, when the only method of receiving information is the content – analysis it is possible to operate several unit analyses simultaneously. In the selection of constituents FSF of futures we find out the semantic units – the meaning of the future which can be expressed by various structural elements: word, word – combination, subordinate clause and others. All the representatives of the future meaning found in the texts, which are necessary to allocate when reading by semantics, are the analysis units. On this stage of work only the units of text analysis are allocated which would be explained on the stage of analysis of language units.

Analysis of the structure of the identified language units.

To start the analysis of language units it is necessary to explain the students the meaning of each way of representation of the future meaning: morphological, lexical, lexical-syntactical, syntactical, non-verbal, modal - futural and contextual meanings.

We explain to students that grammar tense is related to morphological way, i.e. the verbs of the future forms (simple and compound) are expressed with perfect and imperfective verbs as well as with the combination of auxiliary verb with the short form of participle. For example:

Согнет или посадит или положит (*М) — как ему будет угодно (Bend or plant or put (* M) - as he pleases)

Я тебе во всем пойду навстречу (*М), зачем он нам? (I'll meet all your needs (* M), why do we need it?)

Друг вынужден был удалиться (*М) (A friend was forced to leave (*M).

Only those constructions with modal meanings which assume the future plan, i.e. those statements in which a speech subject states the message as unreal, i.e. as possible, desirable, preposterous, doubtful, etc. are related to modal – future way of representation Unreal modality is divided into:

1) modality of obligation and necessity (debitive modality), for example: Я тоже сказала, что мне надо быть (*МФ) в одиннадцать в одном месте...= «Х говорит о том, что в определенное время после момента речи, т.е. в будущем, должен совершить определенное действие, т.е. быть в одном месте. Значение необходимости в данном случае выражено предикативом надо». (I also have told that I need to be (*МФ) at 11 in one place... = “X says that at definite time after the moment of speech, i.e. in the future he must do a definite action, be in one place. The meaning of necessity in this case is expressed by the predicative need”).

2) modality of possibility and impossibility (potential modality), for example: Это я, да, но это же можно приклеить (*МФ)...= «Х-ом последующая ситуация, а именно приклеивание отломленной детали, рассматривается как потенциальная, т.е. возможная в какое-то время после момента речи. Значение возможности выражено предикативом можно». (Yes, it's me, but this can also be glued on (*МФ)...= “X considers the subsequent situation, namely the gluing of a broken part as a potential situation, possible at some time after the moment of speech. The meaning is expressed by the predicative can”).

3) presumptive (hypothetical) modality, for example: Он, наверное, уже не придет.= «Х предполагает, что Y после момента речи не придет, т.е. не совершит действия, выраженного глаголом в форме будущего времени». (He probably will not come. = “X supposes that Y will not come after the moment of speech, i.e. will not act with the verb expressed in the future tense”).

4) incentive (imperative) modality, for example: Не пори (*МФ) ерунды.= «X запрещает Y-у совершить действие после произнесения X-ом запрета, т.е. после момента речи». (Do not porridge (*МФ) nonsense. = “X forbids Y to act after his prohibition, i.e. after the moment of speech”).

Тимочка, давай закроем (*МФ) дверь, — ласково говорю я. — В данном предложении содержится призыв X-а к Y-ку к совместному совершению действия после момента речи. Совместность выражена предикативом давай, будущее действие выражено глаголом в форме будущего времени 1 лица мн. числа закроем. (Tima, let's close (*МФ) the door, - I say gently. – in this sentence there is a call of X to Y to act together after the moment of speech. The jointness is expressed by the predicative let, the future action is expressed by the verb close, which shows the meaning of the future: let us close).

Пусть Тамарочка посидит (*МФ) в зале. — В данном примере X выражает просьбу пусть посидит, выраженную сочетанием предикатива и глагола в форме будущего времени. Значение просьбы является определяющим при соотнесении со способом репрезентации, так как по формальному признаку — глагол БВ посидит — данный случай можно отнести и к морфологическому способу. (Let Tamarochka sit (* MF) in the hall. – In this sentence X shows the request let sit, expressed by the combination of a predicative and a verb denoting the future form. The meaning of the request is decisive in correlating to the way of representation, because according to a formal characteristic – the verb sit denoting future form – can also be related to a morphological way).

5) modality of intention (intentional modality), for example: Тима, будешь (*МФ) мясо? = «X обращается к Y-ку для определения намерений последнего, а именно будет/не будет он (есть) мясо, причем ситуация будет/не будет иметь место после момента речи». (Tima, will you have (*МФ) some meat? = “X addresses to Y to know the latter's intension, exactly, if he will/will not have meat the situation will/will not have place after the moment of speech”).

6) desirable (optional) modality, for example: Одна дура Галина у нас на бывшей работе сказала: вот бы сумку (дура) из детских щек (*МФ), восторженная идиотка...= «Объект речи Y высказывается о наличии желания иметь определенную вещь (сумка) в неопределенном будущем, когда-либо, вообще». (A fool Galina in our former job said: here would be a bag (fool) of children's cheeks (* MF), an ecstatic idiot... = “Speech object Y says about the wish to have a definite thing (a bag) in indefinite future, in general”).

The cases of representation of future semantics with such lexemes like next (week), later, tomorrow, etc. are related to lexical method. Students do not have difficulties with learning this method because of the “purity” of its exact lexeme – representatives, that is why we give some

examples: Это у меня навеки (*Л)! (It's for me forever(*Л)!). Мы его увидели в семье, уже когда стукнуло восемь месяцев беременности, привела его моя страданица, моя вечная боль (*Л), моя Алена.(We have seen him in the family when eight months of pregnancy had already come, my sufferer, my eternal pain (*Л), my Alyena brought him).

Lexical – syntactic method expressed by various constructions is characterized by the heterogeneity of the composition, the core of which can constitute the units of different parts of speech with the meanings of forecasting, planning, expectation and others,:

- ✓ nouns, adverbs, adjectives (forecasting, prediction, risk, dream, etc);
- ✓ derivative verbs;
- ✓ constructions with causative verbs, predicative, etc.

Students' attention should be focused on this method as it includes the signs of both lexical and syntactic methods. It is important to teach students to reveal integral and differential components in it. It is obvious that the integral component in lexical and lexical-syntactic method is the sema of the future, and the differential one is the fact that the core of the construction makes the set of units of lexical and syntactic levels, denoting the mental actions and states connecting with coming events.

Another problematic point is that the future semantics in such lexemes could often have an additional meaning and this situation causes difficulties in analysis. In this regard it is also necessary to focus students' attention on differential signs of lexical – syntactic and syntactic methods, which are in the following:

- ✓ presence of lexical means with future semantics (or causative verbs) in lexical syntactic;
- ✓ absence of lexical markers of the future in the second case, i.e. syntactic method comprises only subordinate clauses of a complex sentence.

For example: 1) Я купила на последние и пригласила очень милого слесаря вставить замок (*ЛС) в дверь моей комнаты. — В данном предложении X-ом совершено ментальное действие, выраженное каузативным глаголом пригласила, данное действие имеет цель в отношении приглашенного «чтобы вставил замок», т.е. совершил действие после момента получения им приглашения». Как видно из примера, значение будущности имплицитруется каузативным глаголом пригласила. (I bought for the last and invited a very nice locksmith to insert a lock (*LS) in the door of my room. – In this sentence X did a mental action, expressed by causative verb invited. This action has the aim related to an invited person “to insert a lock”, i.e. acted after receiving an invitation” as it is shown in the example, the meaning of the future is implicit with causative verb invited).

2) Глупец, он не подозревал, что я уже взрослая и даже готовлюсь стать бабкой! (*ЛС)= «X описывает свое настоящее, выраженное глаголом в настоящем времени готовлюсь, в семантике которого заключено значение «делать приготовления к чему-нибудь». В данном случае X готовится к тому, чтобы стать бабкой, а именно готовится к выполнению социальной роли, которая возможна только при наличии определенных условий, то есть при наличии внука (внучки), что еще в жизни X-а не произошло, но предстоит произойти. (Poor him, he didn't suspect that I was already a grown-up and even getting ready to become a grandmother! (*ЛС)= "X describes her present state, expressed by the verb in the present tense getting ready, the semantic of which has the meaning of "to make preparations for something". In this situation X is getting ready to become a grandmother, exactly is getting ready to fulfill the social function which is possible only under the certain conditions, i.e. conditions of having a granddaughter (grandson), whom she doesn't have now, but she will have).

3) Теперь из этих тогда приобретенных лоскутов я все намереваюсь что-то сшить (*ЛС) Тиме, но рубашечку я не осилю (*М). = «X декларирует свое намерение осуществить определенное действие (сшить), которое предполагает произвести в какой-либо отрезок времени после момента речи». Семантика будущности заключено в слове намерение, которое имеет значение «осознанная цель, решимость, смысл желания или действия; неотъемлемое всепоглощающее ожидание четко сформулированного события с полным отсутствием сомнений в его необходимости». (Now, out of those then acquired flaps, I still intend to sew something (*LS) to Tim, but I cannot cope with the shirt (*M). = "X declares her intention to do a definite action (sew), which she supposes to do at some definite time after the moment of speech". The future semantics is in the word "intention" with the meaning of "conscious aim, decision, meaning of desire or action; inalienable all-consuming expectation of clearly formulated event with the full absence of doubt in its necessity").

Syntactic method is expressed by circumstantial – temporal subordinate clauses, and mainly by subordinate clauses of purpose and condition, where the meaning of future actions is more expressed. For example: Он меня накрыл как на фронте своим телом от опасности, чтобы меня никто не увидел (*С). В данном примере придаточное предложение цели относится ко всему главному предложению и соотносится с будущей ситуацией «чтобы никто не увидел». (He covered me with his body from danger as at the front, so that no one would see me (*C). In this sentence the subordinate clause of purpose is related to the main sentence and is correlated with the future situation "so that no one would see").

Он не знает, что я ничего не получаю, а ежели бы узнал (*С), ежели бы узнал... Данный пример также иллюстрирует наличие ситуации в будущем (=если узнает), которое

выражено условным придаточным предложением. (He does not know that I do not get anything, but if he knows (*C), if he knows... This example also illustrates the situation in the future (= if he knows), which is expressed by the conditional subordinate clause).

The non-verbal method is expressed by the non-verbal syntactic constructions with the future tense meaning correlated with constructions including the form like will be. For example: Але-на! Иди сюда. — У меня экзамен (*БГ), мам. — В данном примере семантика будущности выражена эллипсисом глагола будет (предстоит). (Alye-na! Come here. – I have an exam (*БГ), mother. – In this example the semantic of the future is expressed by the ellipsis of the verb have).

In contextual way of the future meaning representation the semantics of the future tense exists implicitly, it is implicated by other meanings. The transposition of the tense form we relate to this way; the presence of the future meaning expressed by means of word formation, etc. For example: В результате веду его в ванную умываться (*К) ослабевшего от слез, истерика в чужом доме! В данном предложении семантика будущности имплицитно выражается инфинитивом умываться, выступающим целью предыдущего действия (веду)= «веду для того, чтобы умыть Y», т.е. совершить действие, отдаленное от действия веду, определенным промежутком времени. Как видно из примера, значение будущности формальных показателей не имеет, а вытекает из контекста. (As a result, I lead him to the bathroom to wash (*K) weak with tears, hysterics in a stranger's house! In this sentence the semantics of the future is implicit with the infinitive to wash which shows the purpose of the previous action (lead) = "lead Y to wash", i.e. to do an action separated from the action of lead by definite period of time. The example demonstrates that the future meaning does not have any formal signs but it is clear from the context).

Все, больше нам сюда дороги нет (*К), этот дом я держала про большой запас, на совсем уже крайний случай. Данный пример содержит выражение «больше дороги нет», которое можно переформулировать как «в будущем сюда нельзя будет вернуться», т.е., как видим, значение будущности в безглагольной конструкции выражено имплицитно. (That all, there is no road for us here anymore (*K), I kept this house for a big stock, for the case of least emergency. There is such an expression in this example as "no road any more" which can be paraphrased as "we cannot come back here in the future", i.e. as we see the future meaning is expressed implicitly in non-verbal construction).

These theoretical commentaries will contribute to the conscious fulfillment of the following tasks by students, directed to the formation of skills of eliciting the ways of expressing the future meaning and semantic analysis of the representatives units in combination with illustrational materials.

Structural classification of language units

At this stage of analysis the students must learn to correlate the elicited constructions of future meaning with one of the methods of representation of the future semantics, given in table 1, which contains not only the correlation of theoretical FSF structure of the future with the practically identified ways of expressing the future meaning, but also the related texts coding and analysis category. To conduct a structural classification of language units analysis in the context we highlight in a specific colour each way of representation of the future semantics: for example, lexical – in orange, morphological – in red, lexical – syntactical – in blue, elliptical – in grey (see table 1). In front of each method we specify a symbol, for example: (*L) – lexical, (*M) – morphological, (*LS) – lexical – syntactical, (*C) – contextual, (*MF) – modal – future, (*E) – elliptical. Further we pass to the following step of our algorithm.

Determining the account units

In conducting analysis we admit the constructions or lexemes found in artistic text, representing the future semantics, as an account unit. We notice that homogeneous parts of the sentence, expressing by one way of representation, are considered as one account unit. The cases of using different methods of representation within one sentence are considered depending on heterogeneity of means of expression. For example:

Не плачь, я на тебя выйду (*M), пиши мне до востребования, я всегда там получаю, ты меня не теряй. (*MФ). (Don't cry I'll go out on you (*M), write to me on demand, I always receive there, don't lose me (*MF).

As the markers show homogeneous parts of the sentence не плачь, пиши, не теряй (don't cry, write, don't lose) are expressed by the verb in imperative mood are considered as one case of modal – future method, while the verb in the future tense выйду (will go out) is the separate case of representation of the morphological method.

As the table shows, there is a small non-coincidence between theoretical structure of FSF of future and those representation methods which have been identified in the process of text analysis. Thus, we allocated the lexical – syntactic method, which according to A.V./Bondarko's theory is absent in the structure of FSF of the future, on the basis of consolidation of lexical and syntactical units in one unity, while constructions with conjunctions in such sentences do not relate to the whole sentence but to one word denoting mental actions and states in the future. Consequently, we relate all constructions with subordinate clauses of purpose and condition to the syntactic method. It is important to note that we isolate the structure of FSF of the future from the FSF of the temporary which has been described in A.V.Bondarko's theory of functional grammar in details. We isolate the future field from the general field of time on the basis of the fact that the temporary field is a hyperonym towards the field of the future.

Table 1 - The structure of the future according to A.V.Bondarko

The structure of the future according to A.V.Bondarko (from the center to periphery)	Means of expressing the future semantic	Method of representation the future semantics	Coding
Perfect and imperfective verbs (simple, complex, future)	Perfect and non-perfective verbs in future tense, imperfect verbs + infinitive, combination of auxiliary verb + past participle	Morphological	M
Syntactic constructions with modal meanings	Constructions with modal meaning, which suppose the future plan: incentive (imperative), conditional constructions (subjunctive mood), constructions of desirability, obligation, possibility (potentiality), necessity	Modal - future	MF
Non-verbal syntactic constructions	Non-verbal constructions with the future tense meaning correlating to constructions denoting the form of will	Elliptical	E
Lexical circumstantial indicators	Lexemes with temporal meaning like next week, next year, later, etc.	Lexical	L
Constructions with conjunctions	Circumstantial – temporal subordinate clauses of purpose and condition	Syntactic	S
✓	Constructions, consisting of words with forecasting, planning, expectation meanings – with nouns, adverbs, adjectives (forecast, prediction, risk, etc.) + verb; constructions with derivative verbs; constructions with causative verbs, predicative, etc.	Lexical – syntactic	L S
Contextual means of transforming the temporal relations, which do not have some definite and homogeneous structural feature.	Future semantics is implicit. For example, in constructions with transposition of tense forms; in lexemes with secondary meaning of essence, conditioned with the means of word formation.	Contextual	C

FINDINGS

Quantitative characteristics

Further in the instruction “To find” in “Search” line we write the language units codes and get the quantitative characteristics on each method of representation of the future semantics. For example: we enter the code of morphological method of representation - *M in the search line, then the number of this marker which is met in the text, lights up. However, such way of counting the number of suggested methods is convenient only in working with electronic version of artistic work. While working with the printed variant it is necessary to make a table, where all

sentences (or the part of them, where one of the methods of representation is visually demonstrated) met in the text are being written with codes. (see below)

Table 2 - Method of representation

Method of representation	Sentence (or its part), having in its composition the representative of the future semantics	Coding	Note
Morphological	...I report, that you get alimony from Timka's father	*M	
	... I go on foot/	*M	
Modal – future	Go up the stairs, call the lift...	*MF	Homogeneous parts of sentence are as one case

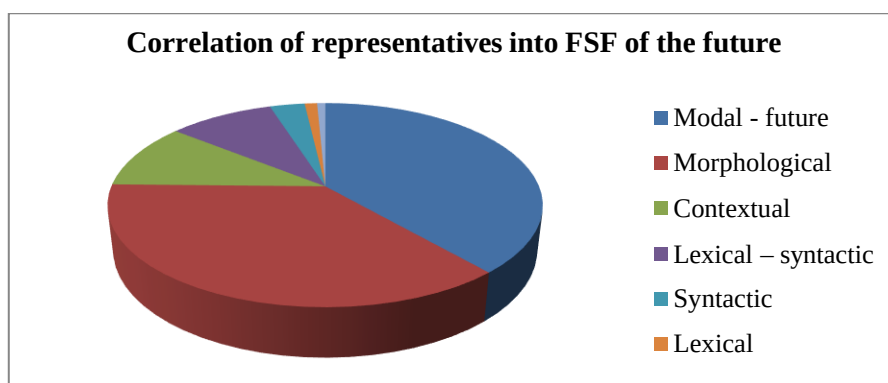
As we worked with electronic version of the text we continue counting with further process of filling the table. We fill the table with quantitative characteristics and percentage of each method in the order of its decrease (see Table 3).

Table 3 Method of representation the future semantics

Method of representation the future semantics	Quantity	%
Modal – future	211	38,5
Morphological	201	36,5
Contextual	57	10,5
Lexical-syntactic	51	9,3
Syntactic	17	3
Lexical	6	1,1
Elliptical	4	0,7
Total	547	100%

The fulfillment of this stage of algorithm develops the skills of effective use of computer technologies in semantic analysis of language units.

Construction of graphic data (tables, diagrams) The quantitative characteristics got at the previous stage we round to the full number and transform it to the diagram with the help of Excel programme (see Picture 1. Correlation of representatives into FSF of the future).

Picture 1 - Correlation of representatives into FSF of the future

As quantitative data, show future semantics mainly represents by modal – future method (38.5%) in an analyzed text. This is explained by the variety of modality, correlating to future plan as well as by the abundance of imperative sentences in an analyzed text. Besides, the peculiarity of modal verbs is the ability to express the inner state of a character, which should be describes fully in diary entry which is the story under analysis.

According to the frequency of usage in the text on the second place is the morphological method, and besides the difference in the number of representatives is only 2%. Indicative is that the analyzed text is a diary entry; consequently, the past tense form is mainly used in the text. The fact of functioning of great number of grammatical forms of past tenses in the text confirms our hypothesis about the FSF of the future which represents the field with predicative core.

Constant use of contextual method is also observed in an analyzed text – 10.5% of general number of representatives that promotes its position to the center according to the results of analysis of the given text. We note the non-typical character of such closeness of implicitly expressed future meaning to the core of FSF of the future which is confirmed with our previous study, where the contextual method of representation was far from the center of the field taking one of the last places on quantitative characteristics. Different number of functioning means of contextual method in various texts confirms the correctness of the sample, as further summing up of all representation methods will allow make objective conclusions on the structure of FSF of future on post modernistic texts.

Lexical-syntactic method takes the fourth place on the number of representatives, identified during the analysis, which is 3 times more that the number of representatives of syntactic method and 9 times more than lexical method. Such picture witnesses that integrative constructions used in building a text as well as lexical-syntactical method, is characterized by rather regular functioning because of great possibilities of expressing meanings.

The other 5% of general number of representatives are related to syntactic, lexical and elliptical methods from which we can conclude that in describing future situations the preference is given to the constructions of grammatical character where there are different verb forms as a material representative of the future semantics.

CONCLUSIONS

1. Nowadays, training of the future linguists must be carried out on scientific dominant of philological sciences of the XXI century within the anthropological scientific paradigm which supposes to study the mechanisms of a person's cognition of conceptual picture of the world. This situation actualizes an address to the plan of realia content of an environment, called language units.

2. An address to the contextual side of language units causes the necessity of formation in students the skills of semantic analysis of texts of any typology, including artistic texts.

3. Teaching students the methods of semantic analysis must be carried out on the material of definite artistic texts

4. Within this article we suggested the algorithm of semantic analysis of an artistic text - content – analysis – with further description of each stage.

5. As a result of using the content – analysis the students form the skills of:

- ✓ eliciting and describing all possible representatives of future meaning in an artistic text – analysis units, language (linguistic) units;
- ✓ determining the frequency of using the representatives, which are the constituents of the future field – account analysis, quantitative measure of analysis;
- ✓ distributing the field constituents to the center and periphery on the basis of language units frequency in the text and the formation of FSF structure.

REFERENCES

- [1] Berelson, B. (1952). Content Analysis in Communication Research. New York.
- [2] Levitskii V.V. (2007) Quantitative methods in linguistics. Nova book. Vinnitsa
- [3] Manaev O.T. (2010) Content – analysis as a research method. Electronic resource. Access regime: <<http://www.psyfactor.org/lib/content-analysis3.htm>>, дата доступа: 07.06.2017
- [4] Manekin R.V. Content – analysis as a method of historical research. R.V. Manekin\\ Klio. International scientific –historical journal of Donetsk department of Soviet association of Young Historians and the Agency of “Informservice” -1991. - №2. – С. 30-36

[5] Markoff S., Shapiro G., Weitman S. (1974). Toward the Integration of Content Analysis and General Methodology. Sociological Methodology. Ed. D. Heise. San-Francisco, Jossey-Bass.

[6] Sidortsev V.N. Methodology of history: quantitative methods and information technologies. Minsk; BSU

[7] Lande D.V. Theory of informational search. Kiev. Electronic resource. Access regime: <<http://av.disus.ru/metodichka/1988804-1-lande-dmitriy-vladimirovich-teoriya-informacionnogo-poiska-metodicheskoe-posobie-dlya-studentov-kafedri-kompyuternih-nauk-kratkoe-soder.php>>, access data: 07.06.2017

[8] Petrushevskaya L. (2001) Time night. – Vagrius

ОБУЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ МЕТОДИКЕ ПРОВЕДЕНИЯ КОНТЕНТ-АНАЛИЗА

Мусатаева М.Ш. – д.ф.н., профессор кафедры «Русский язык и литература» КазНПУ имени Абая, Алматы, Казахстан

Куатова Г.А. – магистр, старший преподаватель кафедры «Языковые дисциплины» КГУТИ имени Ш.Есенова, Актау, Казахстан

Аннотация. Данная статья посвящена методике обучения студентов-филологов проведению контент-анализа посредством выявления способов репрезентации футуральной семантики в постмодернистской литературе. Преимущество данного метода заключается в возможности формализованного исследования семантики художественного текста для выявления способов и средств ее выражения, на основании которых можно сделать обоснованные и достоверные измерения и выводы. Обучение студентов-филологов, вся будущая профессиональная деятельность которых связана с освоением различного рода текстов, проведению контент-анализа требует специально разработанной методики. Эффективность методики, предлагаемой авторами данной статьи, достигается за счет продуманного алгоритма действий, обеспечивающего четкую последовательность и системный подход в проведении контент-анализа. На каждом этапе реализации контент-анализа ставятся и решаются конкретные цель и задачи. Предлагаемая методика, основанная на принципах градуальности, формализации, семантической и статистической значимости, прошла широкую апробацию в студенческой аудитории.

Ключевые слова: контент-анализ, репрезентанты футуральной семантики, художественный текст, постмодернизм.

ФИЛОЛОГ СТУДЕНТТЕРГЕ КОНТЕНТ-АНАЛИЗ ЖАСАУ ӘДІСТЕМЕСІН ҮЙРЕТУ

Мусатаева М.Ш. – Филология ғылымдарының кандидаты, ҚазҰПУ орыс тілі және әдебиеті кафедрасының профессоры, Алматы, Қазақстан

Куатова Г.А. – Ш.Есенов атындағы КГУТИ «Тіл пәндері» кафедрасының аға оқытушысы, Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақала филолог-студенттерге постмодернизм әдебиетіндегі футуралды семантиканы анықтау жолдарын көрсету арқылы контент-анализ жүргізу әдістемесіне арналған. Аталған әдістің артықшылығы болып негізді әрі шынайы өлшем алуға мүмкіншілік беретін көркем мәтіннің семантикасын білдіретін әдіс-тәсілдерді анықтау мақсатында формалды зерттеу жүргізу мүмкіндігінде. Филолог студенттердің болашақ кәсіби қызметі әр-түрлі мәтіндерді меңгерумен байланысты болғандықтан, оларға контент-анализ жүргізудің арнайы әдістемесі жасақталуы тиіс. Мақала авторлары ұсынып отырған әдістеме контент-анализ жүргізу кезінде кезеңділік пен жүйелілікті қамтамасыз ететін іс-әрекеттердің ойластырылған алгоритмі арқылы жүзеге асырылады. Ұсынылып отырылған әдістеме градуальдылық, формализация, семантикалық және статистикалық принциптерге негізделіп, студенттік ортада апробациядан өткен.

Түйінді сөздер: контент-анализ, футуралды семантиканың репрезентациясы, көркем мәтін, постмодернизм

УДК 81-37

Aimukhanova A.¹

¹Sh. Yessenov Caspian state university of technologies and engineering, Aktau city, Kazakhstan

ETYMOLOGY AND LEXICO-SEMANTIC CLASSIFICATION OF PSEUDO PERSONAL NAMES IN THE NAMES OF YOUNGER ZHUZ FAMILIES

Annotation. The article refers to one of the branches of onomastics - anthroponymics, which studies anthroponyms, i.e. own names of people, their nicknames and pseudonyms, names of births. One of the ancient groups of ethnonyms - pseudo-ethnonyms - is revealed in detail. The etymology and lexico-semantic classification of pseudo-anthroponyms occurring in the names of the genera of the Younger Zhuz are given.

Key words: pedigree, onomastics, ethnonyms, anthroponyms, pseudoethnonyms, nickname and nickname of a person, genera of the Younger Zhuz; physiological characteristics and disadvantages, character and behavior of a person; family and socio-social status, life and occupation of man.

One of the spiritual values, having been respected since the old days by our peoples and heritage propagated from generation to generation is a family tree of our ancestors (shezhire). In general the tradition of designing a family tree was formed not only in some European countries, such as Germany, England, France, but also in many eastern states. It also existed in Russia where family trees of tsars, noble classes, separate noblemen were composed, which is known to us from the history.

Scholar M.Kozhanuly writes: “If a family tree (shezhire) – is one of the branches of science history narrating about the origin, expansion and chronology of the family, tribe, nation, then its language research is closely connected with the branch of ethno linguistics in the science of linguistics” [1.14-15].

The essence of every nation, its every day household on the Earth is noted with the words. One of the most complicated consequent and specific names in vernacular are ethnicons. Ethnicons are the names of families, tribes, nations. Ethnicons are valuable materials, providing us with the information about historical pictures and language basis of society development of every epoch, its ideological condition. That is why they are considered a rich heritage, having relationship to various research on the historical, ethnographic, philosophical and linguistic point of view [2.94].

Ethnonymy is closely connected with anthroponymy and toponymy. Ethnicons are principally personal names. Family leaders' names were turned into family names. Anthroponymy is one of the branches of onomatology, researching personal names, i.e. proper nouns of people, their nicknames and pseudonyms, family names. Anthroponymy researches information, concerning its name: the quality of a person, his father's name, his family name, connected with his family, nation, profession, his birthplace.

Theoretic anthroponymy considers the formation, laws of development, structure, system, samples, historical layers of personal names of a definite ethnos, anthroponymic language interrelation [3].

One of the groups of ancient ethnicons on its origin represents pseudo ethnicons. For example, kara kanly (dark-complexioned kanly), sary uisyn (light uisyn), baiuly (rich man's son), taz (bald), zhetiru (seven families), shymyr (strong), kokirek (haughtiness), shuyldak (noisy), oshakty (tagan or family), shimoyn (with a thick neck like a match), momyn (timid, quiet), tortkara (for dark complexion men) and etc. [4.69].

The fact that a nickname is not a real name of a person, but a word that is used instead of it can be noticed at once. The name of a person in its meaning is a usual characteristic of him. Nicknames usually and gradually become habitual as proper nouns of their bearers. They are given according to his physiological or psychological peculiarities of a person. Depending on the

man's appearance, for example, if he has blue eyes, he can be called Kokkoz (blue eyes), if he has black eyes, he would be called Karakoz (black eyes), he is lame, he would be called Tokir (lame), and if he has dark complexion, he would be called Karabala (a dark complexion boy) [2.127].

Such pseudo personal names are met also in the family names of younger Family. Having collected ethnicons of younger Family and connecting their names depending on every day household, traditional consciousness and traditional ideas, world outlook, world perception and also depending on legends and popular beliefs, existing in nation, concerning their names, we classified those ethnicons according to their origin. Here are the following groups:

1. Pseudo ethnicons, connected with look, appearance, physiological peculiarities and drawbacks of a person. Here can be referred: Karakempir (Black old woman), Karasakal (Black beard), Taz (Bald), Sholak (Short), etc.

As for the name of the family «Sholk»: Kozhamsugir – Zhomart's son of the elder wife. In the battle with the enemy his arm was wounded with a bullet or spear as a result of what his arm became shorter. After that they started to call him Sholak.

2. Pseudo ethnicons, connected with man's character and behavior. The following can be referred here: Esentemir (safe and sound Temir), Zhomart (Generous), Korpe (Blanket), etc.

The history of Family name origin «Zhomart» is the following: There is an assumption that once upon a time Zhemenev's son Zhomart was very famous. He was named Atalyk from his birth. And as he was very generous, people called him Zhomart which means "generous" in translation.

3. Pseudo ethnicons, connected with family state of a person. The following ethnicons can be referred here: Beibishe (Elder wife), Kete, Kete Shomekei, Turikpenadai, etc.

Ethnicon etymology «Turkmenadai» is the following: Families that spread from an ancestor Kosai do not say about themselves that "they are from Kosai family", but they said that "they are from Turkmenadai family". There are two variants of this ethnicon origin. According to the first legend, the foremother of this family was a Turkowoman, that is why they had a name "Turkmenadai". According to the second legend it is absolutely not so. Most of Kosai's ancestors were brave batyrs. Such batyrs as Tanirbergen, Yesek, Toktamys, Tokpambet were enemies and often had wars with Turkman after the wars they brought with them cattle, property, clothes, which in future were used themselves. That is why families of younger Families began to call batyrs from Kosai family – Turkmenadai. Monk Yensep uphold the last version.

4. Pseudo ethnicons, connected with household, kind of occupation of a person. Ethnicon Balykshy (Fisherman) can be referred to this kind of pseudo ethnicons. The history of Family «Balykty» origin is the following. According to family tree (sherizhe) of Adai family, Balykshy

is the son of Kelimberdi. He was named Shybyntai from his birth. As he was very poor, he had to go fishing. Smart Kazakh daughters-in-law, who could not call elder people by names gave him a name “Fisherman”. With time this nickname began to be used not only by daughters-in-law but by all family. Thus, name Shybyntai remained and this person was called by this nickname Balykshy (Fisherman).

5. Pseudo ethnicons, connected with social position of a person. The following can be referred here: Baiuly (Rich man’s son), Zhamanadai (Bad adai), Karakesek (Dark-complexion big), etc.

As an example of this group we can speak about the etymology of family name «Baiuly». Kydyrgozha was a very rich man. That is why his descendants were named Baiuly (Rich man’s son).

6. Pseudo ethnicons, connected with people’s actions. Here can be referred the following: Zholbarys (Tiger), Shalbar (Trousers), etc.

Kashkaynbai (Zholbarys) is Kemel’s son. When he left for war, his enemies always saw a tiger, accompanying Kashkynbai. That is why Kashkynbai was named Zholbarys.

7. Pseudo ethnicons, connected with people’s relationship with each other. To such ethnicons we can refer the following: Kynanorys (Russian foal), Karash (Look), etc. Etymology of family name Karash (Look) is this: as Almembet was the only son of Zhayk, Oraz gave him his son Yedil (Karash). Almembet was quiet and household and he was not poor, he had enough cattle. Syrlybai was a strong guy. But he did not have cattle and he was poor.

That is why he asked cattle from his rich relative Zhaiyk who gave him cattle once and then again and again. In spite of this fact, Shegem’s children stopped asking for cattle from him. With the words “You do not return what you take, you only ask” and he sent him away with nothing twice. Soon Zhaiyk died. Almembet and Yedil (Karash) remained. Almembet was timid and quiet. Shegem had four sons. And all of them were strong guys. Once they came to Almembet and began to frighten him with words: “We are one family with Yedil, he is the son of Oraz not Zhaiyk. If you do not return the cattle, we will take it by force”. Almembet gave them cattle but they kept on asking. Almembet repeated to Yedil many times: “Look, look if the Shegems are coming or not”. Thus, name Yedil was lost and turned into Karash.

Famous people’s names are pronounced together with historical events, experienced by people and find their eternal place in the people’s memory. If the language, image speech constructions have emotional-expressive meaning then steady combinations that were formed from the names of historical personalities in most cases have information meaning and are distinguished by its vitality. In every family name and historical personality name at a definite extent there is people’s wisdom and culture, traditions and customs.

REFERENCES:

- [1] M. Kozhanuly. "Some words about kereit and tama families, met in family tree of a Younger Family". Article. Onomatology bulletin. № 2 (4), 2005.
- [2] Kazakh onomatology issues. Almaty. Science, 1986.
- [3] Kazakh language. Encyclopedia. Almaty: The Ministry of education, science and health care of the Republic of Kazakhstan, Kazakhstan institute of development, 1998.
- [4] T. Zhanuzak. "Kazakh onomatology". Volume I. Astana, LLC "1C-Service", 2006.
- [5] A. Atshybayev. "Young family family tree". Almaty. Publishing house "Olke", 1996.
- [6] A. Mendalyuly. "Adai family family tree". Almaty, "Inform-A", 2002.

ЭТИМОЛОГИЯ И ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ПСЕВДОАНТРОПОНИМОВ, ВСТРЕЧАЮЩИХСЯ В НАЗВАНИЯХ РОДОВ МЛАДШЕГО ЖУЗА

Аймуханова А.А. – Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, г. Актау, Казахстан

Аннотация. В статье говорится об одной из ветвей ономастики – антропонимике, исследующей антропонимы, т.е. собственные имена людей, их клички и псевдонимы, названия родов. Подробнее раскрывается одна из древних групп этнонимов – псевдоэтнонимы. Приводится этимология и лексико-семантическая классификация псевдоантропонимов, встречающихся в названиях родов Младшего жуза.

Ключевые слова: родословная, ономастика, этнонимы, антропонимы, псевдоэтнонимы, кличка и прозвище человека, роды Младшего жуза; физиологические особенности и недостатки, характер и поведение человека; семейное и социально-общественное положение, быт и род занятий человека.

КІШІ ЖҮЗ РУЛАРЫ ІШІНДЕ КЕЗДЕСЕТІН ЛАҚАП АНТРОПОНИМДЕРДІҢ ЭТИМОЛОГИЯСЫ МЕН ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫҚ ЖІКТЕЛУІ

Аймуханова А.А. - Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Актау қ., Қазақстан.

Аңдатпа. Мақалада адамдардың өзіне меншікті есімдерін, аты-жөнін, жалған, бүркеншік, жасырын аттарын, ру аттарын антропонимді зерттейтін ономастиканың бір тармағы антропонимика туралы айтылады. Толығырақ көне этнонимдердің бір тобы – лақап этнонимдер қарастырылады. Кіші жүз рулары ішінде кездесетін лақап антропонимдердің этимологиясы мен лексика-семантикалық жіктелуі келтіріледі.

Түйінді сөздер: шежіре, ономастика, этнонимдер, антропонимдер, лақап этнонимдер, адамның бүркеншік, жасырын аттары, Кіші жүз рулары; адамның физиологиялық ерекшеліктері мен кемшіліктері, мінез-құлқы мен жүріс-тұрысы; адамның отбасылық және әлеуметтік-қоғамдық жағдайы, тұрмыс-тіршілігі мен кәсібі.

UDK 330.03(525)

Zhadigerova O.¹

¹Sh. Yessenov Caspian state university of technologies and engineering, Aktau city, Kazakhstan

THE PEOPLE'S IPO - THE MODERN TREND OF STRENGTHENING OF KAZAKHSTAN'S BUSINESS

Annotation. In 2012, Kazakhstan initiated the first wave of People's Initial Public Offerings (IPOs), in which some of the largest and most profitable corporations in the country went on the market. The aims of the programme are ambitious. Upon completion of the People's IPO campaign, it is expected that Kazakhstan will have attracted unprecedented domestic investment into the Kazakhstan Stock Exchange (KSE) in Almaty. This will make the country the most dominant investment and stock trading center for all of Central Asia.

The programme is also designed to share the wealth of the nation and significantly expand the middle-class sector of society.

Key words: People's Initial Public Offerings (IPOs), investors, shareholders, cooperation

Introduction. The People's IPO (Initial Public Offerings) - the modern trend of strengthening of Kazakhstan's enterprises, involving the distribution of national wealth in the hands of the people. The Head of the State Nursultan Nazarbayev has repeatedly pointed out the importance of this type of privatization, stressing out that it will maintain high rates of economic growth, attracting additional funds into the company, and will give the public the opportunity to receive further benefits for their development and growth. The topic of the People's IPO was especially raised in a separate address to the nation "Strategy Kazakhstan-2050: a new policy of the established state".

Today, many countries in the world use this kind of national investment experience of which demonstrates the workings of the People's IPO. An illustrative example of a successful company is Google, whose investors have become 5 times richer in less than 4 years whereas the price per share value of \$ 85 has increased to 593. It should be noted that investors not only

receive dividends, but in the event of changes in the securities market they also carry the risks along with the owners of companies.

The practice of the People's IPO in Kazakhstan is relatively new. Its first implementation in the country became known in 2011. A list of joint stock companies, whose shares are offered for sale, has been determined mainly for enterprises related to infrastructure: oil and gas, energy, railroad companies, etc. In this case, the phased implementation of the project was solved systematically by 2015.

Despite a marginal experience, the results of the first People's IPO in Kazakhstan can be predicted for the future, being mostly widespread among the population.

Even today, the holders of "KazTrans-Oil" common shares earned about 100 tenge each security only on the growth rates. Its value has grown from an initial 725 tenge - more than 13%.

While on preliminary calculations it was assumed that the shares of one company will be allotted to 16 thousand people, and the results showed great potential of the program, ahead of forecast by almost half.

This program has lots of advantages, especially, in particular, through the involvement of the population in the economic activity of the country. This, in turn, will increase the transparency of public enterprises and more public scrutiny of their activities. Investors of companies and enterprises will monitor the prices on the exchange market, will calculate the possible risks and methods in order to avoid them, will participate in joint meetings, which generally will change the mentality of the people, directing them to the financial and legal literacy, active cooperation and partnership with the state in the economy.

The head of state in the article "Social modernization of Kazakhstan: Twenty Steps to a society of universal labor" also noted a significant role of this program for the employees of the enterprises themselves, stressing out that it will not only be a possibility of the shareholders, but also make a significant contribution to overcoming the alienation of workers. In particular, employees will better understand the entire mechanism of the economic component of the enterprise, to objectively evaluate any changes and issues to influence decision-making, to make proposals for their removal and settlement. For example, one-fifth of the "KazTransOil" shares were bought by the company's employees, suggesting "a fairly high degree of participation of employees of the companies in the next IPO".

A positive aspect of the program, of course, is that its members may be limited to citizens of the Republic of Kazakhstan. This will allow the population to become shareholders of large domestic companies without outside competition, investing money in support of our nation's economy. Currently, the issues of the active involvement of the population in the republic's economy gained strategic importance. The development program of the Constanta Maritime

University Annals Year XIV, Vol.19 304 People's IPO in Kazakhstan will become an effective tool in this regard. The progress of the first experience is already available, and further success – is only a matter of time.

CONCLUSIONS. In the long-term, Kazakhstan should also allow foreigners, especially institutions, to invest in their profitable companies as that would encourage an additional lucrative flow of outside investment into the country. The Kazakhs are much more likely to attract foreign investment capital into their country if they establish a share system in which foreigners can buy.

It is much more preferable to attract portfolio investment than private investment into any developing country.

But with more than \$150 billion in foreign direct investment already successfully attracted into the country since independence, it's easy to see why the government of Kazakhstan is encouraging domestic investment to spread the profits and benefits more widely now. It's a policy that combines the market with social vision.

REFERENCES

- [1] Business Week number 22 (1047) 2013 г.
- [2] Message from the President of the Republic of Kazakhstan - Nursultan Nazarbayev to the people of Kazakhstan Strategy “Kazakhstan-2050” Astana, Acorda, 2012
- [3] Kazakhstan Pravda № 205-206 (27479-27480) 2013
- [4] www.google.kz

НАРОДНОЕ IPO - СОВРЕМЕННЫЙ ТРЕНД УКРЕПЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАЗАХСТАНА

Жадигерова О.Ж. – Каспийский университет технологии и инжиниринга и им. Ш. Есенова, Актау, Республика Казахстан.

Аннотация. В 2012 году Казахстан инициировал первую волну первичных публичных предложений людей (IPO), в которых на рынок вышли одни из крупнейших и наиболее прибыльных корпораций.

Цели программы амбициозны. По завершении кампании Народного IPO ожидается, что Казахстан привлечет беспрецедентные внутренние инвестиции на Казахстанскую фондовую биржу (KSE) в Алматы.

Это сделает страну наиболее доминирующей инвестиционно-фондовой торговой площадкой для всей Центральной Азии.

Программа также предназначена для совместного использования богатства нации и значительного расширения среднего класса общества.

Ключевые слова: первичные публичные предложения людей (IPO), инвесторы, акционеры, сотрудничество.

ХАЛЫҚТЫҚ IPO - ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚЫЗМЕТІН ҚОЛДАУДЫҢ ҚАЗІРГІ ТРЕНДІ

Жадигерова О.Ж. – Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті. Ш.Есенова (Ақтау қаласы), Қазақстан Республикасы

Андатпа. 2012 жылы Қазақстан елдегі ең ірі және ең табысты корпорациялар нарыққа шыққан Халықтық бастапқы акциялардың (IPO) алғашқы толқынына бастама көтерді. «Халықтық IPO» науқанының аяқталуына байланысты, Қазақстан Алматыдағы Қазақстан қор биржасына (КҚО) бұрын-соңды болмаған отандық инвестицияларды тартады деп күтілуде. Бұл елге Орталық Азиядағы барлық басымдықты инвестиция мен биржалық сауда орталығын береді. Бағдарлама сондай-ақ ұлттың байлығын бөлісуге және қоғамның орта тапты секторын едәуір кеңейтуге бағытталған.

Түйінді сөздер: Халықтың алғашқы акциялары (IPO), инвесторлар, акционерлер, ынтымақтастық.

Подписано в печать 11.12.2017 г.

Формат 60x84 1/12

Объем 154 стр. 12,8 печатных листа

Тираж 300 экз.

Отпечатано в редакционно-издательском отделе

КГУТИ им. Ш. Есенова

Адрес: 130000, Республика Казахстан,

г. Актау, 32 мкрн.